

LIETUVA PASAULYJE – PASAULIS LIETUVOJE

Skaitmeninė integruoto ugdymo(si)
priemonė (SIUP)

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Robertas Jurgaitis

LIETUVOS IR RUSIJOS

ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI

Kaunas, 2023

Leidinio tekstas parengtas 2020 metais.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-467-564-5 (internetinis)

<https://doi.org/10.7220/9786094675645>

<https://doi.org/10.7220/9786094675645.9>

© Robertas Jurgaitis, 2023

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2023

TURINYS

IVADAS 6

ANKSTYVIEJI LIETUVOS IR RUSIOS KUNIGAİKŠČIŲ KARINIAI IR DIPLOMATINIAI KONTAKTAI 9

Nuo pirmųjų Lietuvos ir Rusios kunigaikščių karinių kontaktų iki politinio bendradarbiavimo XI–XIII a. 9

Lietuviai Rusios kunigaikštystėse XIII a. 12

Įdomybė 13

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS ĮTAKOS IŠPLĖTIMAS RYTUOSE IR MASKVOS VALSTYBĖ XIV–XV A. 14

Nuo Baltijos iki Juodosios jūros 14

Lietuviai Maskvos valstybėje XV a. 18

Rusėnai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XV a. 21

Įdomybė 22

MASKVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS IŠKILIMAS IR VERŽIMASIS PRIE BALTIJOS JŪROS XV–XVI A. 23

Nuo iškilimo iki priartėjimo prie Baltijos jūros 23

Lietuviai Maskvos didžiojoje kunigaikštystėje XVI a. 26

Maskvėnai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. 28

Įdomybė 29

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KARAI SU MASKVOS DIDŽIĄJA KUNIGAİKŠTYSTE XVI–XVII A. 30

Nuo karų iki okupacijos 30

Maskvėnai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. 33

Įdomybė 34

RUSIJOS IMPERIJOS ĮTAKA LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS POLITINIAM GYVENIMUI IR VALSTYBINGUMO LIKVIDAVIMAS XVIII A. 36

Nuo Rusijos įtakos išaugimo iki LDK valstybingumo likvidavimo 36

Lietuviai Rusijos imperijoje XVIII a. 38

Rusai LDK XVIII a. 38

Įdomybė 42

RUSIJOS IMPERINĖ POLITIKA LIETUVOJE IR LIETUVIAI RUSIJOS IMPERIJOJE XIX A. 43

Nuo carinės rusinimo politikos iki lietuvių tautinio atgimimo 43

Lietuviai Rusijos imperijos gilumoje 47

Rusai lietuviškosiose Rusijos imperijos gubernijose 50

Įdomybė 52

LIETUVOS RESPUBLIKOS IR SOVIETŲ RUSIJOS (SĄJUNGOS) RYŠIAI

1918–1940 M. 53

Nuo kovų su bolševikais iki Lietuvos okupacijos 53

Lietuviai Sovietų Rusijoje (Sovietų Sąjungoje) 57

Rusai Lietuvos Respublikoje 58

Įdomybė 61

SSRS OKUPACINĖ POLITIKA LIETUVOJE IR LIETUVIAI SOVIETŲ SĄJUNGOJE 1945–1990 M. 63

Nuo SSRS okupacinės politikos iki Lietuvos Nepriklausomybės
paskelbimo 63

Lietuviai SSRS gilumoje 69

Rusai Lietuvos SSR 70

Įdomybė 72

LIETUVOS RESPUBLIKOS IR RUSIJOS RYŠIAI XX–XXI A. SANDŪROJE 73

Nuo Lietuvos Nepriklausomybės pripažinimo iki Rusijos įvardijimo
teroristine valstybe 73

Lietuviai Rusijoje XX–XXI a. sandūroje 77

Rusai šiuolaikinėje Lietuvoje 78

Įdomybė 79

SANTRUMPOS 81

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS 82

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA 85

CHRESTOMATIJA 92

IVADAS

Lietuvos paieškos Rusijoje ir Rusijos paieškos Lietuvoje galimos nagrinėjant Lietuvos ir Rusijos istorinių ir kultūrinių ryšių perspektyvą, dviejų kaimyninių valstybių tarpusavio sugyvenimo ar konfliktines takoskyras. Jau istoriografijoje pastebėta, kad dėl skirtingų valstybių dydžių ir kintančių geopolitinių interesų, agresyvios užsienio politikos, kultūrinių, ideologinių skirtumų likimas lėmė neramią kaimynystę ir įtemptus tarpusavio santykius. Be to, kaip pastebėta istoriografijoje, išvelgtini ir tam tikri istorinių ryšių dėsningumai, vienos iš šalių sustiprėjimas ir išaugimas lemdavo kitos valstybės susilpnėjimą, ir atvirkščiai. Būtina pastebėti, kad, siekiant atskleisti Lietuvos ir Rusijos istorinius ir kultūrinius ryšius, susiduriama su tam tikrais iššūkiais.

Pirmiausia, atkreiptinas dėmesys į vis dar menkai istoriografijoje analizuotus Lietuvos ir Rusijos istorinius ryšius, o istoriografinį tyrimų lauką nustelbia Rusijos istorijos pasakojimai. Igno Jonyno (1934), Konstantino Avižonio (išskirtiniai šio istoriko rašyti enciklopediniai straipsniai Bostone (JAV) leisti „Lietuvių enciklopedijai“) darbai, skirti Rusijos istorijai, neabejotinai senstelėjo, o apžvalginio pobūdžio Vidos Kniūraitės (1998), Povilo Lasinko (2014) darbuose apie Lietuvos ir Rusijos ryšius užsimenama tik kartkartėmis stabtelint Rusijos istorijos „kryžkelėse“. Pastaruoju metu pradeda nustelbti verstiniai, bet ne vietinių istorikų bandymai reflektuoti Rusijos istorijos problematiką ar permainingus Lietuvos ir Rusijos santykius. Vienintelis iki šiol sisteminis žvilgsnis į Lietuvos ir Rusijos istorinius ryšius pateikiamas Kristinos Burinskaitės studijoje „Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a.“ (2005). Savaimė suprantama, vis intensyviau tiriami atskiri glaudžiausiai su Rusijos istorija susiję laikotarpiai, ypač išskirtini XIX a. Rusijos imperijos laikotarpio ir vis gausėjantys XX a. sovietinės okupacijos tyrimai, kurie stipriai pagilina Lietuvos ir Rusijos santykių trumpesnes atkarpas. Atskirai minėtini Lietuvos rusų tapatybės ir istorinės atminties XX–XXI a. pradžioje tarpdisciplininiai tyrimai, vienas iš jų etapinių rezultatų – Grigorijaus Potašenko, Pavelo Lavriniec ir Andriaus Marcinkevičiaus sudarytas leidinys „Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis“ (2013).

Antra, siekiant atskleisti istorinius ir kultūrinius ryšius, svarbu identifikuoti šių valstybių geografinę ir geopolitinę erdvę, išryškinti jų tapatybės kontūrus. Kaip pastebi daugelis Rusijos ekspertų tiek pačioje šalyje, tiek užsienyje, neįmanoma rasti vienareikšmio atsakymo, kas yra ši šalis. Didžiausia problema yra tai, kad klausimas „Kas yra Rusija?“ virsta klausimu „Kur yra Rusija?“, kitaip tariant, geografinės kategorijos pasitelkiamos Rusijos tapatybei atskleisti. Kaip pastebi D. Jakniūnaitė, Rusijos tapatybės klausimas dar nuo XVIII a. (nuo Petro I laikų, kai Rusija buvo modernizuojama, siekiama ją padaryti „europietiška“) bandomas spręsti per Rusijos santykį su Europa. Kita vertus, nereikėtų pamiršti, kad nuo XV a. pabaigos puoselėjamas mitas apie Maskvą, kaip trečiąją Romą, yra noras paryškinti Rusijos europietiškąją

tapatybę. Neabejotina, kad Europa Rusijai yra tas „kitas“, per kurį ji suvokia save, tad ginčų, kur yra Rusija, pirmiausia kyla siekiant nustatyti santykį su Europa. Čia iškyla kelios alternatyvos: a) Rusija yra netobula Europa, b) Rusija yra geriausia Europa, c) Rusija yra kitokia Europa (bizantiškoji). Oficialiajame valstybiniame diskurse neseniai vyravo Rusijos, kaip ypatingos Europos valstybės, suvokimas, kitaip tariant, buvo suliejami į vieną Europos idealizavimo ir Rusijos ypatingumo aspektai. Tačiau pastaruoju metu kardinaliai pakitusi geopolitinė situacija ir Rusijos valdantįjį elitą pavergusi Didžiosios Rusijos idėja, siekiai atkurti Sovietų Sąjungą ar net Rusijos imperiją situaciją pakeitė iš esmės. 2008 m. surengta karinė intervencija į Sakartvelą, 2014 m. įvykusi Krymo aneksija ir prasidėjęs užmaskuotas karas su Ukraina dėl Donbaso regiono, galiausiai 2022 m. vasario 24 d. atviras karinis įsiveržimas į Ukrainą ir vieno didžiausio karo modernių laikų Europoje sukėlimas įstūmė Rusiją į konfliktą su europietiška tapatybe. 2022 m. tampa ryškia takoskyra, kai pati Rusija, atsisakydama europietiškosios tapatybės, vis labiau tarsi Šaltojo karo laikais buvusią geležinę uždangą užsidaro nuo išorinio pasaulio. Neabejotina, kad šie procesai stipriai paveikė ir santykius su Lietuva.

Trečia, Lietuvos ir Rusijos santykių istorinei perspektyvai atskleisti būtinas objektyvus ir nešališkas pasakojimas. Galima pritarti istoriko A. Anušausko mintims, kad „Lietuvos ir Rusijos santykių tema yra įdomi, aktuali, bet jautri, skauda lietuvių tautai. Gal todėl rašant šia tema reikia drąsos, atsakomybės jausmo, sugebėjimo atsiriboti nuo sovietinės istoriografijos sukurtų šablonų, tendencingumo, manipuliavimo faktais. Būtina objektyviai įvertinti skaudžius praeities įvykius ir kartu stengtis sutaikyti susiskaldžiusią visuomenę bei siekti, kad šalys palaikytų gerus kaimyninius santykius. Bet tai neturi būti daroma apeinant ar iškreipiant tiesą.“ Tad akivaizdu, jog tokia pozicija yra nemenkas iššūkis kiekvienam šios temos besimančiam autoriui. Kaip pastebėjo istorikas N. Šepetys, apie Rusijos ir Lietuvos santykius po 1940 m. apskritai sudėtinga kalbėti net iš retrospektyvos. Ši užduotis tampa dar keblesnė matant, kaip Rusijos istorija pasitelkiama ir ja manipuluojama siekiant geopolitinių tikslų. Ryškesnio istorijos pasisavinimo pavyzdžių negu šiandienio Rusijos ir Ukrainos karo akivaizdoje būtų sunku ir rasti. Viską nusako taikli Marko Galeotti įžvalga, kad „Rusija tapo šalimi, kurioje istorijos perkūrimas – ne nacionalinė pramoga, o industrija“.

Lietuvos ir Rusijos istorinių ir kultūrinių ryšių pažinimą skatina ne tik geopolitinė situacija ar istorinė kaimynystė, bet ir vis dar gausus vietinių etninių grupių – lietuvių Rusijoje ir rusų Lietuvoje – skaičius. Antai 2001 m. Rusijoje gyveno 40 tūkst. lietuvių, o 2010 m. duomenimis – 31,4 tūkst. Lietuvoje, 2011 m. duomenimis, rusai sudarė 5,8 proc. visų gyventojų ir, palyginti su 2001 m., šis skaičius sumažėjo 20 proc. Pastaruoju metu šios etninės grupės neabejotinai sumažėjusios, kita vertus, tapo kur kas aktualesnė jų kultūrinė raiška, identiteto suvokimas.

Šioje mokymo priemonėje, kuri sudaryta iš dėstomosios (tekstinės) ir chrestomatinės (publikuojamas 41 istorinis dokumentas) dalių, siekiama ne tik pateikti apibendrintą Lietuvos ir Rusijos istorinių ir kultūrinių ryšių panoramą, bet ir sudaryti sąlygas savarankiškai interpretuoti istorinius šaltinius, dirbti su iliustracine medžiaga, bandyti atsakyti į pateiktus klausimus. Pateikiama ir įvairiakalbė literatūra bei istorinių šaltinių publikacijos, kurios pagelbės ieškant išsamesnių atsakymų į rūpimus

klausimus ar siekiant dar giliau pažinti aptartą problematiką. Dėstomojoje dalyje kiekvienas skyrius pradedamas bendra laikotarpio apžvalga, atskleidžiamos ryškiausios tendencijos ir Lietuvos ir Rusijos istorinių ryšių problemos, po to pereinama prie lietuvių „pėdsakų“ Rusijoje ir rusų „pėdsakų“ Lietuvoje paieškų. Pristatant lietuvių situaciją Rusijoje ir, atvirkščiai, – rusų Lietuvoje, siekta ne tik pabrėžti Lietuvos ir Rusijos istorinių ryšių takoskyras, bet ir kiek įmanoma tolygiau atspindėti politinius, socialinius, religinius ir kultūrinius reiškinius. Minėtina, kad mokymo priemonėje nesiekta sistemingai perteikti vienos ar kitos šalies istoriją – tai būtų gerokai padidinę mokymo priemonės apimtį, o ir tokia informacija būtų buvusi perteklinė. Tikimasi, kad ši mokymo priemonė prisidės prie kur kas geresnio abiejų kaimyninių šalių istorinių ir kultūrinių ryšių suvokimo, leis geriau identifikuoti iš bendros praeities kylančias problemas ir apsaugos nuo pasitaikančių manipuliacijų istorine atmintimi, o šiose šalyse tautinėmis mažumomis tapusioms bendruomenėms palengvins sudėtingas savojo identiteto paieškas.

ANKSTYVIEJI LIETUVOS IR RUSIOS KUNIGAIKŠČIŲ KARINIAI IR DIPLOMATINIAI KONTAKTAI

NUO PIRMŲJŲ LIETUVOS IR RUSIOS KUNIGAIKŠČIŲ KARINIŲ KONTAKTŲ IKI POLITINIO BENDRADARBIAVIMO XI–XIII A.

Senovės baltai ir slavai palaikė glaudžius ryšius jau nuo seno. Tai lėmė ne tik bendra indoeuropietiška kilmė, bet ir geografinė kaimynystė. Slavų etnogenezėje kiek ryškiau išsiskiria V–VII a., kai išryškėjo įvairių slavų grupių nuolat gyvenamos teritorijos, nuo VI a. slavai pradėti minėti istoriniuose šaltiniuose. Padnieprio slavai (bulgarai, kroatai, makedonai, serbai ir kt.) apgyvendino Balkanų pusiasalį. Apgyvendinimas čia vyko šiaurės rytų ir rytų kryptimi. VII–VIII a. slavai jau sudarė nemažą dab. Rytų Europos gyventojų dalį, čia intensyviai vyko gentinės santvarkos irimas, formavosi rytų slavų genčių sąjungos.

Jau ankstyvuosiuose rašytiniuose šaltiniuose užsimenama apie rytų genčių sąjungas: polianus (gyveno prie Dniepro upės), drevlianus, Ilmenio slavus slovėnus (gyveno prie Ilmenio ežero), dregovičius (gyveno prie Pripetės ir vakarų Dvinos), krivičius (įsikūrusius prie Smolensko), poločianus (gyvenusius prie Polotos upės), šiaurinius jų kaimynus severianus, radimičius (gyveno Sožo upės baseine), viatičius (įsikūrusius Okos baseine) ir kt. Akivaizdu, kad čia fiksuojamos genčių sąjungos, kurios tapo ikivalstybiniais dariniais, vėliau sudariusiais Kijevo (kaip stambus administracinis centras Kijevas iškyla V–VII a.) ir Naugardo sąjungas, ankstyviausius rytų slavų administracinius centrus ir valstybinius darinius. VIII a. pradžioje iškilo ir kiti rytų slavų miestai, pavyzdžiui, Ladoga, Rostovas, Muromas, tačiau didžiausia konkurencija prasidėjo tarp Naugardo ir Kijevo. Šiame kontekste, kaip fiksuoja Nestoras, 862 m. buvo pakviesti normanai. Greičiausiai juos pakvietė Naugardo slavai, siekę politinės lyderystės regione. Karinė pagalba buvusi efektyvi, vėliau čia įsigalėjo skandinaviškos kilmės Naugardo kunigaikštis Olegas. Išsikovojęs chazarų pasitikėjimą ir užėmęs drevlianų, severianų ir radimičių gyvenamas teritorijas, Olegas po 882 m. užvaldė prekybos kelią iš normanų pas graikus, o užėmęs Kijevą pavertė jį svarbiausiu administraciniu centru. Taip įvyko esminis lūžis Kijevo Rusios susidarymo procese, čia buvo gana ryškus normanų indėlis. Kijevo Rusia buvo ne tik įvairių gyventojų grupių ir genčių, kurių lojalumą neretai tekdavo palaikyti karo žygiais ir uždedamomis duoklėmis, bet ir tipiška ankstyvųjų viduramžių Vidurio ir Rytų Europos valstybė. Ir netgi dar daugiau – ją galima traktuoti ir kaip neteritorinį valdžios darinį arba Riurikaičių valdžios kompleksą.

Aktualios ir ankstyvojo valstybingumo „dalybos“ istorinės atminties požūriui, nes dėl sovietinės istoriografijos įtakos Kijevo Rusios tradicija neretai buvo traktuojama išimtinai sudėtine Rusijos istorijos dalimi. Kaip pastebi suomių istorikas J. Korpela, tiesioginės ir kanoninės Kijevo Rusios ir Rusijos valstybingumo tradicijų sąsajos ir jų perimamumas yra Maskvos stačiatikių metropolito Makarijaus „išradimas“, vėliau tapęs pirmiausia imperinės (nuo V. Tatiščevo iki N. Karamzino), vėliau sovietinės, su tam tikromis išimtimis net ir dabartinės rusiškosios istoriografijos nepajudinama nuostata. Akivaizdu, kad Kijevo Rusia nebuvo rusiška valstybė, nes tuo metu rusų tautybė paprasčiausiai dar neegzistavo. Taigi ši susipynusi ankstyvojo valstybingumo tradicija yra šalių, kuriose driekėsi Kijevo Rusios teritorija, bet daugiausia – šiandienės Ukrainos valstybingumo paveldas.

Vikingų epochoje su normanais dažnai teko kontaktuoti ir baltams (Rimberto kronikoje „Šventojo Ansgaro gyvenimas“ aprašomas garsusis 853–854 m. Apulės pilies užpuolimas ir kt.). Vis dėlto dažniausiai Rytų Pabaltijys skandinavams buvo tik pradinė tolesnio kelio į Rytus dalis. Intensyvūs skandinavų ir slavų kontaktai lėmė jų maišymąsi, o ginkluoti vikingų pirkliai ir kunigaikščio kariai, sumišę su vietiniu slavų elitu, tapo naujai sukurtos valstybės aristokratija. Žodis rus, praradęs gentinę reikšmę, įgavo luominį atspalvį. Taigi ankstyvojoje Rusioje dalis atvykusių normanų suslavėjo, o Riurikaičių dinastijos pradininko Riuriko (~800–876) kariauną galėjo sudaryti tiek skandinavai, tiek slavai ir kartu jie buvo vadinami rusia. Rusia nuo X a. buvo vadinama sritis apie Kijevą, čia koncentravosi ir daugiausia atvykėlių normanų, tad ši sąvoka palaipsniui įgijo ir geografinę, o XI–XII a. ir politinę reikšmę. Šiuolaikinėje istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad ankstyvosios Rusios valstybės pavadinimas Rus (Ros) yra skandinaviškos kilmės.

„Būtųjų laikų pasakojime“ fiksuojami ir Kijevo Rusios bei baltų kontaktai. Metraštininkas Nestoras fiksuoja pergalingą Vladimiro 983 m. žygį į jotvingių žemę, šio žygio pasekmė – uždėta duoklė. Vladimiro valdymo laikotarpiu spaudimą galėjo jausti ir Lietuvos žemė (siaurąja prasme) ir tai galėjo skatinti baltų žemių politinę konsolidaciją bei Lietuvos valstybės susidarymo procesus. Taip pat žinoma, kad 1038 m. ir 1040 m. Jaroslavas žygiavo į jotvingių žemę ir Lietuvą (tiesioginių duomenų žygių lokalizacijai nepakanka). Jaroslavui buvo pavykę suartėti su Lenkija, o jo sesuo buvo ištėkėjusi už Lenkijos karaliaus Kazimiero, tačiau XII a. jotvingių kraštas ir Padauguvys išslydo iš tiesioginės Kijevo kunigaikščio kontrolės. Tai byloja 1106 m. žiemgalių pergalė prieš Polocko Vseslavičius. 1112 m. ir 1113 m. surengti Voluinės kunigaikščio Jaroslavo žygiai prieš jotvingius, tačiau 1132 m. dideliame žygiui prieš Lietuvą jau vadovauja Kijevo kunigaikštis Mstislavas. Kaip pastebi istorikas Edvardas Gudavičius, XI–XII a. Rusios santykius su Lietuva tvarkė pats Kijevo kunigaikštis, tiesiogiai kontroliavęs Lietuvos (plačiąja ir siaurąja prasme) pietų pasienį.

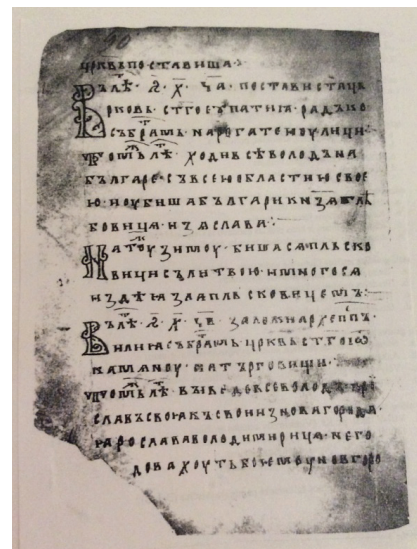
Plėtojantis feodaliniais santykiams, Rusioje palaipsniui augo vietinių kunigaikščių ekonominė ir politinė galia, prasidėjo tarpusavio kovos dėl įtakos. 1132 m. mirus Riurikaičių dinastijos atstovui – Kijevo didžiajam kunigaikščiui Mstislavui Didžiajam (1076–1132) – Rusia suskilo. Ji skilo į 13 savarankiškų kunigaikštysčių, iš jų žymiausios: Haličo–Voluinės, Kijevo, Perejaslavo, Vladimiro–Suzdalės, Smolensko, Turovo ir kt. Dar iki Lietuvos valstybės susidarymo lietuvių kunigaikščiams su kai kuriomis Rusios kunigaikštystėmis teko turėti karinių ir diplomatinių kontaktų.

Antai, lietuvių kunigaikščiai 1224–1226 m., 1229 m. ir 1234 m. puolė Naugardo, Polocko ir Smolensko žemes, 1219 m. su Haličo-Voluine 21 lietuvių kunigaikštis (iš jų – viena moteris) sudarė taikos sutartį ir pan. Vien į Pskovo žemę lietuvių kunigaikščiai surengė didelių žygių 1183 m. ir 1213 m. Tai, matyt, sukeldavo pskoviečių nepasitenkinimą, kurį jie išreiškėdavo eidami į sąjungą su Kalavijuočių ordinu. Gera žinoma faktas apie 200 pskoviečių dalyvavimą Ordino karinių pajėgų pusėje 1236 m. žygyje į Lietuvą, pasibaigusiu Saulės (Šiaulių) mūšiu, kurį laimėjo jungtinės lietuvių ir žemaičių pajėgos.

Lietuvių kunigaikščių kariaunos XII a. pabaigoje–XIII a. pirmojoje pusėje vis dažniau „apsilankydavo“ šiaurritinėse Rusios kunigaikštystėse, ypač dažnai buvo puolami ir tuštinami Naugardo žemės valsčiai. Lietuvių kunigaikščių kariaunos atimdavo prekes iš pirklių, išplėsdavo cerkves ir vienuolynus, išsivesdavo darbinius gyvulius, belaisvius. Lietuvių kariaunų puolimo teritorija, kaip pastebi istorikas A. Dubonis, siekė Pskovą vakaruose, Lukus ir Toropecą pietuose, Ilmenio ežerą šiaurėje, Toržoką ir Bežicą šiaurės rytuose. 1225 m. lietuviai nuniokojo Naugardo žemės miestą Toržoką, 1248 m., grįždami iš žygio palei Protvos upę, lietuviai užpuolė Tverei priklausiusį Zubcovą ir kt.

XIII a. ketvirtajame dešimtmetyje susikūrus Lietuvos valstybei, o jos vienytoji Mindaugui įtvirtinus savo valdžią, beveik panašiu metu (1240 m.) nustojo egzistavęs senasis Rusios politinis centras Kijevo Rusia. Taigi Rytuose geopolitine prasme atsivėrė viliojančios erdvės, į kurias šalia Aukso Ordos pradėjo įsiterpti ir Lietuva. Vykdydamas Rytų politiką, po 1251 m. krikšto ir 1253 m. karūnacijos Mindaugas vis daugiau dėmesio pradėjo skirti Rusios žemėms. Lietuva daugiausia puolė pietryčių kryptimi, siekė žemes už Dniepro, tačiau Mindaugui pavyko prijungti tik Polocką. Svarbus to meto Lietuvos diplomatijos laimėjimas – Mindaugo užkariavimų Rusioje pripažinimas Vakaruose (1255 m. užkariavimus patvirtino popiežius), galėjęs skambėti ir kaip paskatinimas užimti stačiatikių žemes. Neretai lietuvių žygiai pasiekdavo ir Aukso Ordai pavaldžias Rusios žemes, tai galėjo išprovokuoti 1259 m. Burundajaus totorių žygį į Lietuvą.

Po Mindaugo nužudymo Lietuvos valdžią perėmęs Treniota (valdė 1263–1264 m.) žuvo nuo Mindaugo dvariškių rankos. Kiek ilgesnis buvo Mindaugo sūnaus Vaišelgos (valdė 1264–1267 m.) sugrįžimas į valdžios elitą. Vaišelga, iš vienuolyno pabėgęs į Pinską, Rusios kunigaikščių padedamas užėmė Juodąją Rusiją, o vėliau ir Lietuvą (šiaurąja prasme). Lietuvos metraščio plačiausiame sąvade „Bychovco kronikoje“ padėtis apibūdinama taip: „Vaišvilkas, tai išgirdęs, su pinskiečiais nuvyko į Naugarduką, ten pasiėmė su savimi naugardukiečius ir parvyko į Lietuvą kunigaikščiauti. Visa Lietuva sutiko savo valdovo sūnų didžiai džiaugdamasi.“ Galiausiai 1265 m. Vaišelga, svainio Švarno haličėnų remiamas, Deltuvoje ir Nalšioje šalino tėvo žudikų šalininkus, užimdamas jų pilis. Pasak metraštinės tradicijos, Vaišelga iš vienuolyno pasitraukęs tik trejiems metams, vėliau valdžią perleido Lietuvos Haličo kunigaikščiui Švarnui (valdė 1267–1269 m.) ir vėl tapo stačiatikių vienuoliu.

Naugardo I metraščio fragmentas apie 1183 m. lietuvių žygį prieš pskoviečius

Pagoniškoji Lietuva ir baltų kraštai iki oficialaus krikšto priėmimo buvo atsidūrę katalikybės ir stačiatikybės interesų sandūroje, todėl natūralu, kad, kontaktuojant su Rusios kunigaikštystėmis, tarp į Lietuvą atvykstančių svetimšalių atsidurdavo Rusios pirklių, veikė stačiatikių dvasininkai ir kt. Istoriko A. Nikžentaičio teigimu, stačiatikiams palankus metas Lietuvoje galėjo būti Vaišingos ir Švarno valdymo metai. Nėra žinių apie stačiatikybės skatinimą, tačiau jai išpažinti kliūčių nebuvo.

Ldk Traidenio valdymo laikotarpiu Lietuvai plėstis į Rusios teritorijas ir pradėti kontroliuoti svarbius prekybos kelius pietuose trukdė veiklūs Haličo-Voluinės kunigaikščiai, kurie retkarčiais prieš Lietuvą pasitelkdavo mongolus-totorius. Antai, 1274 m. įvykęs Drohičino pilies užėmimas galutinai sugadino Ldk Traidenio ir Haličo-Voluinės kunigaikščių Levo ir Vladimiro santykius, o pastarieji, pasitelkę Smolensko, Briansko, Turovo, Pinsko rusų kunigaikščių ir mongolų-totorių kariuomenes, 1275–1276 m. žiemą surengė žygį į Lietuvos valdomą Naugarduką. Tiesa, ši trumpalaikė priešprieša 1276 m. pabaigoje–1277 m. virto taika, tačiau analogiškų „pasistumdymų“ būta ir daugiau.

Ldk Traidenis stiprino politinius ryšius su Polocko žeme. Ji, kaip ir Naugardukas, istoriko Artūro Dubonio teigimu, netapo aneksu. Polockas turėjo veiksmingą vietinę valdžią, senus politinius ir prekybinius ryšius su rusų žemėmis, ypač su Naugardu. Polocke Ldk Traidenis turėjo politinės ir prekybinės konjunktūros paisančių sąjungininkų, bet ne valdinių. Panašiai klostėsi ir santykiai su Minsko žeme, kuri tiesiogiai ribojosi su rytinėmis lietuvių etninėmis žemėmis. Ideali geografinė padėtis lėmė Naugarduko išskirtinę strateginę reikšmę, tai buvo lietuvių ir jotvingių paribiuose įsikūręs forpostas, turėjęs glaudžių gamybinių, prekybinių ir konfesinių ryšių su Kijevu. Pripetės, Bugo upėmis ir jų intakais raizgėsi svarbūs prekybiniai keliai, jungę Dniepro ir Vyslos prekybos sistemą, o Turovas, Pinskas, Brestas, Drohičinas buvo svarbūs tarpiniai punktai prekybiniame kelyje per Naugarduką, Valkavyską, Gardiną ir prekių srautui keliauti į Lietuvą. Ši tarptautinė prekybos sankirta ir jos strateginė reikšmė XIII a. privilegio ir Lietuvos politinę valdžią.

LIETUVIAI RUSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖSE XIII A.

Lietuviai Rusios teritorijoje atsidurdavo ne tik karo žygių metu. Susikūrus centralizuotai Lietuvos valstybei ir plečiantis šios valstybės riboms rytuose, Rusios kunigaikštystėse daugėjo lietuvių kunigaikščių vietininkų. Antai, lietuvių kunigaikštis minimas 1239 m. Smolenske, mongolų-totorių antplūdžio akivaizdoje. XIII a. septintajame dešimtmetyje Pskove įsitvirtina iš Lietuvos pabėgęs lietuvių kunigaikštis Daumantas. Apie 1269 m. istoriniuose šaltiniuose randamas kito lietuvio vardas – Aigustas, Naugardo kunigaikščio Jaroslavo paskirtas vienu iš Pskovo vietininkų. Galima manyti, kad Aigusto pagalba buvo tikimasi išstumti iš Pskovo Daumantą, tačiau, kiek žinoma, šis sumanymas nepavyko. Ldk Traidenio vietininku Naugarduke buvo jo brolis Sirputis, beje, tapęs stačiatikiu.

1289 m., mirus pirmajam Tverės vyskupui Simeonui, į Tverės vyskupystę atvyko ir antruoju vyskupu tapo vienuolis Andriejus (arba Andrius). Jis buvo lietu-

vių kunigaikščio Girdenio (Nalšios žemės, Polocko kunigaikštis) sūnus. Andriejų, greičiausiai dar visai mažą, 1266 m. birželį iš LDK išsivežė kunigaikštis Daumantas. Esama duomenų, kad kiek vėliau Tverės ir Vladimiro didžiajam kunigaikščiui Michailui Jaroslavičiui tarnavo kažkoks Algirdas Vokietis. A. Dubonio teigimu, nors XIV a. pradžioje šio kunigaikščio dvare pasitaikė vokiečių, tačiau vardo forma akivaizdžiai lietuviška, tad pastarasis atvejis susijęs su akivaizdžiais „lietuviškumo“ požymiais.

Galiausiai verta dėmesio vyriausiojo Mindaugo sūnaus Vaišgelgos (krikšto vardas Laurušas) istorija. Dar Mindaugo valdymo laikotarpiu Vaišelga tapo Naugarduko valdytoju ir apie 1245 m., priėmęs krikštą, įstojo į stačiatikių vienuolyną. Vėliau buvo priverstas sugrįžti į Lietuvos sostą keršyti tėvo žudikams, tačiau labiausiai išgarsėjo kaip vienas pirmųjų lietuvių, tapusiu stačiatikių vienuoliu. Ldk Vaišelga laikomas Laurušavo vienuolyno prie Nemuno (dab. Baltarusija), kuriame vėliau parašyta pirmoji LDK rankraštinė knyga – stačiatikių Laurušavo evangelija (XIII a. pabaiga–XIV a. pradžia, dab. saugoma Čartoriskų bibliotekoje Krokuvoje), įkūrėju. 1267 m. atsisakęs sosto, pasitraukė į stačiatikių vienuolyną, tačiau netrukus buvo nužudytas. Ldk Vaišelga palaidotas prie Vladimiro Švč. Marijos Ėmimo į dangų soboro.

Bene žymiausias Rusios kunigaikštystėse įsitvirtinęs lietuvis buvo Mindaugo žudikas kunigaikštis Daumantas. 1266 m. į Pskovą jis atvyko ne vienas (su 300 karių), tačiau kaip vienos iš kovą dėl valdžios Lietuvoje pralaimėjusios grupuotės atstovas. Daumantas buvo gerai sutiktas Pskove, nes, jį priėmus, pskoviečiams atsirado gera revanšo prieš Lietuvą galimybė. Palankumą rodė ir Pskovo kunigaikštis Sviatoslavas, Naugarduko kunigaikščio Jaroslavo sūnus, su Pskovo stačiatikių šventikais Daumantą apkrikštijęs Timofiejaus vardu. Paradoksalu, bet su savo užtarėju Daumantas pasielgė gana nedraugiškai – išvijo jį iš Pskovo (pskoviečiai suprato, kad Daumantas politine prasme gali jiems duoti kur kas daugiau). Taip Pskovas pirmą kartą ištrūko iš Naugardo politinės įtakos, o Daumantas tapo stačiatikių šventuoju ir daugelio šiaurės rytų Rusios padavimų vienu iš svarbiausių personažų. Daumantas nevengdavo kreiptis į prastuomenę prašydamas pagalbos, todėl metraščiai jį vadina teisingu vargšams kunigaikščiu. Be to, Daumantas Pskoviškis, vedęs Vladimiro didžiojo kunigaikščio Dimitrijaus, kuris buvo Aleksandro Neviškio sūnus, dukterį Mariją, susigiminiavo su įtakingais Suzdalės žemės kunigaikščiais Riurikaičiais. Daumantas Pskoviškis valdė Pskovą iki 1299 m. gegužės 20 d. Mirė nuo neiškios epidemijos ir buvo palaidotas Pskovo Švč. Trejybės cerkvėje.

Lietuvos kunigaikščio Daumanto Pskoviškio krikštas

Įdomybė

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS ĮTAKOS IŠPLĖTIMAS RYTUOSE IR MASKVOS VALSTYBĖ XIV–XV A.

NUO BALTIJOS IKI JUODOSIOS JŪROS

Jau XIII a. Rytų politika Lietuvai tapo viena iš svarbiausių užsienio politikos krypčių, tačiau XIV a. Rytai tapo strateginės reikšmės orientyru. LDK įtakos plėtimas į Rytus vyko natūraliai atsivėrus politiniam vakuumui Rusios žemėse, kurios buvo susiskaldžiusios ir nuolat alinamos mongolų-totorių antpuolių, be to, atsiradus vidiniam poreikiui stiprinti savo ekonominį, demografinį ir karinį potencialą.

Ldk Gedimino valdymo metais suintensyvėjo skverbimasis į Rusios žemes, buvo išnaudojamos karinės ir diplomatinės priemonės. Vitebską valdė Algirdas, Kijeve apie 1326 m. įsitvirtino Ldk Gedimino brolis Teodoras, buvo prijungta Turovo-Pinsko žemė Pripetės baseine. Smolensko žemė atsidūrė tarp LDK ir Maskvos interesų, tačiau jos kunigaikštis 1339 m. sutartyje su Livonija Ldk Gediminą vadina vyresniuoju broliu, tad akivaizdu, kad pripažino priklausomybę nuo jo. Šiaurės rytuose stiprėjanti Maskvos valstybė tapo didžiausia konkurente vienijant Rusios žemes. Smolenskas 1338 m. ir 1340 m. kentėjo nuo maskvėnų ir totorių antpuolių. Ldk Algirdas taip pat daug dėmesio skyrė Smolenskui, kurį 1356–1359 m. buvo apsupęs, aktyviai veikė Severėnų Naugardo ir Černigovo žemėse. Galiausiai Smolenskas, išlaikydamas savo kunigaikščius, pripažino Ldk Algirdo valdžią. Apie LDK įtakos plitimą Rytuose daug pasako ir valdžios perleidimas Rusios kunigaikštystėse Ldk Algirdo sūnams. Briansko ir Trubčevsko kunigaikščiu tapo Ldk Algirdo sūnus Dimitras, Černigovo ir Severėnų Naugardo kunigaikščiu – sūnus Kaributas. Galiausiai Starodubo ir Rylsko kunigaikštis buvo Patrikas Narimantaitis. 1362 m. prie LDK prijungtas Kijevas, kurį valdyti pavesta Vladimirui Algirdaičiui. Reikšmingas Rytų politikos laimėjimas – 1362 m. laimėtas mūšis prieš Aukso ordą prie Mėlynųjų vandenų, o Podolėje, siekiant ten įsitvirtinti, palikti sūnėnai Karijotaičiai. Siekdamas palaikyti sąjungininkę Tverę, Ldk Algirdas surengė net tris žygius (1368 m., 1370 m. ir 1372 m.) prieš Maskvos valstybę, kurie tapo svarbia priemone geopolitinei pusiausvyrai atkurti.

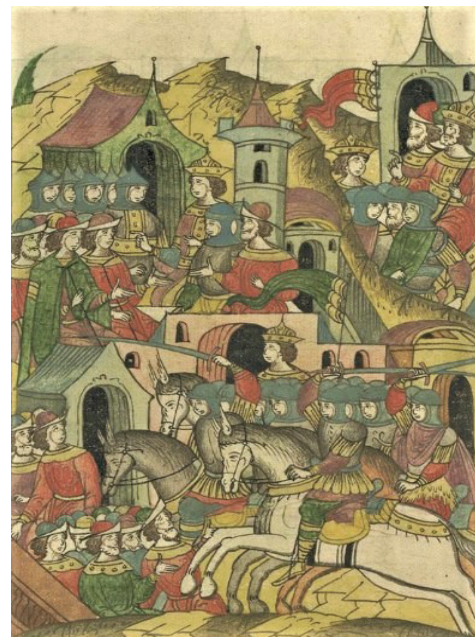
Apie LDK pretenzijas į Rusios žemes byloja ir valdovų titulaturoje atsiradusios formuluotės. Pavyzdžiui, Ldk Gediminas save vadino daugelio Rusios kunigaikštysčių valdovu, Ldk Algirdas 1358 m. laiške imperatoriui Karoliui IV skelbė, kad Lietuvai turi priklausyti visa Rusia, Ldk Vytautas Vakaruose buvo pristatomas kaip krikščionybės platintojas Rytų žemėse, o 1399 m. surengtas jo žygis prieš mongolus-totorius pirmą kartą popiežiaus buvo paskelbtas kryžiaus žygiu.

LDK plito ir bizantiškoji kultūra, kurios įtaka nebuvo tokia didelė, palyginti su Vakarų kultūros poveikiu, tačiau labiausiai palietė elitą. Bizantiškosios kultūros

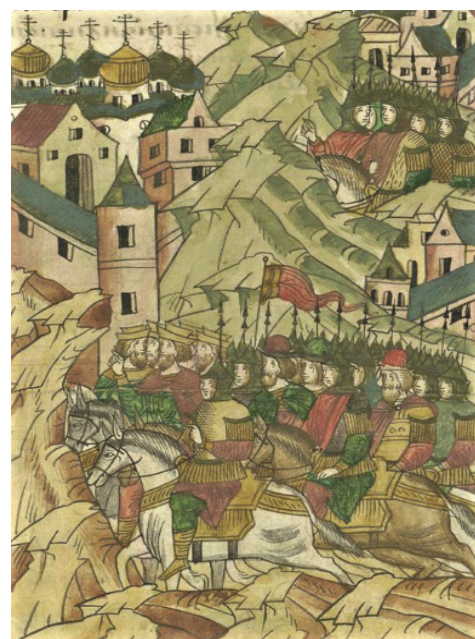
plitimą skatino intensyvėjantys kontaktai su Bizantijos imperija, bet daugiausia kultūra plito per Stačiatikių Bažnyčią. Pirmieji tiesioginiai kontaktai tarp Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir Bizantijos imperatorių bei Konstantinopolio patriarchų prasidėjo XIV a., prijungus prie LDK Rusios žemes, todėl kontaktai su Rusios Stačiatikių Bažnyčios hierarchais ir su jų vyresniuoju – Konstantinopolio patriarchu – tapo savaime suprantami.

Stačiatikių Bažnyčios įtaka Rusios žemėse ir religinio centro Maskvoje egzistavimas (1299 m. Kijevo metropolitas persikėlė į Suzdalę, Vladimirą, vėliau – į Maskvą) Lietuvos valdovus vertė galvoti apie savą ir politiškai lojalią stačiatikių metropoliją. Pirmuosius diplomatinis žingsnius dėl savarankiškos metropolijos įkūrimo žengė Ldk Gediminas – 1317 m. įkūrė ją Naugarduke. Tikėtina, kad pirmuoju „lietuvių metropolitu“ buvo išventintas Teofilis, 1327 m. ir 1329 m. dalyvavęs Konstantinopolyje vykusiuose sinoduose. Naugardukas, iki tol buvęs tik Rusios parapija, tapo naujojo metropolito rezidencija. Naujajam metropolitui tapo pavaldūs Turovo ir Polocko vyskupai ir tai prisidėjo prie Naugarduko, kaip politinio centro, iškilimo. Akivaizdu, kad Lietuvos didieji kunigaikščiai, kad ir sunkiai (Naugarduke įkurta stačiatikių metropolija egzistavo tik dešimtmetį, o 1354 m. išventintas LDK stačiatikių metropolitas Romanas metropolijai vadovavo tik septynerius metus) dėdami pastangas dėl savarankiškos stačiatikių metropolijos įtvirtinimo, siekė mažinti Maskvos politinę įtaką, daromą per Stačiatikių Bažnyčią. Galima pritarti teiginiui, kad Rusioje įsigalėti siekiančiam Ldk Algirdui atskiras LDK stačiatikių metropolitas buvo svarbus ne tik kaip LDK stačiatikius integruojantis veiksnys, bet, pirmiausia, kaip politinis įrankis visoje Rytų slavų erdvėje.

LDK užvaldžius nuo seno stačiatikiškas Rusios žemes, o kai kuriems iš valdančiosios dinastijos priėmus stačiatikių tikėjimą, kartu buvo perimamas ir tuo metu Rusioje natūralus supratimas, kad būtent iš Konstantinopolio yra atitekėjusi tikrojo tikėjimo ir pamaldumo dvasia. Istoriografijoje gerai žinomas 1371 m. laiškas patriarchui Filotėjui Kokinui, kuriame Ldk Algirdas pagal bizantiškąją tradiciją tituluojamas „lietuvių imperatoriumi“. Šiame laiške dėstomi iš maskvėnų patirtų skriaudų faktai ir reikalaujama naujo metropolito, nes, 1361 m. mirus metropolitui Romanui, LDK Stačiatikių Bažnyčia vėl tapo pavaldi Maskvos metropolitui. Ldk Algirdas laiške atvirai piktinasi Rusios metropolito Aleksijaus piktnaudžiavimu dvasine valdžia. Tikėtina, kad Ldk Algirdas į Konstantinopolio patriarchą kreipėsi kaip į tam tikrą tarptautinio teismo instanciją, tikėdamasis pagerinti savo padėtį ne itin gerai besiklosčiusio karo su Maskvos valstybe aplinkybėmis. Galiausiai 1371 m. iš Konstantinopolio patriarcho sulaukta palankumo ir 1375 m. paskirtas LDK stačiatikių metropolitas Kiprijonas. Tai vienas iš svarbesnių Ldk Algirdo Rytų politikos laimėjimų.

Ldk Algirdas 1359 m. siunčia sūnų Andrių užimti Rėvo (ilustruotojo metraščių sąvado miniatiūra, XVI a. antroji pusė)

Ldk Algirdo žygis į Maskvą 1368 m. (ilustruotojo metraščių sąvado miniatiūra, XVI a. antroji pusė)

1372 m. paliaubų sutartis tarp Ldk Algirdo ir Mdk Dmitrijaus Doniečio su Ldk Algirdo ir Maskvos metropolito Aleksejaus antspaudais (Rusijos valstybinis senųjų aktų archyvas, Maskva)

Ldk Algirdas (Rusijos tūkstantmečiui skirto paminklo fragmentas) (paminklas pastatytas 1862 m. Didžiajame Naugarde, skulptoriai: M. Mikešinas ir I. Šrederis, architektas V. Gartmanas)

Kaip pastebi istorikas D. Baronas, būtent Ldk Vytauto laikais buvo geriausios sąlygos kylančios Lietuvos ir žlungančios Bizantijos kontaktams. Tai tapo įmanoma tik po LDK krikšto. Ldk Vytautas, tęsdamas pirmtakų tradiciją, buvo suinteresuotas savarankiška LDK stačiatikių metropolija. Taigi 1415 m. Naugarduke susirinkę LDK stačiatikių vyskupai savo metropolitu išsirinko Grigalių Camblaką, be to, atsisakyta Maskvos metropolito Fotijaus paslaugų (jis apkaltintas skriaudęs vietinę bažnyčią). 1420 m. pas Jogailą ir Vytautą lankėsi Bizantijos pasiuntinys Manuelis Filantropenas. Šio apsilankymo rezultatas – to meto kartografijos šedevru laikomas Konstantinopolio žemėlapis, tapęs visų XV a. panašių žemėlapių prototipu. Originalas, atkeliavęs į Lietuvą, greičiausiai be jokių pėdsakų bus pražuvęs gaisrų ir karų verpetuose.

Apie Lietuvos ir Bizantijos kontaktus byloja ir ypatingas Lietuvos sakralinio meno paminklas – Trakų Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Šį paveikslą, kaip nurodoma kitoje paveikslo pusėje esančiame įrašė, Bizantijos imperatorius Manuelis II Paleologas padovanojo Vytautui krikšto proga.

1380 m. Kulikovo mūšyje Maskvos kariuomenės su sąjungininkais pasiekta svarbi pergalė prieš totorius liudijo esminių pokyčių Rytų Europoje pradžią. Prasidėjo Rusios žemių vadavimo iš totorių jungo ir jungimo į naują valstybę etapas. Į senosios Rusios teritorinį paveldą pretendavo tiek Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, tiek Maskvos valstybė. Maskva, likusi totorių antpuolių nuošalyje, tapo svarbiu politiniu centru, ėmusiu telkti iš totorių išvaduotas Rusios žemes. Maskvos valstybė (kitai – Maskvos didžioji kunigaikštystė) sudarė iki totorių įsiveržimų buvusios Vladimiro ir Maskvos kunigaikštystės.

Ldk Vytauto laikais rytinės Lietuvos valstybės ribos Rytuose siekė net Okos aukštupį. „Bychovco kronikoje“ įtvirtintas šio valdovo, kaip išplėtusio valstybės ribas „nuo jūros ligi jūros“, įvaizdis plačiai įsitvirtino ir lietuviškoje istoriografijoje. Ldk Vytauto valdymo laikais XV a. pirmojoje pusėje LDK politinė erdvė pasiekė didžiausią teritorijos dydį ir galėjo siekti net iki 1 mln. km² tačiau net ir šiuo laikotarpiu ne visos valstybinės sienos Rytuose buvo stabilios, valstybės pakraščiuose kildavo neramumų. Patirtas skaudus pralaimėjimas 1399 m. mūšyje su totoriais prie Vorsklos sustiprino Maskvos pozicijas, paskatino senuosius kunigaikščius maištauti prieš Ldk Vytauto vietininkus LDK rusėniškose žemėse. Antai, nuo 1395 m. LDK priklausiusiame Smolenske 1400 m. į valdžią sugrįžo kunigaikštis Jurijus ir Smolenskas atsimetė nuo LDK. Tiesa, Ldk Vytauto kariuomenė 1404 m. užėmė Smolenską ir čia vietininko valdžia buvo sugrąžinta. 1406 m. LDK kariuomenė pradėjo karinius veiksmus Pskovo žemėse, tačiau tuo nebuvo patenkintas Maskvos didysis kunigaikštis Vasilijus I. Ldk Vytauto ir Vasilijaus I

kariuomenės 1406–1408 m. susitiko net tris kartus, tačiau, nepradėjus kautynių, pasirašytos paliaubos, o 1408 m. sudaryta ilgalaikė taikos sutartis.

1425 m. mirus Ldk Vytauto žentui Maskvos didžiajam kunigaikščiui Vasilijui I, prasidėjusios kovos dėl valdžios, užtrukusios net du dešimtmečius, susilpnino Maskvos valstybę ir atvėrė kelią LDK įtakos sustiprinimui Rusios žemėse. Dėl valdžios Maskvos valstybėje kovojo ir Sofijos Vytautaitės sūnus kunigaikštis Vasilijus II. Pasinaudodama esama padėtimi, LDK kariuomenė 1440 m. surengė žygį į Smolenską. 1441 m. užimtas Smolenskas, atnaujinti sąjunginiai santykiai su Naugardu ir Pskovu, 1447–1448 m. sudarytos sutartys su Okos aukštupio žemių kunigaikščiais. Vis dėlto naujasis LDK valdovas Kazimieras Jogailaitis nebuvo linkęs tęsti Ldk Vytauto Rytų politikos ir sutartimis siekė tik išlaikyti esamą padėtį. Nuo 1446 m. Maskvos valstybės soste įsitvirtinus Vasilijui II, 1449 m. sudaryta Amžinoji taika, deklaruojant „brolystę ir meilę, ir amžiną užbaigą“. Akcentuotas „senovės“ išlaikymas ir LDK bei Maskvos valstybės įtakos sferos. Smolenskas, Liubutskas ir Mcenskas buvo pripažinti Kazimiero, Rževas – Vasilijaus II tėvonija. Maskva paliko LDK Tverės kunigaikštystę, o Riazanei suteikta galimybė pačiai pasirinkti globėją. LDK pažadėjo neberemti Naugardo ir Pskovo. Taigi 1449 m. taikos sutartis net keliems dešimtmečiams užtikrino taiką tarp LDK ir Maskvos valstybės, tačiau kartu tai buvo ženklas apie LDK ekspansijos sustabdymą Rytų Europoje.

Vėlesni įvykiai parodė, kad 1449 m. taikos sutartis buvo pažeidinėjama. An-tai, 1454 m. Vasilijus II privertė Tverės kunigaikštystę paklusti Maskvai, galiausiai 1483 m. ši kunigaikštystė buvo prijungta prie Maskvos valstybės. Panašus likimas ištiko ir Riazanės kunigaikštystę. Galiausiai, LDK neparėmus, palaužtas ir Naugardo bei Pskovo priešinimasis. 1471 m. Maskvos kariuomenė puolė Naugardą ir 1477 m. šis galutinai prijungtas prie Maskvos valstybės. Padėtis pablogėjo ir Okos aukštupio kunigaikštystėse: 1486–1487 m. jos buvo nuolat puldinėjamos, Maskvos valstybės iniciatyva buvo kurstomi ir priešinami vietiniai kunigaikščiai. Ldk Kazimieras Jogailaitis beveik nereagavo į Maskvos veiksmus ir politinę ir karinę iniciatyvą pasienyje perleido Ivanui III (1462 m. tapęs Maskvos didžiuoju kunigaikščiu, valdė iki 1505 m.). Minėtu laikotarpiu LDK patyrė pirmųjų teritorinių nuostolių. Nuo 1479 m. Ivano III valdomoje Maskvos valstybėje, o nuo 1485 m. ir santykiuose su užsieni pradėtas vartoti „visos Rusios valdovo“ titulas. Tai buvo akivaizdus signalas apie pasikeitusią doktriną ir siekį sujungti senąsias Rusios žemes.

Taigi XV a. antrojoje pusėje LDK Rytų politika buvo palikta Ponų tarybos kompetencijai ar net savieigai. Akivaizdu, kad santykiai su Maskvos valstybe tik prastėjo.

LIETUVIAI MASKVOS VALSTYBĖJE XV A.

Intensyvėjanti LDK Rytų politika lėmė, kad lietuviai Rusioje XIV–XV a. atsidurdavo gerokai dažniau negu ankstesniais laikais, ypač karo žygių metu, vykdydami vietininkų ar kitų LDK administracijos pareigūnų funkcijas, realizuodami diplomatinį pasiuntinybių užduotis, galiausiai sutarę dėl abiem pusėms naudingų vedybų. XIV a. pabaigoje–XV a. LDK atstovų apsilankymai Maskvos valstybėje fiksuoti vis dažniau.

Nemažas iššūkis LDK, ypač stipriai išaugus jos teritorijai, buvo valstybinės valdžios užtikrinimas valstybės periferijoje, todėl buvo steigiami nauji valdymo institutai, didinama centro įtaka atskiroms visuomenės grupėms. Visa tai pamažu artino katalikiškas ir stačiatikiškas teritorijas bei visuomenes. Antai, vietoj žemių kunigaikščių radosi valdovo skiriami vietininkai, seniūnai, vaivados. Be to, stačiatikiams buvo pripažįstamos „lenkiškos“ bajorų teisės, rusėnų miestiečiams suteikiamos savivaldos teisės ir pan.

LDK Rytų politikos suintensyvėjimą lydėjo lietuvių kunigaikščių vedybinės sąjungos su Rusios žemių kunigaikščiais. 1375 m. Ldk Kęstučio dukra Marija buvo ištekinta už Tverės didžiojo kunigaikščio Michailo Aleksandrovičiaus sūnaus Ivano. Vienas iš ryškiausių LDK ir Maskvos valstybės suartinimo abiem pusėms naudingomis vedybomis atvejų susijęs su Ldk Vytauto ir jo žmonos Onos vienturte dukra XIV a. pabaigoje. Sofija Vytautaitė, 1371 m. gimusi ir augusi Trakuose, jau nuo 1386 m. buvo sužadėta su Maskvos didžiojo kunigaikščio Dmitrijaus Doniečio sūnumi Vasilijumi I. Nuo 1389 m. Maskvos didžiuoju kunigaikščiu tapus Vasilijui I, numatyta santuoka turėjo sustiprinti LDK ir Maskvos valstybės santykius. Į Maskvą Sofija buvo išlydėta tiesiai iš Marienburgo pilies, kur Ldk Vytautas viešėjo su šeima ir gausia palyda. Kelionėje į Rytus Sofiją lydėjo tetėnas Alšėnų kunigaikštis Jonas Algimantaitis. Vestuvės įvyko 1391 m. sausio 9 d. Ldk Vytautas tikėjosi dukters padedamas suvienyti ir LDK įtakai pajungti senąsias Rusios žemes, bet tam pasipriešino Maskvos bojarinai. Sofija Vytautaitė tapo tarsi tarpininkė tarp savo vyro, Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus I, ir tėvo, Ldk Vytauto. Žinoma, kad Sofija su tėvais net keletą kartų buvo susitikusi Smolenske 1393 m., 1396 m. ir 1399 m. pradžioje. Vienas iš herojiškesnių epizodų susijęs su 1451 m. Said-Achmedo totorių ordos antpuoliu, kai Sofijai Vytautaitei teko sėkmingai vadovauti Maskvos gynybai. Istoriografijoje manoma, kad, ginant Maskvą, galėjo dalyvauti ir kitų lietuvių. Vienas iš jų – Jurijus Patrikaitis, kurio sūnus Ivanas dar 1455 m. vadovavo Maskvos

Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus I ir jo žmonos kunigaikštienės Sofijos Vytautaitės profiliai ant Kijevo ir visos Rusios metropolito Fotijaus liturginio rūbo sakoso (austa apie 1417 m.), išsiuvinėti auksu ir inkrustuoti brangakmeniais (Maskvos kremliaus arsenalo ekspozicija)

karinės pajėgoms atremiant totorių antpuolį prie Okos. Metraščiuose fiksuojama, kad 1451 m., Maskvos antpuolio išvakarėse pas savo močiutę Sofiją Vytautaitę viešėjo Simonas Olelkaitis, po kelerių metų tapęs LDK vietininku Kijeve.

Sofija Vytautaitė su Vasilijumi I susilaukė devynių vaikų: penkių sūnų ir keturių dukterų. Iš sūnų išgyveno tik vienintelis Vasilijus, vėliau tapęs Maskvos didžiuoju kunigaikščiu. Duktė Ana 1414 m. ištekojo už Bizantijos imperatoriaus Jono VIII Paleologo, Anastazija 1417 m. ištekojo už Ldk Algirdo vaikaičio Kijevo kunigaikščio Aleksandro ir davė pradžią Slucko kunigaikščių Olelkaičių giminei, Marija 1418 m. ištekojo už Maskvos vaivados Patriko Narimantaičio. Prieš pat mirtį Sofija Vytautaitė buvo įstojusi į stačiatikių vienuolyną ir gavo vienuolės Eufrozinos vardą. Mirė 1453 m. birželio 15 d., palaidota Maskvos kremliaus moterų vienuolyne.

XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje vedybomis sutvirtinus LDK ir Maskvos valstybės sąjunginius ryšius, lietuvių kunigaikščiai į Maskvą buvo siunčiami kaip karinė pagalba prieš mongolų-totorių antpuolius. Antai, 1382 m. Maskvos gynybai nuo chano Tochtamyšo antpuolio vadovavo Ldk Algirdo anūkas, lietuvių kunigaikštis Austėjas, žuvęs prie Spaso vartų (dab. vieni iš pagrindinių Maskvos kremliaus vartų, vedantys į Raudonąją aikštę). Beje, Maskvos gynybos metu pirmą kartą Rusijos istorijoje panaudotas šaunamasis ginklas. 1408–1409 m. Maskvos valstybę ginant nuo Egidėjaus antpuolio, svarbų vaidmenį suvaidino Švitrigaila. Jis iš Briansko su palyda į Maskvą atvyko dar 1408 m. liepos 26 d. ir buvo sutiktas paties Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus I. Švitrigailai patikėta valdyti Vladimirą, Perejaslavlį, Jurjevą (į šiaurės rytus nuo Maskvos), Voloką, Rževą ir Kolomną (į pietryčius nuo Maskvos). 1408 m. į Maskvą kartu su Švitrigaila atvyko ir Ldk Gedimino anūko Patrikijaus Narimantaičio sūnus Jurijus. Būtent Jurijui Patrikaičiui, kaip patyrusiam karvedžiui, patikėta Maskvos gynyba 1439 m., antpuolį surengus Kazanės chanui Uluk-Muchamedui.

Didžioji kunigaikštienė Sofija per didžiojo kunigaikščio Vasilijaus II Tamsiojo vestuves 1433 m. atima uošvio Dmitrijaus Doniečio diržą iš kunigaikščio Vasilijaus Žvairojo (aliejus, 1861 m., dailininkas P. Istiakovas) išsiuvinėti auksu ir inkrustuoti brangakmeniais (Maskvos kremliaus arsenalo ekspozicija)

Iš LDK į Maskvos valstybę nuvedavo ir ankstyvieji diplomatiniai kontaktai. Kaip pastebi istorikas E. Banionis, diplomatinuose santykiuose rangai buvo griežtai reglamentuoti: didieji pasiuntiniai vykdavo derybų ir sudaryti sutartis, eilinių pasiuntinių užduotis buvo nuvežti „pasiuntinybę“, pasakyti kalbas ar parvežti atsakymą, žygūnai veždavo diplomatinius raštus.

Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III valdymo pradžioje žinome tik apie vieną LDK pasiuntinybę, kai 1468 m. pavasarį į Maskvos valstybę nuvyko raštininkas Jokūbas Ivašenco. Kiek vėliau, 1474 m. į Maskvą vyko Breslaujos vietininkas ir dvaro maršalas Bagdonas Sakaitis ir raštininkas Vaska Liubičius. Ginčytiniais pasienio reikalais B. Sakaitis, vėliau tapęs Polocko vietininku, į Maskvą vyko ir 1482 m., o tuo pačiu klausimu 1484 m. vyko Polocko vaivados ir dvaro maršalo Jono Zaberezinskio pasiuntinybė. 1486 m. Naugarduko ir Slanimo vietininkas Soltanas Aleksandravičius bei raštininkas Petraška pranešė Ivanui III apie Tverės kunigaikščio pabėgimą į LDK. 1486–1489 m. laikotarpiu su skundais dėl sienų pažeidimų ir plėšimų net keturis kartus į Maskvos valstybę vyko kunigaikštis Timotiejus Masalskis. Pastarojo paskyrimą lėmė ir besikartojantis turinys, ir tai, kad šis asmuo buvo Smolensko okolničius. 1488 m. su analogiškais reikalavimais į Maskvą buvo nuvykęs smolenskietis Ivaška Pliuskovas. Taigi, būdami iš rytinių LDK žemių, T. Masalskis ir I. Pliuskovas turėjo gerai žinoti apie pasienyje kintančią padėtį. 1490 m. birželio 29 d. į Maskvą vyko Lydos vietininko ir maršalo Stanislovo Petraškevičiaus ir raštininko Zenkos pasiuntinybė. Jie pateikė kaltinimus dėl priglautų kunigaikščių Vorotinskių ir Bielskių, kurie „su tėvonijomis, su mūsų miestais ir mūsų valsčiais“.

Taigi dar vieną iš LDK pasitraukusių ir Maskvos valstybėje atsidūrusių asmenų grupę sudarė pabėgėliai. Jų ypač padaugėjo XV a. pabaigoje, Okos aukštupio kunigaikščiams pradėjus ieškoti saugesnio politinio užnugario. Antai, 1490 m. Ldk Kazimieras Jogailaitis skundėsi, kad Maskvos didysis kunigaikštis Ivanas III priglaudė iš LDK su tėvonijomis pasitraukusius kunigaikščius Ivaną Bielskį ir Ivaną Vorotynskį. Maskvos valstybės valdovas atsakydamas taip pat užsimena apie kunigaikščius, kurie tarnavo tai LDK, tai Maskvai ir galiausiai apsisprendė tarnauti Maskvos valstybei. Norint suvokti tokius žingsnius, reikia nepamiršti, kad būtent minėtu laikotarpiu tarp LDK ir Maskvos valstybės prasidėjo nuolatinė kova dėl teritorijos, pasienyje nuolat tvyrojo įtampa.

RUSĖNAI LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE XIV–XV A.

XIV a. ryškėjo LDK europeizacijos tendencijos, tačiau Rytų įtaką daugiausia galima pastebėti kasdieniame LDK visuomenės gyvenime. Iš rusėnų į lietuvių kalbą atėjo kai kurių visuomenės sluoksnių (*bajoras*, *parobkas*), duoklių (*dėkla*), mokesčių pavadinimai (vienoje iš 1389 m. Jogailos privilegijų minimas rusiškas žagrės įvardijimas). Rusėnų įtakos didėjimą LDK galima sieti su Ldk Algirdo antrosios žmonos Julijonos, Tverės kunigaikštystės, veikla, ypač po kunigaikščio mirties. Konkretiems Julijonos veiksams, kaip pastebi A. Nikžentaitis, siekiant padidinti stačiatikių vaidmenį to meto Lietuvoje, pirmiausia reikėtų skirti jos remiamą Lietuvos stačiatikiško krikšto planą XIV a. 9-ojo dešimtmečio viduryje. Vis dėlto naujausi D. Barono tyrimai atskleidžia, kad istoriografinis stereotipas, jog Julijona buvo karšta stačiatikė ir aktyviai rėmė stačiatikybę, yra kiek perdėtas.

XIV a. esama duomenų apie pabėgėlius iš Rusios kunigaikštysčių, rasdavusių prieglobstį LDK. Vienas iš jų – Tverės kunigaikštystės politinio elito atstovas Aleksandras Michailovičius. 1327 m. įvykus sukilimui, totoriai su Mdk Ivanu Kalita palaužė Tverės kunigaikštystės galią, o jos valdovas Aleksandras Michailovičius per Pskovą pabėgo į LDK. Įgavęs Ldk Gedimino pasitikėjimą, jis, kaip kunigaikštis, valdė Pskovą beveik visą XIV a. ketvirtą dešimtmetį. Galiausiai 1339 m. Aleksandras Michailovičius buvo nužudytas Aukso ordoje.

Pastarojo meto kompleksiniai tyrimai paryškino duomenis apie glaudžios rusėnų bendruomenės egzistavimą LDK sostinėje. XIV a. Vilniuje miestas greta pilies dar nesudarė bendro masyvo, todėl istoriniuose šaltiniuose 1383 m. pirmą kartą paminėtas „rusėnų miestas“ (*Civitas Rutenica*), galėjęs atsirasti dar XIV a. antrajame ketvirtyje (tai liudija archeologiniai artefaktai, rasti Vilniaus Bokšto ir Latako gatvių teritorijoje). Šioje teritorijoje pastatytos pirmosios stačiatikių cerkvės, iškilusios Ldk Algirdo valdymo laikotarpiu, o XIV–XV a. sandūroje „rusėnų miesto“ teritorija greičiausiai išsiplėtė iki pat Rotušės. Taigi „rusėnų miesto“ egzistavimas greta pagonių ir kitatikių bendruomenių patvirtina apie čia buvusią rusėnų bendruomenę, kuriai turėjo priklausyti ir vienas kitas stačiatikių dvasininkas.

Ldk Algirdo laikais Vilniuje jau galėjo būti keletas stačiatikių cerkvių, tačiau, kaip pastebi D. Baronas, aiškių rašytinių liudijimų išlikę tik apie dvi: apie Šv. Mikalojaus ir Švč. Trejybės cerkves. Švč. Trejybės cerkvė pastatyta apie 1374 m., jos iškilimas susijęs su trijų Vilniaus stačiatikių kankinių kanonizacija ir jų kulto plitimo stačiatikių oikumenėje pradžia. Įvykiai sietini su būsimo Kijevo ir visos Rusios metropolito Kiprijono veikla, kurią rėmė Ldk Algirdas. Trijų Vilniaus kankinių kankinystės aprašyme fiksuojama, kad cerkvė jų nužudymo vietoje pastatyta leidus Ldk Algirdui (atsižvelgiant į rusų belaisvių kreipimąsi). Kiprijonas laiške Šv. Sergijui Radonežiečiui mini, kad tarp rusėnų, paleistų iš nelaisvės, buvo ir Kašino (antras pagal svarbą Tverės kunigaikštystės miestas) gyventojų.

Šventieji Vilniaus kankiniai

Nuo XV a. ketvirtą dešimtmečio Lietuvos didieji kunigaikščiai silpnino lietuvių krikšto metu rusėnams stačiatikiams įvestus suvaržymus, juos įtraukdami į lietuvių katalikų diduomenės dominuojamą ir konstruojamą sociopolitinę ir teisinę LDK erdvę. Valdančiąjai LDK politinei tautai priklauso rusėnų rašto vartojimo išplėtojimo ir įtvirtinimo valstybėje nuopelnas. Ldk ir lietuvių valdančioji diduomenė palankiai vertino rusėnų kalbą, priimdama ją kaip kone pagrindinę rašto kalbą valstybės valdymo ir teisingumo dokumentavimo raštvedyboje, diplomatinuose ryšiuose su totoriais, Maskvos didžiąja kunigaikštyste, Moldavija. Kaip pastebi istorikas A. Dubonis, Ldk Kazimiero registrai rusėniškai imami vesti nuo 1440 m., o su LDK kanclerio ir Vilniaus vaivados Alekno Sudimantaičio (1463–1477 m. Polocko vietininkas) žinia 1476–1483 m. jie surinkti į didesnius vienetus ir suredaguoti. Atsirado pirmosios LDK kanceliarijos knygos – būsimoji Lietuvos Metrika.

Įdomybė

Ldk Algirdas 1368 m., 1370 m. ir 1372 m. surengė tris žygius prieš Maskvos valstybę. Maskvos kremliaus šturmo ir atviros kovos išvengta, tačiau apylinkių nuniokojimas ir karinės galios demonstravimas buvo svarbi priemonė geopolitinei pusiausvyrai atkurti. XVI a. Lietuvos metraščiuose, pirmiausia Plačiajame sąvade ir Vidurinio sąvado Jevreinovo nuoraše, užfiksuotas pasakojimas apie šiuos žygius ir Ldk Algirdo ietį, atremtą į Maskvos sieną, yra simbolinis LDK galios išraiškos fiksavimas metraštinėje tradicijoje.

Lietuvos metraščio plačiausiame sąvade „Bychovco kronikoje“ Ldk Algirdo pasirodymas prie Maskvos aprašomas sustiprinant galingos LDK kariuomenės vaizdinį: „Ir, išvydęs tai, Maskvos didysis kunigaikštis puolė į didžiausią išgastį ir pasibaisėjimą, nes matė, kad didysis kunigaikštis Algirdas su savo didžia jėga atėjo pas jį, toks galingas ir stiprus, kaip buvo žadėjęs. Ir, niekaip neišgalėdamas jam atsisipirti, nusiuntė pas jį, prašydamas [taikos] ir žadėdamas jam brangias dovanas, idant jo iš Maskvos, jo tėvonijos, neišvartų, o savo rūstybę numalšintų ir pasiimtų iš jo, ką panorės.“ Galiausiai išraiškingai aprašomas Ldk Algirdo ieties atrėmimo į Maskvos kremliaus sieną epizodas: „Ir didysis kunigaikštis Algirdas pasigailėjo, parodė savo maloningumą, nemetė jo iš Maskvos ir padarė su juo taiką. O paskui, sudarius susitarimą, ir pats Maskvos didysis kunigaikštis išjojo pas jį, ir matėsi su juo, ir dovanojo didžiajam kunigaikščiui Algirdui nesuskaičiuojamą daugybę dovanų – aukso, sidabro ir brangių perlų, sabalų bei kitų brangių ir retų žvėrių kailių, ir apmokėjo išlaidas, kurias Algirdas pasidarė, žygiuodamas į Maskvos žemę. Ir tada didysis kunigaikštis Algirdas tarė Maskvos didžiajam kunigaikščiui: „Nors mes su tavimi susitaikėme, bet man nedera kitaip pasielgti – turiu atremti į tavo Maskvos miesto sieną savo ietį ir dėl savo šlovės palikti ženklą, kad lietuvių, ir rusų, ir žemaičių kunigaikštis Algirdas buvo atrėmęs savo ietį į Maskvos sieną.“ Koks šios geopolitinės simbolikos istorinis kontekstas? Pirmojo ir antrojo žygių metu buvo pasiekta Maskva, tačiau Kremlius atsilaukė. Trečiasis vasarą vykęs žygis nepasisekė, bet pavasarį po 1372 m. Velykų surengtas papildomas Ldk Kęstučio ir kunigaikščio Andriaus Algirdaičio žygis į šiauriau Maskvos esančias teritorijas. 1372 m. galiausiai sudarytos paliaubos išsaugojo esamą padėtį. Vis dėlto LDK metraštinėje tradicijoje daugiausia dėmesio skiriama simboliniam vaizdinui sukurti.

Ilgainiui Lietuvoje šis Lietuvos metraščių siužetas apie Ldk Algirdo ietį, atremtą į Maskvos kremliaus sieną, tapo vienu iš mėgstamiausių pasakojimų. Garsusis Ldk Algirdo gestas vėlesnių autorių kūryboje, K. Gudmanto teigimu, buvo įvairiai transformuojamas pagal tam tikros epochos standartus ir istoriografinius išvaizdavimus. Antai, Ldk Algirdas, tarsi Vakarų Europos riteris, sulaužo ietį į Maskvos kremliaus sieną (M. Strijkovskis), smeigia ją į Kremliaus vartus (A. Vijūkas-Kojelavičius) ar net išsitraukia kalaviją. Ieties priglaudymo epizodas, greičiausiai reiškęs ir miesto užėmimą, akivaizdžiai perimtas iš senosios Rusijos tradicijos, o į ją pateko iš Bizantijos, tačiau čia galima įžvelgti paralelių su lenkų kronikose fiksuojamais Boleslovo Narsiojo kirčiais kalaviju į Kijevo Aukso vartus.

MASKVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS IŠKILIMAS IR VERŽIMASIS PRIE BALTIJOS JŪROS XV–XVI A.

NUO IŠKILIMO IKI PRIARTĖJIMO PRIE BALTIJOS JŪROS

Maskvos valstybei iškilti nuo jos kūrimosi pradžios XIII a. viduryje iki sustiprėjimo XIV a.–XV a. prireikė daugiau kaip 200 metų. Akivaizdu, kad Rusios valstybingumo raidą gerokai pristabdė mongolų-totorių antpuoliai. Antra vertus, maskvėnai perėmė azijinių valstybės valdymo būdą, kuriam būdinga centralizuota valstybė su stipria, net despotiška valdovo valdžia. XIII a. žlugus Kijevo Rusiai, ne tik išliko senos susiskaldžiusios Rusios kunigaikštystės, bet ir pradėjo rasti naujų politinių centrų. Riurikaičių dinastijos kunigaikščiams mongolai-totoriai suteikdavo teisę valdyti ir rinkti mokesčius (vadinamąjį *jarlyką*), tad visi stipresni kunigaikščiai kovojo dėl šios teisės ir aukščiausiosios valdžios. Chanas skatino konkurenciją, bijodamas, kad Rusios žemės nesusivienytų. Vis dėlto XIV a. Aukso ordoje prasidėjus vidiniams nesutarimams, Rusios žemės pradėjo atsigauti, susiformavo keli stiprūs, tarpusavyje konkuravę centrai – Maskva, Tverė ir Suzdalė. Aršiausia kova vyko tarp Maskvos ir Tverės kunigaikščių. Į šią kovą ne kartą buvo įsitraukę ir LDK valdovai. Dėl savo geografinės padėties vis stipresnė darėsi Maskvos valstybė. Valdant Ivanui I Pinigmaičiui (Kalitai), Maskva įsitvirtino kaip Rusios žemių vienijimo centras. Centralizavimo tendencijos pasireiškė ne tik Rusios žemių prijungimu, atkovojo jį iš silpstančios Aukso ordos ar LDK, bet ir kunigaikščio valdžios stiprinimu. XV a. Rusios žemių vienijimą tęsė Vasilijus II ir Ivanas III. Pastarasis ne tik pradėjo karus su LDK, bet ir per savo agentus rytinėse LDK žemėse vedė derybas su kunigaikščiais stačiatikiais, kad jie pereitų į Maskvos pusę. Iškalbingas faktas, liudijantis apie Maskvos valstybės iškilimą, yra teritoriniai pokyčiai. 1462 m. Ivanas III, tapęs Maskvos didžiuoju kunigaikščiu, disponavo 430 tūkst. km² teritorija, o jau po 50 metų, 1514 m. užėmus Smolenską, Maskvos valstybės teritorija buvo išsiplėtusi daugiau kaip šešis kartus. Didžiąją dalį šios teritorijos sudarė užgrobtos LDK žemės.

Bizantijos imperijos sostinės Konstantinopolio užėmimas 1453 m. tapo turkų Osmanų imperijos ekspansijos į krikščioniškąją civilizaciją simboliu. Bizantijos imperijos žlugimas ženklino Antikos idėjas Rytuose puoselėjusio centro išnykimą ir atvėrė kelią kito stačiatikiško pasaulio centro – Maskvos – iškilimui. Kaip pastebi istorikė J. Kiaupienė, Maskva XV a. paskutiniame dešimtmetyje stovėjo ant naujo istorijos slenksčio, o jos valdovas Ivanas III „simbolinėmis ir ideologinėmis priemonėmis stengėsi skelbti Rusios galybės mitą, kuris gerai derėjo su didėjančia Maskvos galia“. 1472 m. įvykusi Ivano III santuoka su Bizantijos imperatoriaus dukterėčia, Paleologų dinastijos

palikuone Sofija suteikė papildomos simbolinės inercijos kuriamam stačiatikiškos Rusios galybės mitui skleisti. Mito esmė – siekis įrodyti, kad Maskva yra naujasis Konstantinopolis, o Maskvos didysis kunigaikštis yra visos Rusios valdovas. 1492 m. Maskva pirmą kartą įvardyta kaip „trečioji Roma“. Doktrinos esmę sudarė perimta Bizantijos imperijos idėja. Mite užkoduota perimamumo loginė seka, kad dar IV a., pirmajam krikščionių imperatoriui Karoliui Didžiajam perkėlus sostinę iš senosios Romos į Konstantinopolį, šis miestas paverstas „antrąja Roma“, o turkams užkariavus Konstantinopolį, naująja Roma tapo Maskva. Įdomu tai, kad XV–XVI a. sandūroje Maskvos naratyvinėje tradicijoje Maskvos didžiųjų kunigaikščių valdžia pradėta kildinti ne tik iš Konstantinopolio, bet jau tiesiogiai iš Romos ir visos Visatos caro Augusto.

1449 m. Ldk Kazimieras su Maskva sudarė „amžinąją“ taiką. Vėliau įvykusiomis sūnaus Ldk Aleksandro vedybomis su Maskvos kunigaikštyte Elena siekta šiuos santykius stiprinti, tačiau taip neįvyko. Net atvirkščiai – santuoka tapo dingstimi Maskvai kištis į LDK vidaus reikalus. Dar XV a. pabaigoje, valdant Ldk Kazimierui, su Maskva 1487–1494 m. kilo karų dėl Okos aukštupio žemių. Ldk Aleksandro laikais, 1500–1503 m. vyko karas, kurį LDK pralaimėjo. 1500 m. liepos 14 d. mūšyje prie Vydrošos upės LDK kariuomenė patyrė triuškinamą pralaimėjimą. Į Maskvos nelaisvę pateko keletas aukštų valstybės pareigūnų, tarp jų ir etmonas Konstantinas Ostrogiškis. Ldk Žygimanto Senojo laikais karai su Maskva vyko 1507–1508 m., 1512–1522 m. ir 1534–1537 m. Šie karai LDK nebuvo sėkmingi: 1514 m. prarastas Smolenskas, o jį užėmus prasidėjo centrinių LDK teritorijų puldinėjimai. Minėtina, kad 1514 m. rugsėjo 8 d. laimėtas išpūdingas Oršos mūšis, tačiau nesugebėta juo pasinaudoti Smolenskui atsiimti. LDK teritorija 1500–1514 m. sumažėjo nuo 863 tūkst. km² iki 543 tūkst. km². Nesėkmės karuose su Rusija lėmė esminius užsienio politikos pokyčius ir privertė LDK 1569 m. sudaryti Liublino uniją su Lenkija.

1514 m. Oršos mūšis: LDK kariuomenės pergalė prieš Maskvos didžiosios kunigaikštystės karines pajėgas

Kilus nesutarimų Livonijoje, o kovojančioms pusėms ieškant šalininkų Rygoje, XVI a. viduryje LDK atsirado proga užvaldyti Baltijos pajūrį su Rygos uostu. LDK kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Juodasis ir jo pusbrolis LDK etmonas Mikalojus Radvila Rudasis suorganizavo kariuomenę, kurios dalis apsistojo prie Pasvalio, o dalis buvo pasiūsta į Livoniją. Livonijos magistrui Vilhelmui Fiurstenbergui nusprendus taikytis, 1557 m. rugsėjo 5 d. Pasvalyje pasirašyta LDK ir Livonijos ordino karinės sąjungos sutartis, tačiau po kelių dienų, 1557 m. rugsėjo 14 d., V. Fiurstenbergas, Rygos arkivyskupas Vilhelmas ir Ldk Žygimantas Augustas pasirašė gynybos ir puolimo sutartį, nukreiptą prieš Rusiją. Susiklosčiusia situacija netruko pasinaudoti Rusijos caras Ivanas IV Žiaurusis, ieškojęs dingsties įsigalėti Baltijos pajūryje. Dar 1554 m. Livonijos ordinas buvo sudaręs su Maskva 15 metų paliaubų sutartį, kuria pasižadėjo nesudaryti sąjunginių sutarčių su LDK, todėl 1557 m. Pasvalio sutartis tapo pretekstu Rusijai paskelbti karą Livonijos ordinui.

1558 m. Ivano IV Žiauriojo kariuomenė įsiveržė į Livoniją ir užėmė Narvą, Tartu ir kitus miestus. Susiklosčius tokiai situacijai, Livonijos ordino magistras Gotardas Ketleris atvyko į Vilnių prašyti žadėtos pagalbos. Galiausiai G. Ketleris 1559 m. rugpjūčio 31 d. pasirašė naują sutartį, kuri numatė, kad Livonijos ordinas pasiduoda Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Augusto globai. Livonijos ordinas LDK kariuomenei perdavė svarbiausias pilies ir kelius palei sieną su Rusija. Livonijos situacija komplikavosi įsitraukus kitoms Baltijos šalims. Antai, 1561 m. Taliną ir visą šiaurinę Estijos dalį užvaldė Švedija. Susiklosčius tokiai padėčiai, 1561 m. lapkričio 28 d. Vilniuje pasirašytas paskutinio Livonijos ordino magistro G. Ketlerio ir Rygos arkivyskupo Vilhelmo pasidavimo LDK aktas (Rygos pasiuntiniai šio akto nepasirašė motyvuodami tuo, kad jie pasiduoda ne LDK, bet karaliui ir karalystei). Livonijos valstybių konfederacija suiro ir Livonija galutinai atiteko LDK.

Livonijos karas (1558–1583) vyko permainingai. Ivanas IV Žiaurusis užėmė Vitebską, Oršą, o 1563 m. – Polocką. Po šių pergalių Ivanas IV Žiaurusis pradėjo tituluotis ne tik Rusijos caru, bet ir Smolensko, Polocko ir Livonijos kunigaikščiu. 1570 m. Respublikos valdovu tapus Steponui Batorui, palaipsniui pavyko

Maskvos didžiosios kunigaikštystės
karinės pajėgos 1563 m. užima
Polocką (XVI a. graviūra)

pasiekti persilaužimą. Vengrijoje ir Vokietijoje pasamdyta disciplinuota kariuomenė, įsigyta ginklų. Respublikos valdovui S. Batorui surengus tris žygius, 1579 m. Livonijos kare įvyksta galutinis persilaužimas – atgautas Polockas, užimta Velikije Lukų teritorija, apgultas Pskovas. Galiausiai 1582 m. sausio 15 d. Zapolėje pasirašyta 10 metų paliaubų sutartis, pagal kurią Respublikai atiteko Polockas ir Livonija, o Rusijai sugrąžinti Velikije Lukai. Pirmasis bandymas prieiti prie Baltijos jūros buvo nesėkmingas, tačiau ši kryptis ilgiems amžiams tapo vienu iš svarbiausių Rusijos užsienio politikos tikslų ir gyvybiškai svarbių geopolitinių interesų.

LIETUVIAI MASKVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE XVI A.

Maskvos didžiosios kunigaikštystės iškilimas ir geopolitiniai interesai lėmė, kad XV–XVI a. LDK atstovai vienų ar kitų tikslų vedini būdavo priversti apsilankyti šioje kaimyninėje šalyje. Diplomatinės pasiuntinybės ir siekis su Maskvos didžiąja kunigaikštyste palaikyti diplomatinius ryšius buvo priežastis, dažniausiai nuvedavusi LDK atstovus į Maskvą. Permainingų santykių epochoje pasitaikydavo ir politinių pabėgėlių, bene žymiausias iš jų – kunigaikštis Mykolas Glinskis.

Glinskiai buvo totorių kilmės krikščionių giminė. Vis dėlto kunigaikščio M. Glinskio karjera nelabai susijusi su totorių tarnybos tradicija ir giminės praeitimi. Egzilio Maskvoje laikais Glinskių aplinkoje atsiradusiame genealoginiame pasakojime giminės pradininku laikomas totorių chano Mamajaus sūnus Mansūr Kijatas, XIV a. pabaigoje pasitraukęs į Uždnieprę ir įsikūręs prie Sulos upės Glineske. Kaip pastebi R. Petrauskas, priėmę stačiatikybę jo palikuonys pradėjo vartoti rusėnų kalbą, jų valdos buvo Černigovo ir Kijevo žemėse.

Greitas M. Glinskio iškilimas ir įsitvirtinimas LDK politiniame elite buvo neįprastas to meto reiškinys, nes valdžia ir turtai XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje jau buvo susitelkę kelių įtakingiausių didikų giminių rankose. Iš dalies M. Glinskio karjerą lėmė jaunystėje įgyta patirtis (daug laiko praleido užsienyje, kur išmoko kalbų, perėjo į krikščionybę ir buvo išventintas į riterius, užmezgė pažinčių su aukščiausio rango asmenimis ir kt.), tačiau 1499 m. grįžęs į Lietuvą jis tuoj pat pelnė Ldk Aleksandro Jogailaičio palankumą, buvo paskirtas į svarbias valstybines pareigas. Jo prestižą sustiprino svarbi pergalė prieš totorius 1506 m. Klecko mūšyje, tačiau, kilus didikų nepasitenkinimui, netgi kaltinamas sąmokslu prieš valdovą ar net pretenzija į didžiojo kunigaikščio sostą, M. Glinskis pasitraukė į Maskvą. R. Petrauskas pagrįsdine M. Glinskio vadinamojo 1508 m. maišto ir pasitraukimo į Maskvą priežastimi įvardija valdovo malonės ir su ja susijusios padėties valdžios elite praradimą, bet ne prostaciatišką ar promaskvietišką politiką.

Prieš pabėgdamas į Maskvą, M. Glinskis susidorojo su savo didžiausiu priešininku – Trakų vaivada Jonu Zaberezinskiu. Į jo dvarą Gardine nusiuntė žudikus, o pats rado prieglobstį Maskvos didžiojo kunigaikščio dvare. Po šio žingsnio 1508 m. M. Glinskio maištas LDK imtas traktuoti kaip išdavystė. 1514 m. M. Glinskis padėjo maskvėnams užimti Smolenską, tačiau vėliau buvo ilgam (1514–1527 m.) uždarytas į kalėjimą. Tik po 1526 m. įvykusių Mdk Vasilijaus III vedybų su Vasilijaus Glinskio

(brolis, pasitraukęs į Maskvą kartu su M. Glinskiu) dukterimi Elena, rusų bojarinams sumokėjęs 5 000 rublių užstatą, M. Glinskis buvo paleistas. Pagrindinė Glinskių giminės linija nutrūko Maskvoje 1602 m. mirus Vasilijaus Glinskio anūkui Ivanui Michailovičiui, o LDK likusi Glinskių šaka gyveno rusėniškose žemėse iki XVII a. pradžios.

Diplomatinės reprezentacijos sistema santykiuose su Maskva susiklostė XV a. pabaigoje–XVI a. pirmojoje pusėje. Kaip pastebi istorikas M. Sirutavičius, be esminių pakitimų ji funkcionavo ir po Liublino unijos. Respublikoje išliko modifikuota viduramžiška laikinų diplomatinų misijų praktika, kiekvienai nustatytą laiką trunkančiai pasiuntinybei buvo paskiriami ir patvirtinami atskiri diplomatiniai įgaliotiniai. Visos diplomatinės misijos, kurios vykdavo tarp Respublikos ir Maskvos valstybės, buvo ruošiamos pagal hierarchinę rangų sistemą. LDK ir Maskvoje pasiuntinių rangai, atitinkantys pasiuntinybių statusą, buvo tapatūs. Įprastai aukščiausias pozicijas užėmė didieji pasiuntiniai, po jų pagal suteikiamus įgaliojimus – pasiuntiniai ir pasiuntinėliai (mažieji pasiuntiniai), žemiausia grandis – žygūnai. Diplomatinų kontaktų su Maskvos valstybe kontekste išskirtinas Mykolo Haraburdos atvejis, kuriam teko turėti įvairių diplomatinų rangų (pasiuntinio, pasiuntinėlio, didžiosios pasiuntinybės sekretoriaus) penkiose diplomatinėse misijose.

Naujausi M. Sirutavičiaus LDK diplomatinės veiklos tyrimai atskleidė daugybę asmenų, vykdžiusių diplomatinų įgaliotinių funkcijas ir vykusią į Maskvos valstybę. Didieji pasiuntiniai vykdavo aukščiausio lygio derybas, sudarydavo tarpvalstybines sutartis. Antai, žinomi didieji pasiuntiniai Albertas Radvila (1581–1582 m.), Povilaitis Mikalojus Sapiega (1578 m.), Mikalojus Tolvaiša (1570, 1582 m.), Gabrielius Vaina (1590–1591 m.), Leonas Sapiega (1600–1601 m.). Didžiosios pasiuntinybės sekretorių funkcijas atliko Mykolas Haraburda (1581, 1582 m.), Motiejus Vaina (1590–1591 m.), Elijas Piligrimovijus (1600–1601 m.).

Pasiuntinių ir pasiuntinėlių funkcijos buvo nuvežti diplomatinis dokumentus, pasakyti kalbas ir parvežti atsakymus. Pasiuntinių funkcijas vykdė jau minėtas Mykolas Haraburda (1586 m.), Albertas Radvila (1581–1582 m.), Leonas Sapiega (1584 m.), Teodoras Skuminas Tiškevičius (1578 m.), pasiuntinėlių funkcijas atliko Leonas Buchoveckis (1576 m.), Bagdonas Chreptavičius (1593 m.), Jonas Deltuviškis (1593 m.), Jonas Korsakas Golubickas (1596 m.), Motiejus Narbutas (1576 m.), Bogdanas Oginskis (1587 m.), Elijas Piligrimovijus (1583 m.), Motiejus Ostrovskis Protasovičius (1574 m.), Lukas Sapiega (1585 m.), Povilas Volkas (1592 m.). Žygūnų funkcijas vykdė Ivanas Fiodorovičius Baka (1576 m.), Baltramiejus Berdovskis (1600 m.), Mikalojus Burba (1583 m.), Andrius Chaleckis (1569 m.), Jonas Deltuviškis (1590–1591 m.), Kristupas Dzieržekas (1581 m.), Ivanas Boguševičius Gogolis (1576 m.), Petras Haraburda (1578–1579 m.), Grigalius Lazovickis (1580 m.), Gabrielius Liubaščinskis (1580 m.), Venclovas Lopacinskis (1579–1580 m.), Adomas Lukoševičius (1593 m.), Steponas Matvejevičius (1572 m.), Martynas Polujanas (1577 m.), Motiejus Prevostis (1581–1582 m.), Bagdonas Proselokas (1579 m.), Martynas Sušskis (1592 m.), Petras Vizgirda (1582 m.), Fiodoras Voropajus (1572, 1573 m.). Žygūnų diplomatinė veikla apsiribodavo tik rašytinių pranešimų gabenimu.

MASKVĖNAI LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE XVI A.

XVI a. maskvėnų keliai į LDK driekėsi vis dažniau. Čia jie atvykdavo, pirmiausia, kariniais ir diplomatiniais sumetimais, tačiau tarpusavio santykiams reguliuoti buvo pasitelkiamos ir vedybos. Vienos iš žymiausių politinio elito atstovų jungtvių – Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III dukters ir Ldk Aleksandro vedybos.

1493 m. Maskva pradėjo pirmą paskelbtą karą, tačiau 1494 m. tarp Maskvos valstybės ir LDK buvo pasirašyta amžinoji taika, o šią sutartį turėjo sustiprinti prieš dieną įvykusios Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III dukters Elenos ir Ldk Aleksandro sužadėtuvių. Tiesa, sužadėtuvių jauniojo vaidmenį teko atlikti Žemaitijos seniūnui Stanislovui Kęsgailai. Maskvos atstovai vedybas šiek tiek vilkino, baimindamiesi, kad Elenai netektų atsisakyti stačiatikybės. Galiausiai, 1495 m. vasario 15 d. Elenai atvykus į Vilnių, vedybos įvyko tą pačią dieną. Kaip mini kronikininkas M. Strijkovskis, Elena į LDK sostinę atvyko su gausia palyda. Palydą sudarė „Maskvos valdovo Ivano Vasiljevičiaus pasiuntiniai: kunigaikštis Semionas Riapolovskis, Michalas Rusalka, Ivanas iš Kuratovo ir raštininkas Ivanas Kulešinas“. Šie „maskvėnų pasiuntiniai buvo keletą savaičių, o po to su didelėmis dovanomis išleisti į Maskvą“. XVI a. pradžioje Elena ėmėsi globoti LDK Stačiatikių Bažnyčią (pastatyta Išganytojo cerkvė Vilniuje, Viešpaties Žengimo į dangų vienuolynas Minske). 1513 m. mirė ir buvo palaidota Skaisčiausiosios Dievo Motinos cerkvėje Vilniuje. Viltys, kad šios vedybos pagerins Maskvos valstybės ir LDK santykius, žlugo, nes Ivanas III ir toliau reikalavo, kad žentas atiduotų „mūsų tėvonijos, visas Rusijos žemes, Kijevą ir Smolenską, ir kitus miestus, kuriuos laiko prijungęs prie Lietuvos“.

Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo žmona Elena, Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III dukra (1521 m.)

XVI a. maskvėnai LDK vis dažniau apsilankydavo vykdydami diplomatinės misijas. Antai, stačiatikių dvasininko sūnus, kalvinistas, XVI a. pabaigos bajoras, Naugarduko teismo teisėjas Teodoras Jevlaševskis savo atsiminimuose aprašė Maskvos valstybės pasiuntinių apsilankymą LDK XVI a. antrojoje pusėje: „1567 metais, man būnant dvidešimt vienerių, pas jo malonybę karalių Žygimantą Augustą buvo didieji Maskvos pasiuntiniai. Tokie yra jų vardai: Fiodoras Ivanovičius-Umnyj, Suzdalės vietininkas, su juo 727 žmonės, o žirgų – 922, Grigorijus Ivanovičius Nagojus, dvariškis, su juo 269 žmonės, o žirgų – 370, Vasilijus Jakovlevičius Ščiolkonovas, raštininkas, su juo 229 žmonės ir 332 žirgai. Visų žmonių suma – 1 225, o žirgų – 1 629. Dėl taikos su jais nesutarta.“ Pastarojo meto LDK ankstyvosios diplomatijos istorijos tyrimai atskleidė ir daugiau atvejų. 1584 m. Maskvos žygūno Michailo Zybinio misija, kurios adresatai buvo Vilniaus vyskupas J. Radvila ir Vilniaus vaivada M. Radvila Rudasis, turėjo informuoti apie Ivano IV mirtį ir Fiodoro Ivanovičiaus įžengimą į sostą. 1592 m. rudenį į Maskvos žygūno Afanasijaus Riazanovo priėmimą Varšuvoje neatvykus K. Radvilai Perkūnui, LDK atstovavo Vilniaus vaivada ir kancleris L. Sapiega.

XVI a. pradžioje Maskvos didžiąją kunigaikštystę penkerius metus valdė regentė, atvykėlė iš LDK – Elena Glinskaja (apie 1505/1506–1538). Pakankamai svarbus jau vien šis moters atvykėlės tapimo kaimyninės valstybės regente faktas, tačiau įdomiausia tai, kad ji galimai tapo rusų liaudies pasakų personažė. Žinomas rusų liaudies pasakų personažas – svetimšalė, valdanti šalį po caro mirties, graži ir protinga, mokanti gydyti ir burti – Elena Protingoji. Taigi kodėl Elenos Glinskajos gyvenimo istorija galėjo tapti rusų liaudies pasakų siužetu?

Elena Glinskaja buvo kunigaikštiškos totorių kilmės LDK didikų Glinskių giminės atstovė. 1508 m. nuslopinus M. Glinskio maištą, giminė įsikūrė Maskvoje, čia atvyko ir mažametė Vasilijaus Glinskio dukra Elena. Maskvoje užaugusią merginą įsimylėjo didysis kunigaikštis Vasilijus III (valdė 1505–1533 m.). Kaip teigia rusų metraštininkai, Elena jį pamilo „dėl grožio, jaunystės, o labiausiai – dėl jos skaistumo“. Vasilijus III tuo metu buvo vedęs, taigi savo žmoną Solomoniją Saburovą 1525 m. jis prievarta uždarė į vienuolyną. Per ilgus santuokos metus pora nebuvo sulaukusi palikuonių, tai tapo oficialia skrybų priežastimi. Kaip pastebi istorikė R. Ragauskienė, nepaisydamas santuokai nepritariančių dvariškių, 47 metų Vasilijus III 1526 m. sausio 21 d. vedė maždaug 20 metų Eleną. Dėl savo jaunos žmonos Maskvos didysis kunigaikštis net nusiskuto barzdą ir „nešiojo vien ūsus“.

1533 m. mirus vyrui, E. Glinskaja, kaip regentė, valdė už mažametį sūnų Ivaną IV, stiprino centrinę valdžią, įkalino du Vasilijaus III brolius. 1535 m. įvedė bendrą pinigų sistemą. Pirmą kartą istorijoje pasirodė kapeikos (jos gavo pavadinimą nuo raitelio su ietimi (rus. копѣ), pavaizduoto ant monetos). 1535–1538 m. pastatytas „Kitai gorod“ (Didysis Posadas) – mūrinė siena, juosusi Maskvos pagrindinę dalį. Į Maskvą tuo metu vyko garsūs užsienio meistrai, pirkliai. E. Glinskajos valdymo metu pastatydintos tvirtovės ir LDK pasienyje – Sebeže ir Zavoločėje. 1534–1537 m. E. Glinskaja karą su LDK baigė paliaubomis, nepraradusi žemių, nors ir pralaimėjo prie Starodubo.

E. Glinskaja mirė 1538 m. balandžio 3 d. Jau kitą dieną karstas su didžiosios kunigaikštienės kūnu, lydint gausiai palydai, atneštas į Kremliaus Dangun žengimo soborą, Maskvos didžiųjų kunigaikštienių nekropolį. Kriptoje buvo įrengta kapavietė – balto akmens sarkofagas. Sovietmečiu griauinant Dangun žengimo vienuolyną, E. Glinskajos ir kitų Maskvos ir Rusijos valdovių sarkofagus pavyko išgelbėti, jie buvo perkelti į Arkangelo soborą (šio soboro požemius). XX a. pabaigoje išsiaiškinta ir Elenos mirties priežastis – ji buvo nunuodyta gyvsidabriu.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS KARAI SU MASKVOS DIDŽIAJA KUNIGAIKŠTYSTE XVI–XVII A.

NUO KARŲ IKI OKUPACIJOS

1564 m. Ulos mūšis: M. Radvila Rudasis sutriuškina gausesnę maskvėnų kariuomenę

LDK ir Rusijos santykiai XVI–XVII a. buvo gana permainingi. Galima pastebėti augančią Rusijos karinę galią ir įtaką, tačiau lietuviai, sutelkę išteklius, ne tik priešinosi, bet ir sugebėjo kištis į Rusijos vidaus reikalus ar užimti teritorijas. Didžiausių nesutarimų tarp LDK ir Rusijos kildavo dėl ginčytinų pasienio teritorijų. Iš pradžių kildavo nežymių susidūrimų, vėliau virsdavusių rimtais ilgai besitęsiančiais karais. 1592 m. sausio 15 d. turėjo baigtis dar prieš dešimtmetį Zapolėje pasirašytos paliaubos, užbaigusios Livonijos karą. LDK valdantysis elitas buvo suinteresuotas išsaugoti taiką su Maskva. Tai buvo viena iš sąlygų Zigmantą Vazą pripažįstant teisėtu Respublikos valdovu.

Mirus Ivanui IV Žiauriam (1530–1584), prasidėjo perversmų laikotarpis. Maskvoje imta kovoti dėl sosto. LDK valdantysis elitas ir toliau siekė išlaikyti taiką Rytuose, net buvo svarstomi nelabai realūs Respublikos ir Maskvos asmeninės unijos planai. 1598 m. mirus carui Fiodorui Ivanovičiui, LDK kancleris Leonas Sapiega tikėjosi įpiršti Maskvai Zigmanto Vazos kandidatūrą. Caru išrinkus Borisą Godunovą, siūlytas Respublikos valdovo Zigmanto Vazos ir naujojo caro dukters Ksenijos vedybų planas. 1601 m. Maskvoje LDK kancleris Leonas Sapiega sudarė 20 metų paliaubų sutartį, tačiau Respublikos Rytų politiką iš esmės pakeitė apsišaukėlių carų Dmitrijų avantiūros. Dmitrijados įtraukė ir Respublikos valdovą Zigmantą Vazą. 1609 m. Maskvai paskelbtas karas, o 1611 m. užimtas Smolenskas. Dalis Rusijos didikų pritarė, kad karaliaus sūnus Vladislovas būtų paskelbtas Rusijos caru, tačiau Vladislavo Vazos tai netenkino – jis pats norėjo būti caras. 1610 m. Respublikos kariuomenė užėmė Maskvą, tačiau, kilus pasipriešinimui, miestą teko apleisti. 1619 m. pasirašius Deulino paliaubas, Respublikai atiteko Smolenskas ir Černigovo-Seversko žemės. 1632 m. Maskvos valstybė atnaujino karinius veiksmus, nes nepalankūs

M. Šeino kapituliacija prie Smolensko prieš Respublikos valdovą Vladislovą Vazą (dail. Christianas Melichas, Krokuvos nacionalinis muziejus, 1634 m.)

susitarimai vertė ieškoti progų revanšuotis. 1634 m. gegužės 17 d. Polianovkos taika nustatytos ribos beveik nesikeitė iki XVII a. vidurio, o Respublikos valdovas Vladislovas Vaza atsisakė pretenzijų į Maskvos valstybės sostą. Minėtina, kad, tiesiant sieną su Rusija, šiai perleistas Trubeckas, tačiau už tai Lenkijai buvo kompensuota jos pietiniame sienos ruože, o LDK už šias korekcijas iš Lenkijos išsireikalavo Liubeco ir Lojevo seniūnijas.

Pavojingas momentas, parodęs Respublikos silpnumą, buvo Bogdano Chmelnickio vadovaujamas kazokų sukilimas Ukrainoje, prasidėjęs 1648 m. Prabėgus šešeriems metams nuo jo pradžios, Maskvos valstybė, karta po kartos stiprinusi savo galią, pradėjo karą su Respublika ir įsiveržė į LDK teritoriją. 1654 m. Maskvos didžiosios kunigaikštystės kariuomenė užėmė Smolenską, Vitebską ir Polocką, o kitais metais planavo pulti LDK trimis armijomis. Centrinei armijai vadovavo Jakovas Čerkaskis ir pats caras Aleksejus Michailovičius, šiaurinei armijai – Vasilijus Šeremetjevas, o pagalbiniam kazokų korpusui vadovavo Ivanas Zalatorenka. Maskvos valstybės armijas sudarė apie 55 tūkst. karių ir pagalbinis 20 tūkst. kazokų korpusas. Maskvėnų planai buvo užimti ne tik LDK sostinę, bet ir dalį Lenkijos. Kaip pastebi istorikas E. Meilus, maskvėnai į Vilnių taikėsi, pirmiausia, kaip į LDK sostinę ir seną Maskvos konkurentą. Suprantama, ne paskutinėje vietoje buvo ir Vilniaus strateginė reikšmė. To meto padėtis vertinta atsižvelgiant į tai, kad tas, kas valdys Vilnių, valdys ir visą LDK ar net visą Respubliką.

1655 m. liepos 13 d. maskvėnams užėmus Minską, žygiuota Vilniaus link. Vilnius buvo apsuptas dar XVI a. pradžioje statyta gynybine siena, tačiau gynybai nebuvo pasiruošęs. Dėl vidinių nesutarimų ginti Vilniaus nebuvo pasiruošusi ir į dvi dalis padalyta kelių tūkstančių karių LDK kariuomenė, kuriai vadovavo etmonai Jonušas Radvila ir Vincentas Gosieviskis. Taigi 1655 m. rugpjūčio 8 d. anksti ryte prie Vilniaus pasirodžius pirmiesiems maskvėnų daliniams, kilo nedidelis kelių valandų mūšis, tačiau užimti LDK sostinę nesutrukdyta. Maskvėnams užėmus Vilnių, prasidėjo likusių gyventojų žudynės, prievartavimai ir plėšimai, o okupantų sukelti gaisrai tęsėsi net 17 dienų. Rugpjūčio 18 d. maskvėnai pasiekė Kauną, jį apiplėšė ir sudegino. Semiono Urusovo ir Jurijaus Boratinskio daliniai įrengė karo stovyklą prie

karmelitų bažnyčios netoli Kauno. Rusijos armijos okupuotos LDK dalies riba ties Kaunu ėjo Nevėžio upe, taigi ta Lietuvos dalis, kuri pagal Kėdainių sutartį buvo kontroliuojama švedų po 1656 m. įvykusio sukilimo, atkūrė savo suverenitetą ir tapo placdarmu kovai su maskvėnais.

Iš XVII a. vidurio krizės ir vienos sudėtingiausių geopolitinių situacijų Respublika bandė išeiti ir padėti reguliuoti derybomis. 1660 m. gegužės 3 d. sudarius taikos sutartį su Švedija, net ir gresiant Krymo totorių pavoju, 1667 m. vasario 9 d. sudarytos Andrusovo paliaubos su Maskva, kuriomis visiems laikams atsisakyta Smolensko vaivadijos. Šie LDK teritoriniai praradimai mainais į atkurtą geopolitinę pusiausvyrą ir užbaigtus net dvidešimtmetį užsitęsčius karus net ir didžiausiam šių paliaubų iniciatoriui LDK kancleriui Kristupui Zigmantui Pacui atrodė pati tinkamiausia išeitis. 1678 m. pratęsdama Andrusovo paliaubų sutartį, Maskva grąžino dalį Polocko (Nevelio ir Sebežo miestus) ir Vitebsko (Veližo miestą) vaivadijų teritorijų, tačiau 1686 m. gegužės 6 d., sudarius Amžinąją taiką, Rusijai visiems laikams atiteko Smolensko vaivadija su Starodubo pavietu. Tiesa, Maskva įsipareigojo Respublikai sumokėti piniginę kompensaciją, tačiau tai neguodė. Taikos galutinis ratifikavimas užsitęsė net iki XVIII a. vidurio. Istoriografijoje iki šiol Amžinoji taika vertinama kaip vienas iš didžiausių Respublikos diplomatijos pralaimėjimų. LDK buvo skaudžiausi teritoriniai praradimai.

Minėtų geopolitinių aplinkybių ir XVII a. antrosios pusės teritorinių netekčių fone LDK radosi nauja bajorijos išeivių iš Maskvos užimtų teritorijų grupė – egzuliantai. Respublikoje terminas palaipsniui pradėtas taikyti tai bajorijos daliai, kurią tiesiogiai palietė Andrusovo paliaubos. LDK egzuliantais dažniausiai vadinti bajorai, pasitraukę iš Rusijos užimtų paribio teritorijų – Smolensko ir Starodubo pavietu. Įdomiausia, kad, pradėję valdas Rusijos užimtose teritorijose, egzuliantai sugebėjo išsaugoti savivaldos institucijas ir toliau siuntė reprezentantus į svarbiausias Respublikos ir LDK institucijas (pasiuntinius į Respublikos Seimą, deputatus į LDK Vyriausiąją tribunolą ir kt.), aktyviai dalyvavo politiniame gyvenime. Kita vertus, netipiška padėtis palaipsniui formavo tam tikrą egzuliantų identitetą, kurį jie neretai pabrėždavo ir gindavo. Socioekonominė atrama egzuliantams buvo valstybinės valdos, išdalytos Vilniaus ir Trakų vaivadijų seniūnijose bei Alytaus ir Gardino ekonomijose. Atsižvelgiant į LDK administracinę teritorinę suskirstymą, matyti, kad šios valdos koncentravosi keliuose pavietuose: Gardino (Ožės ir Perlojos seniūnijos), Kauno (Alvito arba Paširvinčio seniūnijos) ir Ukmergės (Obelių ir Utenos seniūnijos). Teritorine prasme šios valdos, nors ir buvo minėtų pavietu teritorijose, sudarė savitas egzuliantų salas ir tapo jų socioekonominio gyvenimo atrama.

Iš pradžių egzuliantų seimeliai vykdavo įvairiose LDK vietose. Antai, 1658 m. Smolensko seimelis vyko Pilypave (Gardino pavietas), o Starodubo – Pasvalyje (Upytės pavietas). Kiek vėliau, 1658–1667 m., Starodubo pavieto bajorai į seimelio sesijas suvažiudavo į Virbalį. Galiausiai nuo 1667 m. Smolensko vaivadijos egzuliantų seimelių (tiek Smolensko, tiek ir Starodubo seimelių) nuolatine susirinkimų vieta įteisintas Vilnius. Iš pradžių egzuliantai rinkdavosi Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, vėliau šių seimelių vieta tapo Vilniaus

Taurė, 1674 m. LDK pasiuntinybės dovanota Rusijos carui Aleksejui Michailovičiui (Maskvos kremliaus muziejus, Rusija)

bernardinų bažnyčia ir vienuolynas. Galiausiai, LDK ekonomiją administratoriaus ir išdininko Antano Tyzenhauzo iniciatyva 1777 m. egzuliantų seimeliai buvo perkelti į Trakų vaivadijos teritoriją ir iki 1795 m. Smolensko vaivadijos seimelis vykdavo Alytuje, o Starodubo seimelis – Žiežmariuose. Į Alytų buvo perkelta ir Smolensko vaivadijos kanceliarija, čia veikė žemės teismas.

MASKVĖNAI LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE XVII A.

Respublikos ir Maskvos valstybės XVII a. besitęsiančių karų kontekste tiesiogiai su maskvėnais teko susidurti ir LDK gyventojams. Vienas iš didžiausių išbandymų – XVII a. vidurio sumaištis ir didžiosios dalies LDK teritorijos okupacija. 1655 m. rugpjūtį Maskvos valstybės armija pirmą kartą per visą dvišalių santykių istoriją įžengė į LDK sostinę Vilnių, buvo užimtas Kaunas, Trakai, Gardinas.

Rusijos caras Aleksejus Michailovičius į Vilnių atvyko 1655 m. rugpjūčio 10 d. ir čia buvo iki rugsėjo 22 d. LDK valdyti sudarytas vadinamasis „prikazas“. Netrukus apribota Katalikų Bažnyčios veikla, o rytinių LDK žemių stačiatikiai perduoti Maskvos patriarchui. Respublikos valdovo ekonomijos atiteko carui, o vietiniai didikai ir bajorai turėjo galimybę išsaugoti savo nuosavybę tik prisiekę carui.

Užimdami Vilnių, maskvėnai išžudė apie 8–10 tūkst. miestiečių. Iš 23 katalikų ir 9 unitų bažnyčių nenuniokotos liko tik 4. Nusiaubti visi miesto rūmai, sudegė miesto archyvas. Rugsėjo 13 d., dar prieš išvykdamas, Rusijos caras Aleksejus Michailovičius pasirašė įsaką ir pasiskelbė Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Vilnius šiame įsake apibūdinamas kaip „mūsų protėvių [...] Rusijos kunigaikščių LDK sostinė“. Kitą dieną, po mėnesį trukusio LDK sostinės niokojimo, caras uždraudė Rusijos armijos kariams plėšikauti aplinkiniuose kaimuose ir imti į nelaisvę civilius gyventojus, tačiau rugsėjo 24 d., grįždamas į Maskvą, buvo priverstas paskelbti pakartotinį įsaką, kuriame plėšikaujantiems kariams numatyta griežtesnė bausmė – pakarimas.

Prieš išvykdamas Rusijos caras Aleksejus Michailovičius Vilniaus vaivada paskyrė kunigaikštį Michailą Šachovskojų ir suteikė jam administracinės, karinės ir teisminės valdžios įgaliojimus Vilniaus mieste ir Vilniaus, Trakų bei Ašmenos, Lydos pavietuose. Už beveik neribotą valdžią vaivada buvo tiesiogiai atsakingas carui. M. Šachovskojus, turėdamas 2–4 tūkst. karių įgulą, ėmėsi Vilniuje įvesti naują tvarką. Caro įsaku pirmiausia siekta sugrąžinti išsibėgiojusius Vilniaus miesto gyventojus ir juos prisaikdinti carui, tačiau šis įpareigojimas buvo sunkiai įgyvendinamas, o Vilniaus kalėjimai netrukus buvo perpildyti. Iš naujojo vaivados ataskaitų galima spręsti, kad apie 1 000 miestiečių ir aplinkinių kaimų gyventojų vis tik prisiekė carui. Čia padėjo naujosios valdžios pažadai ir įsiklausymas į gyventojų skundus ir poreikius. Maskvėnai buvo nuolat puldinėjami, tačiau ryžtingesnių atsakomųjų priemonių bijota imtis, ypač vengta dar didesnio susipriešinimo. Maskvėnų kariai bėgdavo ne tik iš miesto įgulos, bet ir dezertyruodavo pakeliui. Antai, 1658 m. birželį iš Viatkos pasiųstas daugiau

1686 m. Amžinosios taikos preambulė

kaip 2 tūkst. karių pastiprinimas, tačiau atvyko tik 1 792 (iš jų 856 neturėjo jokių ginklų). 1658 m. viduryje vaivada pranešė, kad įguloje liko tik 521 karys ir tai, esą, kelia didelį pavojų. Net 1658 m. spalį po pergalingo mūšio prie Vilniaus, kurio metu maskvėnai nugalėjo LDK lauko etmono V. Gosievskio kariuomenę ir ją paėmė į nelaisvę, kaip pastebi E. Meilus, nugalėtojai buvo priversti skubiai trauktis nuo miesto, nes prasidėjo masinis dezertyravimas, trūko maisto. Maskvėnų įgulą išguldė ir siautęs maras. Tam tikrais aspektais okupantams ypač sunkiai sekėsi. Antai, M. Šachovskojus net iki 1657 m. neturėjo galimybės pasinaudoti vertėjo iš lenkų kalbos paslaugomis. Net 1658 m., po pergalės prie Verkių paėmus į nelaisvę etmoną V. Gosievskį, maskvėnai, neturėdami vertėjo, negalėjo išversti jo parodymų. Tik 1657 m. trumpam buvo sutikęs iš lenkų kalbos vertėjauti Vilniaus miestietis Simonas Alevickis.

Išbuvęs daugiau negu ketverius metus Vilniuje, M. Šachovskojus, išvykdamas į Maskvą, išsivežė ir visus dokumentus, o savo įpėdinį kunigaikštį Danilą Myšeckį paliko nežinioje. 1659 m. pabaigoje paskirtas naujasis Vilniaus vaivada ir miesto įgulos vadas D. Myšeckis, norėdamas išlaikyti maskvėnų valdžią, ėmėsi žiaurių priemonių, degino priemiesčius, tačiau ir tai nebuvo veiksminga. Galiausiai 1661 m. lapkričio 22 d. Vilnius buvo išvaduotas, o miesto pajamų ir išlaidų knygoje, 1661 m. gruodžio 10 d. įrašė, kai tik D. Myšeckis buvo nukirsdintas Rotušės aikštėje, jis ne kartą pavadintas tironu.

Panaši padėtis buvo ir 1655 m. maskvėnų užimtame Kaune, kur nemaža dalis gyventojų buvo išsibėgioję, o dalis pirklių apsigyveno Kėdainiuose. Maskvėnai siaubė aplinkines vietas. Antai, 1655 m. rugsėjo 1 d. užpuolė ir išžudė Zapyškio bažnyčioje susirinkusius žmones, pasiekė ir nusiaubė Dotnuvos miestelį ir dvarą. Maskvėnai, siaubdami Kauną, pagrobė Bazilikos, Šv. Jurgio ir Šv. Trejybės bažnyčių dokumentus, juos išvežė į Vilnių ir sudegino. Kaunas su Gardinu buvo vertinami kaip labai reikšmingi prekybos Nemunu ir Nerimi punktai, todėl jų kontrolė trukdė prekybą, kartu ir LDK išdo papildymą. Palyginti nedidelė maskvėnų įgula Kaune (1660 m. vasarą čia buvo 200 karių) nuolat buvo stiprinama: 1658 m. kovą į Vilnių atvykus 5 pulkams, dalis pastiprinimo buvo išsiųsta į Kauną, o 1659 m. pavasarį Kauną pasiekė 1 100 karių ir tai buvo bene didžiausias maskvėnų įgulos papildymas. Galiausiai 1661 m. gruodį Kaunas buvo išvaduotas, taigi, istoriko A. Tylos skaičiavimu, maskvėnų rankose išbuvo šešerius metus ir keturis mėnesius.

Įdomybė

1655 m. maskvėnams užėmus Vilnių, išskirtinas Rusijos caro Aleksejus Michailovičius apsilankymas. Šis apsilankymas laikytinas išskirtiniu, nes galima matyti, kokį poveikį Rusijos carui ir jo aplinkai padarė LDK sostinės kultūra. Istorikas E. Meilus tai įvardija kaip „aukos poveikį plėšikui“. Vilnius buvo apiplėštas ir daug įvairių meno kūrinių atsidūrė tiek Maskvos kremliuje, tiek ir kitose Rusijos vietose. Rusijos caras A. Michailovičius susipažino su nauja gyvenimo sankloda, naujais papročiais, kultūra, pažino europietiško miesto realybę. Vilnius Rusijos carui tapo Vakarų civilizacijos pavyzdžiu. Pamatęs miestą ir jį apiplėšęs, caras geriau suprato Vakarų civilizacijos esmę, o jos pasiekimus pradėjo diegti rūmuose Maskvoje. Caro gydytojas anglas Samuelis Collinsas vėliau pastebėjo, kad, kai caras aplankė LDK ir pamatė karališkus rūmus, manieras, madas, jo pažiūros sumodernėjo, jis savo dvarą ir rūmus projektavo puošniau, kambarius pradėjo tapetuoti. Galima įtarti, kad carą sujaudino Vilniuje pamatytų renesanso ir baroko interjerų simetrija, didybė ir prabanga.

Italų diplomatas Michele Bianchi, 1655 m. rudenį būdamas Smolenske, rašė: „Mačiau apie šimtą tūkstančių vežimų, prikrautų menkaverčių baldų, iš bažnyčių pastogių išplėštų metalo gabalų, vario, geležies, alavo, švino dirbinių, vilnos ir kanapės audinių ir įvairiausių kitų bent kiek vertės turinčių daiktų, kuriuos tik kareiviai pamatydavo, – visa tai jie galėjo patogiai išvežti su pagrobtais vežimais ir arkliais.“ Vilniaus apiplėšimas, istoriko E. Meilaus teigimu, buvo kerštas už XVII a. pradžios lenkų ir lietuvių įvykdytą Maskvos apiplėšimą. Iš LDK išvežti ar patys išvykę amatininkai buvo įkurdinti specialiame Maskvos priemiestyje (slobodoje), kuris po karo pavadintas „miestietišku“ (Miesčanskaja), o jo gyventojai dar ilgą laiką buvo vadinami užsieniečiais. Maskvoje karo metu prievarta ar savanoriškai atsidūrę amatininkai ir dvasiškiai iš LDK turėjo didelę įtaką to meto Kremliaus ir jo gyventojų europeizacijai. Medžio raižytojai iš LDK daug prisidėjo puošdami medinius caro užmiesčio rūmus Kolomenskoje. Būtent šiuo laikotarpiu rusų didikai vietoj tradicinių plačių suolų, ant kurių sėdėdavo ir miegodavo, pradėjo naudoti kėdes ir lovas. Istoriografijoje pastebėta, kad Kolomenskoje rūmai buvo pastatyti senu tradiciniu rusų stiliumi, bet vidus įrengtas pagal LDK didikų ir šlėktų stilių, su kuriuo caras susipažino 1654–1656 m. karo žygių į LDK metu. Maskvoje daugumos bojarinų rūmai buvo mediniai, o nuo XVII a. antrosios pusės sparčiai gausėjo mūrinių pastatų. Iš LDK išvežti plytininkai ir koklininkai gamino plytas ir pagal europietišką pavyzdį sukurtus glazūruotus ir ornamentuotus koklius. Akmenkaliai ir akmens raižytojai puošė caro rūmus Kremliuje ir cerkves, rekonstravo Kremliaus sienas ir bokštus. Iš LDK atvaryti menininkai ir amatininkai XVII a. antrojoje pusėje prisidėjo prie vadinamojo rusiškojo baroko susiformavimo Maskvos valstybėje. Maskvoje ypač buvo vertinami iš LDK kilę ginklininkai ir auksakaliai, kurie garsiuosiuose Kremliaus Ginklų rūmuose, remdamiesi Vakarų technikos pasiekimais, gamino išskirtinius ginklus, jų detales ir puikius juvelyrinius dirbinius caro buičiai ir stalui.

Iki XVII a. vidurio Rusijoje buvo žinoma tik liaudies kuriama poezija. Ją pajvairino eilėdarą poezijoje pradėjęs taikyti Vilniaus akademijos auklėtinis Simeonas Polockietis, 1656 m. Polocke pareiškęs ištikimybę carui ir sveikinęs jį iškilmingu eilėraščiu. 1664 m. atvykęs į Maskvą, Simeonas Polockietis išgarsėjo kaip poetas ir rašytojas. 1664 m. Maskvoje Simeonas Polockietis atidarė lotynišką mokyklą, vykdė pedagoginę veiklą. Galiausiai 1667 m. jis tapo caro vaikų mokytoju. 1678 m. Maskvos kremliuje įkūrė spaustuvę ir planavo steigti akademiją. Simeonas Polockietis Rusijoje pradėjo barokinę literatūrą, rašė poetas, panegirikas carui, eilėraščius, pamokslus ir poleminius raštus bei dramas. Jis buvo silabinės eilėdaros pradininkas Rusijoje, jo kūryba, kuriai būdinga literatūros, filosofijos ir teologijos sintezė, siejo vakarietiškas ir rytietiškas tradicijas.

Muzikinėje kultūroje taip pat ryškėjo europinės tendencijos – tradicinis kanoninis giedojimas cerkvėse susidūrė su vakarietišku daugiabalsiu dainavimu, turinčiu daug pasaulietinių elementų. Prie šių permainų daug prisidėjo Vilniaus akademijos auklėtinis Nikolajus Dileckis, į Maskvą atvykęs jau po XVII a. vidurio karų.

RUSIJOS IMPERIJOS ĮTAKA LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS POLITINIAM GYVENIMUI IR VALSTYBINGUMO LIKVIDAVIMAS XVIII A.

NUO RUSIJOS ĮTAKOS IŠAUGIMO IKI LDK VALSTYBINGUMO LIKVIDAVIMO

XVIII a. Petro I valdoma ir sustiprėjusi Rusija vis aktyviau pradėjo kištis į kaimyninės Respublikos vidaus reikalus. Ryški takoskyra – 1717 m. įvykęs Nebylusis seimas, kai dėl Rusijos veikimo apribotos Respublikos Seimo pasiuntinių veiklos galimybės. Vėliau, Rusijai laimėjus Didįjį Šiaurės karą (1700–1721), buvo galima stebėti augančią didžiosios kaimynės įtaką. 1719 m. Rusija ir Prūsija susitarė prižiūrėti tvarką Respublikoje, o 1769 m. Austrija ir Prūsija pripažino LDK teritoriją Rusijos imperijos įtakos zona. Didžiųjų kaimynių geopolitiniai interesai išpėjo apie Respublikos problemas ir galimus teritorinius praradimus. LDK atitekimas Rusijai taip pat buvo nulemtas iš anksto.

Rusijos įtaka Respublikos politiniam gyvenimui buvo stiprinama į jos teritoriją įvedant Rusijos kariuomenę. 1733–1734 m., siekiant paveikti Respublikos valdovo rinkimus ir remiant Augusto III kandidatūrą, 1764 m. paskutinio Respublikos valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio elekcijos metu, 1767–1768 m. Seimo metu, Baro konfederacijos metu, 1772 m. Respublikos I padalijimo laikotarpiu galima stebėti suaktyvėjusius Rusijos kariuomenės veiksmus. Prievarta užtikrinamas Rusijai palankių sprendimų priėmimas, atplėšta dalis valstybės teritorijos – šie veiksmai gyventojams darė poveikį. Net ir taikos metu visuomenėje vyravo neužtikrintumas ir nerimas dėl dislokuotos Rusijos kariuomenės.

XVIII a. Rusijos kariuomenė laisvai judėjo LDK teritorija, o nuo 1767 m. ji tapo Respublikos vidaus santvarkos išsaugojimo garantu, buvo nuolat pasitelkiama Rusijos interesams užtikrinti ir vidaus kovoms palaikyti. LDK apsistojusios Rusijos karininkijos santykis su visuomene buvo daugialypis. Pirmiausia, Rusijos karininkija siekė išnaudoti buvimą svetimoje valstybėje tiek asmeniniams santykiams plėtoti, tiek propagandiniams tikslams įgyvendinti. Pastarajam aspektui realizuoti ypač tiko įvairios šventės, kurios buvo efektyvus „minkštosios galios“ įrankis, o jų simbolinė forma išreiškė politinę įtaką, buvo Rusijos valdovės šlovinimo priemonė. Galiausiai, vietiniai gyventojai, apsunkinti prievolių Rusijos kariuomenei ir jausdami svetimos jėgos grėsmę, kasdienybėje stengėsi su rusų karininkija kurti taikų bendrabūvį.

LDK teritorijoje dislokuota Rusijos kariuomenė kišdavosi į savivaldos institucijų darbą. Antai, 1776 m. liepos 15 d. į prasidėjusį Vilniaus priešseiminį seimelį Rusijos kariuomenės kariai neįleido dalies bajorų, nes turėjo nepageidaujamų asmenų sąrašą. Esama duomenų, kad buvo kišamasi ir į Vilniuje vykusią egzultantų Smolensko ir Starodubo seimelių darbą. Akivaizdu, kad tokiomis priemonėmis norėta paveikti seimeliuose renkamų pasiuntinių išrinkimą, siekta, jog jie būtų palankūs Rusijai.

Dar vienas pretekstas Rusijai kištis į Respublikos vidaus gyvenimą XVIII a. antrojoje pusėje buvo vadinamasis disidentų klausimas. 1764 m. Rusija ir Prūsija pasirašė sutartį ir įsipareigojo bendradarbiauti, nekeisdamos Respublikos vidaus santvarkos. Taip buvo tęsiama dar XVII a. antrojoje pusėje vykdyta politika. 1767 m. Rusijos imperatorė Jekaterina II atvirai stėjo prieš dar neseniai remtą Stanislovo Augusto Poniatovskio ir Čartoriskų politiką. Diplomatiniais kanalais Peterburgą pasiekė žinia, kad Respublikos valdovas ir Čartoriskiai tiesiai pareiškė, jog nesutinka disidentams suteikti politinių teisių, esą, galima kalbėti tik apie pakantumą. Čartoriskiai buvo apkaltinti Respublikos Seime negynę disidentų, nes 1766 m. Seimas atmetė Rusijos reikalavimą suteikti bajorams disidentams (ne katalikams) lygias su katalikais politines teises. Rusija, manipuliudama tarpusavyje nesutariančiais Respublikos didikais ir bajorais, užsitikrino Karolio Stanislovo Radvilos vadovaujamos grupuotės „Mielasis Pone“ paramą, tačiau K. S. Radvila, sužinojęs apie Jekaterinos II pasiuntinio Nikalojaus Repnino vaidmenį ir Rusijos įtaką, perėjo į priešininkų pusę. Rusijos istorikas B. Nosovas teigia, kad Rusijos politika disidentų klausimu nebuvo sėkminga – palaikyti įtakingiausi didikai, bet ignoruoti plačiosios bajorijos interesai. Respublikos disidentų klausimo sprendimo metodais buvo nepatenkinta Prūsija, pavojų kėlė galima Austrijos, Prancūzijos ir Turkijos reakcija.

Respublikos valdovo ir Čartoriskų priešininkai, vadovaujami K. S. Radvilos grupuotės „Mielasis Pone“, 1767 m. viduryje pradėjo burtis Vilniuje ir Radome. 1767 m. birželio 2 d. Vilniuje konfederacija paskelbė reformoms priešišką aktą, kuriuo pripažino disidentų politines teises. Birželio 3 d. paskelbta LDK generalinė konfederacija, kurios pagrindinis siekis buvo sustabdyti reformas ir iš Respublikos sosto pašalinti S. A. Poniatovskį. 1767 m. spalį Varšuvoje darbą pradėjo Respublikos Seimas, kuriam didžiausią įtaką darė Rusijos kariuomenės remiami Radomo konfederatai. Į konfederatų pusę buvo priverstas pereiti ir Respublikos valdovas S. A. Poniatovskis. 1768 m. vasario 24 d. Respublikos disidentams buvo suteiktos teisės, o Rusijos imperatorė Jekaterina II pripažinta Respublikos vidaus politinės santvarkos išsaugojimo garantu. Esama padėtis padidino Respublikos priklausomybę nuo kaimyninės Rusijos, todėl kilo nepasitenkinimas. Tai 1768 m. išprovokavo sudaryti naują patriotinę Baro konfederaciją.

Baro konfederacija, orientuota prieš Rusijos įtakos didėjimą, LDK teritorijoje pradėjo veikti 1768 m. liepą. Į jos veiklą įsitraukė didikai Juozapas Sapiega, Mykolas Kazimieras Oginskis, net Vilniaus vaivada K. S. Radvila ir jo vadovaujama grupuotė „Mielasis Pone“ (Baro konfederaciją K. S. Radvila vadino Radomo konfederacijos tęsiniu), o šios konfederacijos vyriausiuoju maršalu nuo LDK buvo paskelbtas Mykolas Jonas Pacas. Pirmuosius konfederatų būrius organizavo Simonas Kosakovskis. Patriotinė Baro konfederacija, veikusi 1768–1772 m., plačiai įtraukė bajoriją, tačiau nuversti S. A. Poniatovskio nepavyko.

1772 m. I Respublikos padalijimas (XVIII a. alegorija)

XVIII a. antrojoje pusėje Respublikoje susiklostė paradoksali situacija – valstybėje buvo vykdoma intensyvi valdymo ir valstybės aparato modernizacija, o reformos atliepė pažangiausias Vakarų Europos švietėjų idėjas ir jas realizavo, tačiau bajoriškoji valstybė patyrė didžiulių sukrėtimų. Respublika palaipsniui dingo iš Europos žemėlapių, nes trys vienas po kito sekę padalijimai lėmė, kad LDK atiteko Rusijai. 1772 m. Austrijos inicijavus I padalijimą, LDK rytinė dalis iki Dauguvos ir Dniepro atiteko Rusijai. Teritoriniai praradimai sudarė 70 tūkst. km² (29,5 proc. visos teritorijos), prarasta beveik 1 mln. gyventojų. Nuo LDK atplėštos Vitebsko, Mstislavlio vaivadijos, taip pat šiaurinė Polocko ir rytinė Minsko vaivadijų dalys.

Iš šių teritorijų Rusijos imperijoje suformuotos Mogiliavo ir Vitebsko gubernijos, kurios sudarė Baltarusijos generalgubernatorystę. Vienintelis Europos valdovas, pareiškęs protestą dėl Respublikos I padalijimo, buvo Ispanijos karalius. 1793 m. Rusija ir Prūsija įvykdė II Respublikos padalijimą, kurio metu Rusijai atiteko Minsko vaivadija, dalis Bresto, Naugarduko, Vilniaus vaivadijų. Nuo LDK atplėšta 117,5 tūkst. km², 0,7 mln. gyventojų. Galiausiai, 1795 m. po III Respublikos padalijimo Rusijai atiteko visa LDK iki Nemuno (kairysis Nemuno krantas – Užnemunė – teko Prūsijai).

LIETUVIAI RUSIJOS IMPERIJOJE XVIII A.

Lietuvių, atsidūrusių XVIII a. Rusijos imperijoje, nebuvo daug. LDK bajorų išvykimas dažniausiai buvo susijęs su politiniais įvykiais. Pasibaigus Baro konfederacijos kovoms, dalis kovotojų buvo suimti ir pateko į rusų nelaisvę. Tyrėjai suskaičiuoja kelis tūkstančius bajorų, išvežtų į Rusijos gilumą, daugiausia į europinės dalies rytinius pakraščius ir Sibirą. Didesnė tremtinių į Rusiją dalis buvo asmenys iš LDK žemių, tiesiogiai besiribojančių su Rusija, kuriuose Rusijos kariuomenės judėjimas ir konfederatų kovos buvo intensyviausios.

RUSAI LDK XVIII A.

Dažnesni rusų apsilankymai LDK teritorijoje XVIII a. buvo laikino pobūdžio, dažniausiai susiję su politiniais ir kariniais kaimyninės Rusijos veiksmais. Antai, vykdamant derybas Šiaurės karo metu, Biržų pilyje 1701 m. buvo apsistojęs pats Rusijos caras Petras I. Čia su Saksonijos kurfiurstu ir Respublikos valdovu Augustu II pasirašyta Biržų sutartis. XVIII a. išaugus Rusijos politinei įtakai, vis dažnesnė darėsi ir Rusijos kariuomenės dislokacija LDK teritorijoje. Kiek gausesnis Rusijos gyventojų

atvykimas į LDK ir įsikūrimas buvo susiję su žemesniųjų gyventojų sluoksnių, pirmiausia, valstiečių, pabėgimais. Išeiviai iš Rusijos XVIII a. pirmojoje pusėje galėjo sudaryti daugiau kaip 1 proc. LDK gyventojų ir tai galėjo būti gausiausi naujieji gyventojai. Didžiausią nuolat LDK gyvenančių rusų bendruomenę sudarė sentikiai, kurių gausėjo dėl kaimyninėje Rusijoje jų atžvilgiu vykdomų represinių priemonių.

1733–1734 m. Rusijos kariuomenė įsikišo į Respublikos valdovo rinkimų kampaniją, remdama Frydrichą Augustą (vėliau tapusį Respublikos valdovu Augustu III). 1733 m. rugsėjo 16 d. iš Smolensko pajudėjo 4 tūkst. kazokų ir kalmukų dalinys, vadovaujamas pulkininko Kondyrevo, o rugsėjo 22 d. 6 tūkst. karių dalinys, vadovaujamas majoro Tanejevo. 1733 m. spalį į Respubliką su 6 tūkst. pėstininkų ir 10 tūkst. kazokų įsiveržė Johanno Bernardo Weissbacho vadovaujamas dalinys, o lapkričio 2 d. iš Mintaujos į LDK išžygiavo generolas leitenantas Levas Vasiljevičius Izmailovas, kuris su 3,5 tūkst. karių apsistojo Joniškyje. Čia lapkričio 18 d. atžygiavo ir majoro Teterino vadovaujama 2,5 tūkst. karių būrys. Vėliau šie kariniai daliniai patraukė Kauno link. Rusija ir toliau siuntė savo armijos dalis į Respubliką, karo veiksmai buvo apėmę beveik visą LDK teritoriją. 1733–1734 m. tarpuvaldžio metu rusų armija savo reikmėms imdavo maistą, pašarą, arklius ir kt. tiek iš savo priešininkų, tiek ir iš šalininkų dvarų. Rusijos armija keletą kartų buvo atžygiavusi iki Vilniaus, čia buvo ir apsistojusi. Vilniečiai buvo priversti okupacinei armijai vykdyti įvairias prievoles ir rekvizijas. Labiausiai Vilnius nuniokotas 1734 m., kai 1734 m. sausio 30 d. Vilniaus prieigose kilo mūšis, Rusijos armijos daliniams susikovus su LDK referendoriaus Dominyko Martyno Valavičiaus vadovaujama 9–10 tūkst. kariuomene.

Jekaterinai II pasiskelbus disidentų teisių gynėja, 1767 m. į LDK teritoriją įžengė 20 tūkst. rusų kariuomenė. Didesnė jos dalis dislokuota Vilniaus mieste ir apylinkėse. Tokio dydžio rusų kariuomenės pasirodymas kėlė įtampą tarp gyventojų, be to, užkrovė jos išlaikymo našta. Kita vertus, būta ir pozityvesnio sugyvenimo faktų – vietiniai gyventojai sudarydavo su rusais kontraktus dėl maisto tiekimo, rusų kariai talkindavo mieste gesinant gaisrus ir pan.

Taikiam vietinių gyventojų ir rusų karių bendradarbiavimui buvo panaudojamos bažnytinės šventės, kariuomenės rengiamos parodomosios pratybos, rusų karininkai buvo kviečiami į Respublikos valdovui skirtas iškilmes ar viešus akademijos studentų pasirodymus ir kt. Kaip pastebi Lina Balaišytė, Vilniaus bazilijonų dienoraštyje fiksuojama, kad ne tik vietos gyventojai ir bendruomenės siekė demonstruoti pagarbos ženklus rusų karininkams, bet ir šie siekė palaikyti gerus santykius su vietiniais. 1777 m. Vilniuje, Bazilijonų bažnyčioje vykstančiose pamaldose, kurios surengtos švenčiant Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų šventę, apsilankė rusų generolas su kariais. Pasibaigus pamaldoms, generolas vyresniojo buvo pakviestas į vienuolyną, kur buvo vaišinamas degtine. Per 1778 m. Kalėdas, po pamaldų, Bazilijonų vienuolyno vyresniojo buvo atėję pasveikinti du rusų karininkai ir pulko kapelionas. Vyresniajam pakvietus į celę, vėliau svečiai buvo vaišinami refektoriuje, čia klausėsi kapelos grojimo ir brolių giedojimo. 1777 m. vasarą Trakuose vyko Rusijos kariuomenės pratybos, kurių pasižiūrėti susirinko „visas miestas“. Pratybų stebėjimas, ypač žemesniųjų sluoksnių atstovams, buvo smalsumą keliantis reginys, tačiau aukštuomenei tai buvo gerų santykių demonstravimas. Glaudesnį

ryšį su vietos bendruomene padėjo kurti ir mėgėjų teatras, kurį 1775 m. Vilniuje įkūrė rusų kariuomenės generolas leitenantas Stepanas Rževskis.

Palyginti taikų vietinių gyventojų ir rusų karių sugyvenimą lydėjo ir pavieniai incidentai. Vilniuje rusų kariai nužudė Breslaujos pavieto vėliavininką Romualdą Strutinskį, sužeidusį rusų karį. Incidentas kilo R. Strutinskiui pasipriešinus rusų kariui savo dvare. R. Strutinskis buvo suimtas, arešto metu sužeistas ir galiausiai pakeliui į Vilnių nuo žaizdų mirė. Jis pašarvotas Basųjų karmelitų bažnyčioje, o jo nužudytą rusų kareivio laidotuvių apeigos vyko stačiatikių Šventosios Dvasios vienuolyne.

Kaip pastebi Zigmantas Kiaupa, XVIII a. Rusijos valstiečiai LDK teritorijoje įsikurdavo dėl dviejų pagrindinių priežasčių: baudžiavos stiprinimo Rusijoje ir sentikių, nepriėmusių oficialiosios Rusijos Stačiatikių Bažnyčios reformų, persekiojimo. Daugelis į LDK persikėlusią valstiečių buvo sentikiai, tačiau buvo ir stačiatikių valstiečių ar sentikių amatininkų ir pirklių. Sentikiai į LDK bėgo jau nuo XVII a. antrosios pusės, daugiausia jų buvo rytinėse LDK žemėse. Valstiečiai atsidurdavo vietinių žemvaldžių valdose ir to meto šaltiniuose buvo įvardijami maskoliais. Net ir Žemaitijoje XVIII a. būta nesėklių samdomų darbininkų maskolių.

XVIII a. Rusijos pareigūnų vertinimu, 1711–1772 m. persikėlėlių iš Rusijos į LDK buvo apie 300 tūkst., tačiau, kaip pastebima istoriografijoje, greičiausiai tai kiek padidinti skaičiai. Vis dėlto tikėtina, kad iš Rusijos gubernijų, besiribojusių su LDK, kasmet iškeldavo po kelis šimtus valstiečių, jie stengėsi kurti atskiras gyvenvietes. Antai, dar prieš 1735 m. Vetkoje ir jos apylinkėse įsikūrė iki 40 tūkst. sentikių. Po 1772 m. I Respublikos padalijimo iš LDK atimtos žemės Rusijos valdžia suskaičiavo apie 23 tūkst. išeivių iš Rusijos. Persikėlėliai, ypač sentikiai, negalėjo jaustis saugūs, nes gana dažnai į LDK teritoriją užklysdavusi Rusijos kariuomenė juos gaudė ir siuntė atgal į Rusiją. Žinoma, kad itin nukentėjo Vetkos sentikiai: 1735 m. ir 1764 m. Rusijos kariuomenė išsivedė jų net keliasdešimt tūkstančių (1735 m. – iki 14 tūkst., 1764 m. – 20 tūkst.). 1765 m. Rusijos kariuomenė sudegino prie Gomelio įsikūrusį sentikių Spaso (Išganytojo) priemiestį, o jo gyventojus išsivedė į Rusiją.

XVIII a. pradžioje dabartinėje Lietuvos teritorijoje sentikių gyvenviečių dar buvo nedaug. Degučių metraštyje fiksuojama informacija apie pirmuosius Lietuvoje sentikių maldos namus, pastatytus 1710 m. prie Kriaunų esančiame Puščios kaime (dar. Rokiškio r.). Pirmasis Puščios parapijos dvasininkas buvo Afanasijus (Antonijus) Terentjevičius (1668–1775), kuriam vėliau teko dvasininko pareigas atlikti trijose parapijose. Iki 1760 m. dabartinėje Lietuvos teritorijoje veikė ne mažiau kaip 8 sentikių parapijos: Puščioje (dab. Rokiškio r.) parapija įkurta 1710 m., Paežeriuose (dab. Anykščių r.) – 1715/1725 m., Daniliškėse (dab. Trakų r.) – XVIII a. pirmajame ketvirtyje, Požuose (dab. Kupiškio r.) – 1727 m., Gudiškėse (dab. Ignalinos r.) – 1728 m., Samaniuose (dab. Zarasų r.) – 1735 m., Karališkėse (dab. Širvintų r.) – 1742 m., Degučiuose (dab. Zarasų r.) – 1756/1758 m. Didesnė sentikių emigrantų dalis buvo išeiviai iš Pskovo provincijos pietinės ir šiaurinės dalių bei Naugardo žemių. Socialinės kilmės požiūriu dauguma LDK sentikių buvo privačių dvarų valstiečiai ir tik nedaugelis buvo amatininkai ir pirkliai. Dar mažesnė išeivių dalis buvo kilę iš rusų bojarinų ir dvarininkų šeimų.

Paežerių (Anykščių r.) Švč. Dievo Motinos Dangun ėmimo cerkvė

1760–1795 m. duomenimis, dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvo pastatytos sentikių cerkvės Dudiškėse (dab. Trakų r.) – 1763 m., Palivarke (dab. Zarasų r.) – 1763 m., Švilpiškėse (dab. Rokiškio r.) – 1786 m. Be to, XVIII a. pabaigoje sentikių cerkvės veikė Rimkuose (dab. Jonavos r.), Svetorečėje (dab. Utenos r.), Puščioje (dab. Anykščių r.). Tikėtina, kad maldos namai buvo ir Sipailiškyje (dab. Rokiškio r.), Perelazuose (dab. Jonavos r.) bei Švenčionyse. XVIII a. pabaigoje vien dabartinės Lietuvos teritorijoje buvo ne mažiau kaip 16 sentikių parapijų.

Kaip pastebi sentikių istorijos tyrinėtojas Grigorijus Potašenko, palankus požiūris į LDK sentikius galėjo būti dėl keleto priežasčių: 1) santykinis sentikių religinis ideologinis priimtinumas, 2) vietinių žemvaldžių ūkinis ir iš dalies politinis suinteresuotumas, nes XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pradžios demografinis ir ūkinis nuosmukis lėmė tai, kad LDK reikėjo darbo rankų, 3) pirmieji sentikiai buvo užsieniečiai, o jų tikėjimas iš esmės neplito tarp kitų tautų ar konfesijų žmonių, 4) dauguma sentikių buvo laisvi žmonės, tačiau jie priklausė socialinėms „apačioms“, kurios ne taip buvo pastebimos bajoriškoje valstybėje, 5) pakantumą sentikiams galėjo skatinti racionalizmo ir antiklerikalizmo įtaka bajoriškai visuomenei, 6) teritorinis sentikių atskirumas (daugiausia jie kūrėsi LDK šiaurinėse ir rytinėse žemėse).

Religiniame ir kultūriniame LDK gyvenime sentikiai labiausiai išsiskyrė socialine praktika ir išpūdinga religinių knygų leidyba. Sentikių knygos buvo spausdinamos Mogiliave, Vilniuje (unitų vienuolyno spaustuvė), Supraslyje, Počajeve, Gardine (A. Tyzenhauzo spaustuvė) ir Varšuvoje (P. Dufoure'o spaustuvė). 1767 m. Vilniaus Bazilijonų vienuolyno spaustuvėje išėjo pirmasis sentikių leidinys „Abos Dorotėjo pamokymai“ (1651 m. Maskvos leidinio pakartojimas). Iš viso Vilniuje 1767–1812 m. išleista ne mažiau kaip 50 pavadinimų sentikių knygų, daugiausia religinės tematikos ar didaktinė literatūra. Rusijoje iki 1905 m. (išskyrus trumpą 1785–1787 m. laikotarpį) drausta spausdinti sentikių knygas, todėl LDK išspausdintos knygos buvo paklausios. Knygas pristatydavo vietiniai sentikių pirkliai, palaikę ryšius su Rusijos sentikiais.

Įdomybė

Didžiojo Šiaurės karo metu (1700–1721) LDK buvo tapusi karinių veiksmų arena, o didikai ir bajorija, siekdami savo interesų, kovojo tiek švedų, tiek rusų pusėje, tačiau karo pradžioje įvyko šis tas įdomaus. 1701 m. vasario 26 d. Biržų pilyje tarp Rusijos ir Respublikos pasirašyta sutartis. Ją pasirašė Rusijos caras Petras I ir Saksonijos kurfiurstas ir Respublikos valdovas Augustas II. Susitarta, kad Saksonijos ir Rusijos kariuomenės tęs karinius veiksmus prieš Švediją, nes karas antišvediškai koalicijai iki tol buvo nesėkmingas. Laimėjus karą, buvusios Livonijos dalys (Vidžemė ir Estija) turėjo atitekti Augustui II kaip Saksonijos kurfiurstui, Ingrija, Karelja ir Narva – Rusijai. Biržų derybose dalyvavo su Sapiegomis kovojančių LDK bajorų atstovas G. A. Oginskis. Sutarta, kad Rusija būsianti palanki antisapieginei LDK bajorijai. Vis dėlto Biržų sutartis neteko reikšmės, kai 1701 m. liepos 19 d. švedai netoli Rygos sumušė sąjungininkus ir įsiveržė į Lietuvą, o vėliau – į Lenkiją ir Saksoniją. Galiausiai, 1706 m. Augustas II buvo priverstas su Švedijos karaliumi Karoliu XII pasirašyti Altranšteto (Altranstädto) sutartį ir atsisakyti Respublikos sosto. Tačiau bene įdomiausi Biržų sutarties užkulisiai ir kasdienė aplinka, nes Augusto II ir Petro I susitikimas Radvilų pilyje tapo istoriniu Vidurio ir Rytų Europos monarchų lėbavimu.

Augustas II su senatoriais ir ministrais 1701 m. vasario 24 d. į Biržus atvyko iš Varšuvos per Kauną, o po dviejų dienų Petras I kartu su savo pareigūnais atvyko iš Maskvos per Polocką ir Daugpilį. Prie susitikimo prisijungė ir Respublikai priklausančios vasalinės Kuršo kunigaikštystės valdovas Ferdinandas. Augustas II ir Petras I nuo savo pirmojo susitikimo prieš ketverius metus pajuto vienas kitam pagarbą, simpatiją, juos siejo bendri interesai ir pomėgiai. Vos atvykus Rusijos carui, tris kartus buvo šauta iš pilies patrankų valdovų garbei ir iš karto sėsta prie stalų. Puota tęsėsi kelias dienas: abu valdovai mėgavosi prancūzišku ir vengrišku vynu, lankstė ir mėtė sidabrines Radvilų servizo lėkštes, rengė šaudymo varžybas iš Biržų pilies patrankų, kurias laimėjo Augustas II. Petras I atsivežė laboratoriją, kurioje buvo ruošiami fejerverkai. Surengta ekskursija į Livonijos karo teatrą ir saksų kariuomenės užimtas pilis.

Kol valdovai pramogavo, susitikimo metu surengtos trys konferencijos su Respublikos senatoriais. Konferencijoms vadovavo LDK pakancleris S. Ščiuka. Viename pasitarime Petras I stengėsi įtikinti senatorius, kad Respublikai ypač naudinga stoti į karą ir atsiimti iš švedų Livoniją. Kaip pastebi istorikas M. Šapoka, šie pasiūlymai nesulaukė didelio entuziazmo. S. Ščiuka carui pareiškė, kad įstojimas į karą būtų įmanomas tik tada, jei Rusija grąžintų bent dalį XVII a. viduryje karų metu užimtą Respublikos žemių. Petras I ir jo ministrai atsisakė patenkinti minėtą reikalavimą.

RUSIJOS IMPERINĖ POLITIKA LIETUVOJE IR LIETUVIAI RUSIJOS IMPERIJOJE XIX A.

NUO CARINĖS RUSINIMO POLITIKOS IKI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO

1795 m. įvykus III Respublikos padalijimui ir LDK patekus į Rusijos imperijos sudėtį, prasidėjo ilgiausiai trukęs Lietuvos ir Rusijos istorinių ryšių laikotarpis, paženklintas valstybingumo praradimu ir siekiais lietuvius surusinti. Šiuo laikotarpiu akivaizdžiai pažeistas saugios kaimynystės principas ir dėl ekspansinės Rusijos imperinės politikos pasikėsinta į Lietuvos valstybinį suverenitetą.

Jau 1796 m. sausį Nikolajus Repninas Lietuvos gyventojams paskelbė Jekaterinos II manifestą, kuriuo pranešta apie krašte įvedamą naują administraciją. Nurodyta prisiekti ir pripažinti „amžiną valdinystę ir ištikimybę“, pripažinta tikėjimo išpažinimo laisvė ir dvarininkų žemės nuosavybė. Aneksuotas buvusios LDK teritorijas numatyta sujungti į dvi gubernijas (Vilniaus ir Slanimo), tačiau, mirus Jekaterinai II, minėtos teritorijos sujungtos į vieną – Lietuvos – guberniją (1801 m. galiausiai suformuotos trys – Gardino, Kauno ir Vilniaus – gubernijos). Trūkstant rusų tautybės valdininkijos, N. Repninas valdininkais skirdavo ir vietinius asmenis, tačiau visi svarbiausi postai ir raštininkų pareigybės atiteko atvykėliams iš Rusijos. Carinė administracija savo rankose pasiliko ir teisėjų skyrimą į pilies teismus, nagrinėjančius baudžiamąsias bylas, tačiau kitus teisėjus, apskrities administraciją, policijos valdybą ir bajorų luomo savivaldos pareigūnus rinko seimeliai. Buvo apribotas Lietuvos Statutas. Dauguma savivaldos teises turėjusių mažų miestų priskirti miestelių kategorijai, gubernijų administracija kontroliavo miestų (gubernijų ir apskričių centrų), išsaugojusių miestų teises, savivaldos organų veiklą. Galiausiai, carinė administracija perėmė LDK valstybines žemes, sekvestravo aktyviausių 1794 m. sukilėlių valdas. Nemaža tokių valdų dalis atiteko rusams, buvusiems Jekaterinos II favoritams (pavyzdžiui, grafas Platonas Zubovas gavo valdyti Šiaulių ekonomiją ir pan.).

XIX a. pradžioje vykdytos rusifikacijos, ypač ją suvokiant etnokultūriniu aspektu, nereikėtų laikyti neišvengiamu carizmo tautinės politikos principu. 1809 m. prie Rusijos prijungta Suomija gavo Didžiosios Kunigaikštystės statusą ir naudojosi plačia politine autonomija. 1818–1831 m. tokį patį statusą Rusijos imperijoje turėjo ir Lenkijos karalystė. Vadinamosios Pabaltijo (Ostzėjiškos) gubernijos, susidedančios iš etninių latvių (be Latgalos) ir estų žemių, ilgą laiką turėjo kultūrinę ar kultūrinę ir politinę autonomiją. Iš esmės tokios pat politikos caras

Paskutinis Rusijos imperatorės Jekaterinos II favoritas – grafas Platonas Zubovas (dail. Johannas Lebrechtas Egginkas, XIX a.)

Aleksandras I laikėsi ir buvusiose LDK žemėse, Latgaloje, dešiniakrantėje Ukrainoje. Nereikėtų pamiršti, kad 1811 m. buvo svarstomas autonominės LDK sukūrimo Rusijos imperijoje klausimas. Galiausiai, etnokultūrinė rusifikacija ne visuose prisijungtuose kraštuose buvo vykdoma tokiais pat metodais ir apimtimis.

Rusinimas carinės imperijos laikotarpio diskurse galėjo būti suprantamas gana įvairiai, kaip asimiliacija, akultūracija ir integracija. Kaip pastebi istorikas D. Staliūnas, *rusinimo* terminas Šiaurės vakarų krašto tautinių grupių atveju dažnai turėdavo skirtingas reikšmes: „Baltarusių atveju jis dažniausiai reiškė asimiliaciją; žydų – akultūraciją bei integraciją; lenkų – greičiausiai politinę integraciją, nors kartais panašėjo ir į asimiliaciją; o lietuvių ir latvių rusinimas iš viso retai minėtas.“ Bet tai tik oficialiosios terminijos vartojimo kontekstas. Kita vertus, remiantis XIX a. vyravusia oficialiąja samprata, galima teigti, kad Šiaurės vakarų kraštas tiek istoriniu, tiek etniniu požiūriu buvo traktuojamas kaip rusiškas, todėl biurokratija savo politiką buvo linkusi apibūdinti kaip istorinio teisingumo atkūrimą.

Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas su pavaldiniais (A. Cinovecas, XIX a. pab.)

Lietuvių nutautinimo principus ir priemones suformulavo būsimasis Lietuvos generalgubernatorius M. Muravjovas 1830–1831 m. pranešime carui: centralizuoti valdžią, į centrinę ir vietinę administraciją skirti tik rusų tautybės asmenis, panaikinti Lietuvos Statutą, uždaryti Vilniaus universitetą, suvaržyti Katalikų Bažnyčios teises tiek ekonomine, tiek juridine prasme. Šie principai Šiaurės vakarų krašte aktyviau pradėti vykdyti po 1831 m. sukilimo, nors dalis jų – jau iš karto, aneksavus LDK žemes.

1864 m. nuslopinus sukilimą, M. Muravjovas ir jo pakviestas naujasis Vilniaus švietimo apygardos globėjas Ivanas Kornilovas parengė tolesnių pertvarkymų Šiaurės vakarų krašte programą, kuri buvo vadinama „rusų pra-

ūdų atkūrimo“ programa. Joje numatyta: 1) iš viešojo gyvenimo visiškai pašalinti lenkų kalbą, 2) neleisti „lenkų kilmės“ (praktiškai visiems katalikams) asmenims užimti jokios valstybinės tarnybos krašte, 3) skiriant valdininkus, pirmenybę teikti rusams stačiatikiams iš Rusijos centrinių gubernijų, 4) visokeriopai suvaržyti Katalikų Bažnyčią, 5) sudaryti sąlygas stačiatikybės sklaidai, 6) spartinti rusiškų pradžios mokyklų steigimą, 7) skatinti rusus persikelti į Šiaurės vakarų kraštą, 8) pakeisti lotyniškąją abėcėlę rusiškąja, visiškai uždrausti spaudą senuoju tradiciniu raidynu. Taip prasidėjo 1864–1904 m. trukęs vienas iš tamsiausių lietuvių kultūrai laikotarpių – spaudos draudimo, knygnešių ir daraktorių laikas, Mikalojaus Katkaus (1852–1944) pavadintas „balanos gadyne“ (šio autoriaus kūrinys „Balanos gadyne“ pirmą kartą išspausdintas 1931 m.).

Dar iki 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje vyko aktyvus visuomeninis gyvenimas, kūrėsi ir veikė slaptos organizacijos, o griežta carinės valdžios politika neretai buvo stimulus ieškoti naujų veiklos formų ir kurtis naujoms organizacijoms. XIX a. pradžioje, veikiamas romantizmo idėjų, išryškėjo Žemaičių kultūrinis sąjūdis, kurio pagrindiniai veikėjai – Žemaitijos bajorai – aktyviai domėjosi krašto istorija, kalba ir kultūra, rinko tautosaką. Vilniuje aktyviai reikėsi masonai, jų veikiamos kūrėsi slaptos organizacijos, pasiryžusios kovoti su carine valdžia. Savo veikla išsiskyrė „Nenaudėliai“ (šubravcai), „Mokslo mylėtojai“ (filomatai), „Dorovingieji“ (filaretai), „Spindulingieji“. Vis dėlto 1822–1823 m. minėtos organizacijos buvo uždarytos, o aktyviausius veikėjus (Vilniaus universiteto profesorius istoriką J. Lelevelį, tuometinius studentus T. Zaną, A. Mickevičių ir kt.) carinė administracija ištremė į Sibirą. 1839 m. įkurta „Demokratų draugija“, tačiau ji greitai buvo susekta, o jos vadovas S. Konarskis sušaudytas Vilniuje. 1846–1849 m. veikė brolių Dalevskių Lietuvos jaunuomenės brolybės sąjunga, kuri planavo naują sukilimą ir jam rengėsi.

Per 120 metų trukusį carinio valdymo laikotarpį lietuvių tauta, nepamiršusi senojo valstybingumo tradicijų, politiškai priešinosi ir taikiomis, ir karinėmis priemonėmis. Rusijos valdžiai daugiausia nemalonumų sukėlė du didžiuliai 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimai. 1830–1831 m. sukilimo pirmajame etape dalyvavo 25–30 tūkst. sukilėlių, antrajame etape prisijungė Gelgaudo vadovaujami lenkų kariniai daliniai. Nuslopinus sukilimą, 1834 m. vykę sukilėlių teismai nuteisė 3 881 sukilėlį, konfiskavo 149 dvarus. Žinoma, kad 1863 m. sukilime dalyvavo 66 tūkst. asmenų. Baudėjų aukų buvo tik 300, tačiau Šiaurės vakarų krašte susirėmimuose žuvo 5 934 sukilėliai.

Svarbų vaidmenį priešinantį carinei rusinimo politikai suvaidino Katalikų Bažnyčia. Dvasininkija priešinosi spaudos draudimui, gimtosios kalbos vartojimo suvaržymams. Buvo plėtojama religinė ir tautinė literatūra, buvo skatinama dvasininkų kūryba. Vyskupas M. Valančius globojo istoriką S. Daukantą. 1868 m. vyskupo M. Valančiaus išspausdintos tikiškos ir politinės brošiūros skatino lietuvių pasipriešinimą carinei valdžiai. Viena iš svarbiausių Katalikų Bažnyčios veiklų – 1858–1863 m. kilęs blaivybės sąjūdis, organizuotas panaudojant airių ir kaimynų lenkų patirtį. Lietuvoje vyskupo M. Valančiaus iniciatyva blaivybės draugijos steigėsi legaliai, jų veiklą draudžiančio

Griaunama Šv. Juozapo Sužadėtinio bažnyčia Vilniuje (J. Čechavičius, apie 1876 m.)

Kirilica (graždanka) atspausdinta lietuviška maldaknygė „Aukso altorius“ (1866 m.)

įstatymo nebuvo. Minėto sąjūdžio centru tapo Žemaičių vyskupija. 1860 m. rašte generalgubernatoriui V. Nazimovui vyskupas M. Valančius nurodė, kad iš daugiau kaip 820 tūkst. Kauno gubernijos katalikų (197 parapijos) į blaivybės brolių knygą užsirašė 68 843 katalikai, o dalyje nuošalesnių parapijų blaivininkai sudarė iki 90 proc.

Po 1863 m. sukilimo carinė administracija ėmėsi griežtesnių priemonių prieš Katalikų Bažnyčią. Buvo uždaromos bažnyčios, koplyčios, vienuolynai. Antai, etninės Lietuvos teritorijoje uždarytos 32 bažnyčios (iš jų 16 paverstos cerkvėmis), 52 koplyčios, 20 vienuolynų. Vienuolynuose carinė valdžia panaikino provincijolus ir kapitulas, jų administravimas buvo sutrikdytas. Nuo 1866 m. miestuose ir bažnyčiose uždrausta rengti procesijas, tik gavus gubernatoriaus leidimą buvo galima rengti iškilmingas laidotuves. 1845 m. ir 1864 m. uždrausta statyti kryžius, tačiau, nepavykus šio draudimo įgyvendinti, 1876 m. jis buvo atšauktas. 1864 m. Žemaičių vyskupijos dvasinė seminarija kartu su vyskupu buvo perkelta į Kauną, o naujus studentus leista priimti tik nuo 1870 m. Neretai tokie brutalūs carinės valdžios veiksmai sukeldavo aktyvesnį katalikų pasipriešinimą, kuris įgaudavo radikalesnių formų. Antai, 1862 m. uždarius Kražių benediktinių vienuolyną, norėta uždaryti ir Kražių bažnyčią, tačiau nuo 1863 m. rugsėjo 13 d. tikintieji savo bažnyčią saugojo dieną ir naktį. Vadovauti bažnyčios uždarymui į Kražius lapkričio 21 d. buvo atvykęs net pats Kauno gubernatorius N. Klingenbergas su valdininkais ir žandais, tačiau kražiškių pasipriešinimas buvo palaužtas tik iš Varnių atvykus Dono kazokų 3-iajam pulkui. Dėl kazokų smurto mirė 9 katalikai, 50 buvo sužeista, 71 suimtas ir perduotas Vilniaus rūmų teismui, 330 tardyta. 1864 m. spalį įvykęs teismas nuteisė 35 žmones (iš jų 4 skyrė dešimt metų katorgos). Šis įvykis sulaukė plataus tarptautinio atgarsio ir atskleidė carinės administracijos brutalumą prieš katalikus.

Kovoti su prievartine carinės administracijos politika pasirinktos įvairios formos. Prasidėjus lietuvių tautiniam atgimimui, buvo siekiama atkurti tautinę mokyklą, turėti galimybių viešai vartoti gimtąją kalbą. Bene intensyviausiai kovota su lietuviškosios spaudos draudimu. 1864 m. uždraudus lietuviškų knygų leidybą ir platinimą, jos pradėtos spausdinti Mažojoje Lietuvoje (Tilžėje, Ragainėje ir kt.) ir slapta knygnešių gabentos į Lietuvą. XIX a. antrojoje pusėje kurėsi knygnešių organizacijos: „Atgajos“ (veikė 1889–1895 m.), „Artojų draugija“ (veikė 1901–1905 m.), „Sietynas“

1893 m. Kražių skerdynėms atminti skirtas bareljefas Kražių bažnyčioje (2008 m., R. Lazdyno nuotr.)

(veikė 1892–1897 m.). Didžiausia iš minėtų organizacijų buvo Jurgio Bielinio ir Kazio Ūdro įkurta „Garšvių knygnešių draugija“ (veikė 1885–1895 m.). Prie pirmųjų organizacijų atsiradimo prisidėjo ir vyskupas M. Valančius. Taigi knygnešystė tapo sistemškai organizuotu anticariniu judėjimu, tačiau buvo ir pavienių knygnešių.

Platesni visuomenės sluoksniai įsitraukė į nelegalios spaudos platinimą 1883 m., pradėjus leisti „Aušrą“. Per visą spaudos draudimo laikotarpį (1865–1904 m.) išspausdinta 1 830 pavadinimų leidinių. Carinei administracijai per šį laikotarpį įkliuvo 2 900 asmenų, gabenusių, platinusių ar skaičiusių slaptą lietuvišką spaudą.

LIETUVIAI RUSIJOS IMPERIJOS GILUMOJE

XIX a. lietuviai Rusijos imperijos gilumoje atsidurdavo dėl kelių pagrindinių priežasčių. Pirmiausia, carinei administracijai Vilniuje uždarius universitetą, dalis lietuvių vyko studijuoti į didžiuosius Rusijos švietimo centrus. Antra, nemažai lietuvių dėl asmeninių savybių ar susiklosčius aplinkybėms, vykdydami profesinę veiklą, plačiojoje Rusijos imperijoje pasiekdavo reikšmingų laimėjimų ar tiesiog turėjo geresnių galimybių plėtoti profesinę veiklą. Galiausiai, po įvykusių sukilimų ir pasipriešinimų carinei administracijai dalis lietuvių Rusijos imperijos gilumoje atsidūrė būdami tremtyje.

Gimnazijas baigę lietuviai neretai rinkdavosi studijuoti toliau ne tik Lenkijos ir Vakarų Europos, bet (ir kur kas dažniau) Rusijos imperijos universitetuose Maskvoje, Peterburge, Kijeve, Charkove, Kazanėje, Novorosijoje (Odesoje) ir kt. Didesnė dalis jaunuolių studijavo Maskvos ir Peterburgo universitetuose. Juos ypač viliojo skiriamos stipendijos, už kurias vėliau reikėjo atidirbti Rusijoje (nuo 1833 m. stipendija (pašalpa) naudojosi Baltarusijos, vėliau Vilniaus mokslo apygardos gimnazijų geriausi mokiniai, o 1866 m. įsteigta stipendija Užnemunės gimnazijų mokiniams). Kai 1832–1842 m. buvo uždarytos Vilniaus aukštosios mokyklos, jaunimo, kilusio iš lietuviškųjų gubernijų (Augustavo, Kauno ir Vilniaus gubernijų), būrys ėmė telktis Maskvos universitete, kuris buvo artimiausias geografiškai. Istoriko A. Tylos skaičiavimais, iš lietuviškųjų gubernijų 1839–1855 m. laikotarpiu į Maskvos universitetą įstojo 321 studentas (iš jų – 72,3 proc. bajorų, 9,3 proc. miestiečių, 2,8 proc. valstiečių). Šis universitetas pirmiausia pritraukė norinčiuosius studijuoti mediciną, vėliau – teisę ir kitas specialybes pasirinkusius studentus. Iš Užnemunės kilusiems studentams, kurių atestata būdavo įrašytas lietuvių kalbos pažymys, carinė administracija buvo paskyrusi dešimt stipendijų. A. Tylos tyrimai rodo, kad į Maskvos universitetą 1883–1893 m. buvo įstoję 56, 1894–1904 m. laikotarpiu – 33 asmenys, kilę iš Užnemunės, kuriems skirta stipendija. Vincas Pietaris buvo įsitikinęs, kad 1870–1880 m. Maskvos universitetą galėjo baigti 30–40 lietuvių studentų, o iš lietuviškųjų gubernijų kilusių studentų visose Maskvos aukštosiose mokyklose kasmet galėjo studijuoti 20–25. Nemaža dalis lietuvių, baigę Rusijos universitetus ir dėl carinės administracijos suvaržymų negalėdami gauti darbo, savo profesinę karjerą pradėdavo Rusijos gilumoje. Vienas iš jų – Jurgis Baltrušaitis. Jis pirmiausia tapo žinomu rusų poetu ir tik vėliau, paveiktas lietuvių tautinio atgimimo, įsiliejo į lietuvių kultūrinį gyvenimą.

Dar vienas lietuvių telkinys buvo Sankt Peterburgo katalikų dvasinėje akademijoje, kuri susikūrė iš Vilniaus į Sankt Peterburgą 1842 m. perkėlus Vyriausiąją Vilniaus seminariją. Kartu pergabenta ir 20 tūkst. knygų iš Vilniaus universiteto. Sankt Peterburgo katalikų dvasinė akademija funkcionuoti pradėjo tik 1844 m. Jai suteiktas Imperatoriškosios akademijos titulas. Tai buvo vienintelė tokio pobūdžio aukštesnės pakopos mokymo įstaiga visoje Rusijos imperijoje. Akademijoje mokėsi vyskupijų seminarijų auklėtiniai iš visos Rusijos imperijos. Istoriko A. Visockio duomenimis, XIX a. antroje pusėje čia studijavo nemažai lietuvių (pavyzdžiui, 1885–1886 m. m. fiksuojamos 24 lietuviškos pirmakursių pavardės). Minėtini: A. Baranauskas, J. Mačiulis-Maironis, V. Mykolaitis-Putinas, K. Olšauskas, J. Totoraitis ir kt. Dalis iš Lietuvos kilusių dvasininkų tapdavo dėstytojais ar eidavo įvairias administracines pareigas. Nuo 1840 m. pastoracinę teologiją ir biblinę archeologiją dėstė M. Valančius, biblinę archeologiją 1856–1862 m. dėstė Aleksandras Zabiela. Sankt Peterburgo katalikų dvasinėje akademijoje dirbo ir garsus lietuvių kalbininkas Kazimieras Jaunius, čia dėstęs lotynų, graikų ir hebrajų kalbas. Iš profesūros, susijusios su Lietuva, minėtini Vincas Macijauskas, Antanas Nemiekša ir kt. Akademijos prefekto pareigas nuo 1891 m. užėmė hebraistikos profesorius Justinas Bonaventūra Pranaitis (1861–1917), vėliau dirbęs Taškente. Jis buvo pirmojo oficialaus spaudinio, panaikinus spaudos draudimą, autorius („Atsišaukimas Turkestano žemės Prabočiaus“). Nemaža dalis lietuvių dvasininkų, baigę Sankt Peterburgo katalikų dvasinę akademiją ir čia profesoriavę, vėliau užimdavo reikšmingas pareigas Katalikų Bažnyčios struktūrose. Akademijoje 1860 m. rektoriavęs Aleksandras Beresnevičius (1823–1902) 1850–1853 m. buvo Varnių seminarijos rektorius, 1875–1883 m. – Žemaičių vyskupijos valdytojas. Nuo 1907 m. Akademijoje profesoriavęs Jurgis Matulevičius-Matulaitis 1918 m. tapo Vilniaus vyskupu, 1925 m. – ir arkivyskupu. 1893–1910 m. profesoriavęs Pranciškus Karevičius 1914 m. tapo Žemaičių vyskupu. Nuo 1909 m. Akademijoje profesoriavęs ir 1914 m. ėjęs vicerektoriaus pareigas Aleksandras Grigaitis vėliau dėstė Vytauto Didžiojo universitete Kaune.

24 pav. Sankt Peterburgo katalikų dvasinės akademijos pastatas XXI a. pradžioje (2010 m.)

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Sankt Peterburgas buvo tapęs svarbiu lietuvių kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo centru. 1892–1918 m. čia veikė „Peterburgo labdaringoji lietuvių ir žemaičių draugija“, 1899 m. įregistruota „Petrapilio lietuvių savitarpinės pagalbos draugija“, o 1903 m. gautas leidimas kurti „Mažturčių lietuvių savitarpinės pagalbos draugiją“. XX a. pradžioje lietuvių organizacijų skaičius nuolat augo: 1900 m. įkuriama „Lietuvių skaitymo draugija“ ir „Lietuvių kalbos teisių atkūrimo sąjunga“, 1901 m. – „Farmaceutų kuopa“, 1907 m. – „Katalikų pedagogų draugija“, 1911 m. – „Studentų agronomų kuopelė“ ir „Aušros draugija“ Putilovo gamykloje, 1913 m. – „Studentų ateitininkų draugovė“, 1914 m. – „Šv. Zitos draugija“ ir „Peterburgo lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpiti“ ir kt.

Panaikinus baudžiąvą ir valstiečiams gavus asmeninę laisvę, XIX a. antrojoje pusėje pastebima trumpalaikė darbinė migracija į didesnius Rusijos pramonės centrus. Lietuviškų gubernijų gyventojai daugiausia vykdavo į gretimas gubernijas. Uždarbiauti svetur išvykdavo nemažai gyventojų, pavyzdžiui, 1882 m. Kauno gubernijos valsčių valdybos išdavė 10 936 pasus, 1911 m. – 53 354. Neskaičiuojant netoli buvusių Rygos ir Mintaujos (dab. Jelgava) miestų, lietuviai vykdavo ir į kiek toliau Rusijos imperijoje buvusius pramonės centrus: Sankt Peterburgą, Odesą.

Dalis lietuvių Rusijos imperijos gilumoje pasiekdavo didelių laimėjimų. Įspūdingą karjerą Rusijos imperijoje padarė tiltų inžinierius Stanislovas Kerbedis (1810–1899). 1831 m. baigęs Sankt Peterburgo kelių inžinierių korpuso institutą, jis vėliau dėstė įvairiose Sankt Peterburgo aukštosiose mokyklose ir tapo Mokslų akademijos garbės nariu, tačiau išgarsėjo vadovaudamas Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio statybos darbams, suprojektavęs Kauno ir Vilniaus tunelius, geležinkelio tiltus per Lugą, Dauguvą (Daugpilis), Vyslą (Varšuvą) ir kt. Kitas tiltų statytojas ir inžinierius Petras Vileišis (1851–1926), baigęs Peterburgo universitetą (1874) ir Peterburgo kelių institutą (1880), vadovavo įvairiems geležinkelių statybos darbams Rusijos imperijos gilumoje ir uždirbtas lėšas investavo kurdamas lietuviškas įmones Vilniuje.

Iš Šiaurės vakarų krašto lietuviai į Rusijos gilumą būdavo priversti migruoti beveik po kiekvieno numalšinto sukilimo, kai juos paliesdavo tardymų, politinių tremčių, rekrūtų prievolių banga. Žlugus T. Kosciuškos sukilimui, keli tūkstančiai buvusių LDK karių buvo inkorporuoti į Rusijos kariuomenę ir išsiųsti į nuošalias imperijos gubernijas. Dar XVIII a. pabaigoje, siekiant neleisti užgesti išsivadavimo idėjai ir gauti Lietuvos bajorų kovinę dvasią, sukurta slapta organizacija – Vilniaus asociacija, kuriai vadovavo Faustinas Cecerskis. Šios organizacijos centras (jai prigijo „Cecerskių sąmokslas“ vardas) buvo įsikūręs Lvoje. Vis dėlto 1797 m. organizacijos vadovai buvo suimti. 1797 m. gruodžio 27 d. F. Cecerskis buvo pasmerktas katorgai, jam turėjo būti išdegintos žymės kūne ir išplėštos šnervės (pastarąsias bausmes vėliau Pavlas I atšaukė). Taigi F. Cecerskiui teko iškęsti ketverius metus žiauraus kasyklų režimo Daurijoje (prie Kinijos sienos). 1822 m. pasikeitus Aleksandro I požiūriui į masonus, kurių carinė valdžia nebegalėjo sukontroliuoti, buvo uždraustos masonų ložės, o tuometinio Vilniaus universiteto studentų draugijoms pateiktas kaltinimas dėl antivivyriausybės veiklos. Į tardymus buvo įtraukti 108 asmenys, 20 buvo ištremta. Pralaimėjus 1830–1831 m. sukilimą, carinė administracija ėmėsi represijų. Dar iki 1832 m. pavasario į Sibiro ir Kaukazo korpusus buvo išsiųsti 1 939 sukilėliai. 1834 m. caras visiems laikams į Rusijos žemes uždraudė sugrįžti emigravusiems. Įvykę sukilėlių teismai

1863 m. sukilėliai tremtyje Rusijos imperijos gilumoje, Permėje (fotografas nežinomas, apie 1864–1870 m.)

nuteisė 3 881 sukilėlių, buvo konfiskuoti 149 dvarai. Dar didesnių represijų ir trėmimų sulaukta po pralaimėto 1863–1864 m. sukilimo. Rusijos imperijos gilumoje atsidūrė 972 asmenys pasmerkti katorgai ir 1 500 ištremtųjų į Sibirą.

1905 m. Rusijos imperijoje prasidėjus revoliucijai ir sušvelnėjus cariniam režimui, 1905 m. spalio 17 d. caras savo manifestu numatė įkurti Valstybės dūmą – Rusijos imperijos įstatymų leidimo organą. Svarbu tai, kad susiklosčiusios aplinkybės leido šioje institucijoje dalyvauti ir lietuvių atstovams. 1906–1917 m. veikė keturios Rusijos Valstybės dūmos, kuriose dalyvavo 22 lietuviai (77 proc. priklausė kairiosios krypties partijoms). A. Bulotai ir P. Keiniui savo aktyvumu pavyko užsitarnauti rinkėjų pasitikėjimą, taigi jie buvo išrinkti net į dvi Valstybės dūmas. Kaip pabrėžia P. Čepėnas, „šių dūmų lietuviai atstovai savo veikla ir kova dėl lietuvių tautos pagrindinių teisių turėjo didelį autoritetą visoje tautoje“. Galima teigti, kad Rusijos Valstybės dūmos aplinkoje subrendo bent du visos Rusijos imperijos masto lietuvių politikai: Andrius Bulota ir Martynas Yčas.

RUSAI LIETUVIŠKOSIOSE RUSIJOS IMPERIJOS GUBERNIJOSE

Sisteminga carinės Rusijos administracijos rusinimo politika ir rusiškosios žemėvaldos formavimas lietuviškose gubernijose XIX a. antrojoje pusėje davė rezultatų. Atvykstantiems iš centrinių Rusijos gubernijų, vietiniams stačiatikiams, buvusiems kariškiams, sentikiams buvo skiriama konfiskuotos ir valstybinės žemės. 1907 m. Kauno gubernijoje suskaičiuojamos 999 rusų (stačiatikių ir sentikių) gyvenvietės (5 122 kiemai, 41 330 gyventojų).

Dar XIX a. pirmojoje pusėje Rusijos imperijos administracija rinko statistinę informaciją apie imperijos gyventojus, pirmiausia, siekdama nustatyti mokesčių mokesčių skaičių. Suprantama, šiuo tikslu tautinės statistikos nereikėjo. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad XIX a. buvusiose Respublikos žemėse politinės tautos sampratą palaipsniui keitė nauja etnolingvistinė samprata, todėl įvairiuose to meto surašymuose galima identifikuoti abiejų sampratų apraiškas. Rusijos imperijos centrinių įstaigų valdininkai, vykdami į Šiaurės vakarų kraštą, užsiimdavo gyventojų etninės įvairovės stebėjimais, gubernatoriai bendrais bruožais aprašydavo tautinę įvairovę. Nuo XIX a. penktojo dešimtmečio gubernatoriai metinėse ataskaitose jau privalėjo fiksuoti „kitatikių“ ir „kitakilmių“ skaičių. Duomenis teikdavo vietinė policija, Iždo rūmai ir kitos institucijos, tačiau skaičiavimai nebuvo tikslūs. Pagrindiniai statistikos srities ekspertai buvo gubernijų statistikos komitetai, bet ir jų informacija apie gyventojų tautinę sudėtį buvo paviršutiniška. Kaip pastebi istorikas D. Staliūnas, kai kuriuose 1837–1840 m. Vilniaus gubernijos statistikos komitetui pristatytuose pareigūnų raportuose kartais buvo konstatuojama, kad „gyventojai pagal kilmę ir religiją įvairūs, dauguma krikščionys bei žydai“.

Remiantis oficialia Rusijos imperijos statistika, galima teigti, kad XIX a. septintajame dešimtmetyje Gardino gubernijoje iš daugiau kaip 882 tūkst. gyventojų rusų tautybės asmenys sudarė 687 tūkst., lietuvių čia fiksuota tik 2 915. Daugiausia lietuvių registruota Kauno ir Vilniaus gubernijose. Kauno gubernijoje iš 1 mln. gyventojų lietuviai sudarė daugiau kaip 836 tūkst., rusų čia buvo 33,6 tūkst., Vilniaus gubernijoje iš 903 tūkst. visų gyventojų lietuviai sudarė beveik 465 tūkst., rusai – 196,3 tūkst. Suprantama, duomenys nėra objektyvūs, tačiau jie paryškina tam tikras tendencijas. Be to, šiais duomenimis carinė administracija remdavosi priimdama sprendimus, susijusius su tautiniais klausimais.

Bendrą lietuviškosiose Rusijos imperijos gubernijose gyvenusių rusų skaičių išsamiausiai atspindi 1897 m. gyventojų surašymas. Istoriofrafijoje pastebėta, kad, atliekant šį surašymą, nesiremta asmeninio apsisprendimo (saviidentifikacijos) kriterijumi, kuris tapo lemiamas nustatant individų etninę priklausomybę vėlesnių laikotarpių visuomenėse. 1897 m. gyventojų surašymo metu prioritetas teiktas lingvistinės identifikacijos kriterijui, nes gyventojams buvo pateiktas klausimas ne apie tautybę, o apie gimtąją kalbą. Tačiau reikia pastebėti, kad rusų apibūdinimas XIX a. pabaigos–XX a. pradžios oficialiojoje dokumentacijoje ir amžininkų atsiminimuose nebuvo vienodas. Petras Klimas, pabrėždamas galimus būsimos Lietuvos valstybės teritorijos kontūrus, išskyrė, kad „rusais čia laikome slavų priedermės didžiarusius, mažarusius ir baltarusius. Didžiarusių ir mažarusių gaivalas yra Lietuvoje visai neseniai teatsiradęs. Tai yra buvę atsiųsti provoslavai bei sentikiai, būtent valdininkai ir kariuomenė miestuose ir kolonistai sodžiuose.“ Šiuolaikinėje istoriofrafijoje, kaip pastebi N. Kasatkina ir A. Marcinkevičius, kalbant apie rusų tautybės asmenis, iš 1897 m. surašymo pasirenkami „didžiarusiai“.

Rusijos imperatorės Jekaterinos II paminklas Vilniaus katedros aikštėje (L. Butkovskis, 1904 m.)

Taigi, 1897 m. gyventojų surašymo duomenimis, bendras rusų (didžiarusių) skaičius trijose lietuviškose gubernijose buvo 175 955 asmenys, arba 4,7 proc. visų gyventojų. Gausiau jų buvo Vilniaus (78 623 asmenys) ir Kauno (72 872 asmenys) gubernijose, mažiau – Suvalkų gubernijoje (24 460 asmenų). Procentinė rusų dalis minėtų gubernijų visuomenėje buvo: Vilniaus gubernijoje – 4,9 proc., Kauno – 4,7 proc., Suvalkų – 4,2 proc. Itin svarbus veiksnys – Rusijos carinės kariuomenės dislokacija lietuviškų gubernijų miestuose. 1897 m. duomenimis, kariškiai Kauno gubernijoje sudarė 24,2 proc. visų rusų (didžiarusių). Šis rodiklis buvo didžiausias miestuose: Kaune – 64,9 proc., Ukmergėje – 53,3 proc., Šiauliuose – 45 proc., Panevėžyje – 43,5 proc.

Įdomybė

XIX a. pradžioje Rusijos caras Aleksandras I (1801–1825) net keletą kartų lankėsi Lietuvoje. 1812 m., Rusijos ir Prancūzijos karo išvakarėse, jis atvyko į Vilnių ir su savo generaliniu štabu apsistojo Vingio rūmuose. Caras įsigeidė čia turėti nuolatinę vasarvietę, todėl už 12 tūkst. dukatų iš tuomečio generalinio štabo viršininko generolo L. A. G. Benigseno įsigijo visą Vingio teritoriją su rūmais.

1812 m. birželį caro garbei rengiant pokylį, paaiškėjo, kad visi svečiai rūmuose netilps. Taigi Vilniaus universiteto architektūros profesorius Mykolas Angelas Šulcas pastatė pavėsinę, kurioje turėjo vakarieniauti caras su aukštuomene. Likus porai valandų iki vakarienės, pavėsinės stogas netikėtai nuvirto ir nuolaužomis užbėrė parketą. Išsigandęs, kad bus apkaltintas pasikėsiniu, architektas nusiskandino Neryje. Nepaisant šio tragiško incidento, stogo nuolaužos buvo surinktos, parketas nuvalytas ir birželio 11–12 d. naktį puota įvyko. Jos metu caras Aleksandras I daug dėmesio skyrė Rokiškio grafo Ignacijaus Tyzenhauzo dukrai Sofijai Tyzenhauzaitei, jų santykiai buvo peržengę nekaltos draugystės ribas. Tačiau puotos pabaigoje gauta žinia, kad Napoleono kariuomenė persikėlė per Nemuną ir artėja prie Vilniaus. Tuo metu Vilniuje buvo apie 7 000 rusų kariuomenės kareivių, kurie kartu su caru birželio 16 d., sudeginę Žaliąją tiltą, pasitraukė į Rusijos imperijos gilumą. Įdomu tai, kad šios aplinkybės kaip siužetinis epizodas buvo panaudotos rusų klasiko Levo Tolstojaus romane „Karas ir taika“. Rašytojas aprašo sceną, kaip adjutantas nutraukia poros šokį ir carui praneša apie Napoleono kariuomenę, persikėlusią per Nemuną.

Po keleto dienų Vilnių užėmė prancūzai, nes, veržiantis į Rusiją, būtent Vilniaus kryptimi buvo sutelktos didžiausios Prancūzijos imperatoriaus Napoleono kariuomenės pajėgos. Tikėtasi, kad čia įvyks ir lemiamas mūšis, tačiau, Rusijos kariuomenei pasitraukus, taip neįvyko. Napoleonas leido pirmajam įžengti į Vilnių D. Radvilos ulonų pulkui. Netrukus Vilniuje buvo surengtas pokylis, tačiau jau ne Rusijos valdovo, o Prancūzijos imperatoriaus garbei. Amžininkų liudijimu, pokilyje Napoleonas atkreipęs dėmesį į Sofiją Tyzenhauzaitei, kuri prisipažino, kad yra jo didžiausio priešo – caro Aleksandro I – freilina. Taigi Prancūzijos imperatorių Sofija nustebinusi ne tik savo grožiu, bet ir drąsa. Sklando legenda, kad Napoleonas vėliau prasitaręs, jog vienintelė maloni akimirka Lietuvoje buvo susitikimas su grafaite Sofija.

LIETUVOS RESPUBLIKOS IR SOVIETŲ RUSIJOS (SAJUNGOS) RYŠIAI 1918–1940 M.

NUO KOVŲ SU BOLŠEVIKAIS IKI LIETUVOS OKUPACIJOS

Pirmasis pasaulinis karas (1914–1918) ir jo baigtis Rytų ir Vidurio Europoje stipriai pakeitė geopolitinę pusiausvyrą. Kare dalyvavusi carinė Rusija patyrė teritorinių nuostolių. Karo pradžioje vakarines gubernijas buvo užėmusi Vokietija, tačiau Rusiją iš vidaus sukrėtė 1917 m. revoliucija ir įvykęs karinis perversmas. Po perversmo Rusijoje valdžia atiteko bolševikams. 1918 m. vasario 16 d. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, iškilo dvišalių santykių reguliavimo klausimas.

Besibaigiant Pirmajam pasauliniam karui, 1918 m. kovo 3 d. Lietuvos Brastoje Vokietija ir Sovietų Rusija pasirašė separatinę taikos sutartį, kuria bolševikai atsisakė pretenzijų į Lietuvą ir kitas buvusias carinės Rusijos teritorijas. Bolševikai oficialiai deklaravo tautų apsisprendimo teisę, sprendžiant savo likimą, tačiau apsisprendimas turėjęs neperžengti bolševikinės ideologijos rėmų. Karinio perversmo keliu į valdžią atėjus bolševikams, nesitenkinta revoliucija Rusijoje ir vis garsiau buvo kalbama apie „pasaulinę revoliuciją“, kuri, pirmiausia, turėjo prasidėti nuo karo nusilpusioje Vokietijoje. Kai tapo aišku, kad Vokietija karo nelaimės, bolševikai nutraukė Lietuvos Brastos sutartį (1918 m. lapkričio 13 d. anuliuodami šią sutartį pabrėžė, kad atsiims visas iki karo Rusijos valdytas teritorijas) ir ėmėsi veiksmų Lietuvoje įkurti socialistinę respubliką. Sovietų Rusijoje prie Tautybių reikalų komisariato įsteigtas Lietuvių reikalų komisariatas, turėjęs koordinuoti bolševikinės ideologijos platinimą tarp Rusijoje buvusių lietuvių. Be to, buvo sustabdyta Lietuvių tautos tarybos veikla tuometiniame Petrograde, o Rusijoje gyvenusiems lietuviams bolševikams skirta užduotis vykti į Lietuvą ir čia įkurti socialistinę respubliką.

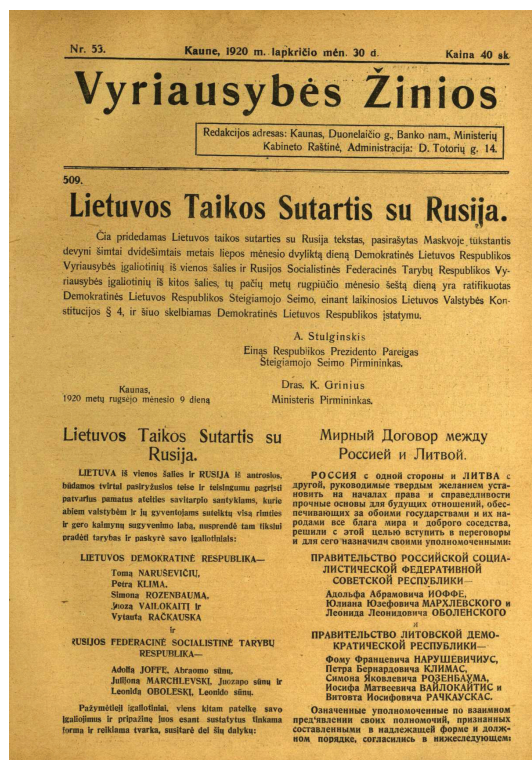
Lietuvių bolševikai, vadovaujami V. Mickevičiaus-Kapsuko ir Z. Aleksos-Angariečio, 1918 m. balandžio mėn. atvyko į Lietuvą. Jie ėmė organizuoti ar perorganizuoti vietines bolševikų tarybas, pirkė ginklus, organizavo miliciją, tačiau kolaborantų, padėjusių komunistams įgyvendinti tikslus, nebuvo daug. Galiausiai V. Mickevičius-Kapsukas buvo priverstas pasitraukti į Daugpilį. Eksportuoti „pasaulinę revoliuciją“ ir sukurti socialistinę respubliką buvo įmanoma tik talkinant bolševikinei armijai. Atsitraukiant vokiečių karinėms pajėgoms, į Lietuvą plūstelėjo Raudonoji armija. Ji užėmė Šiaurės vidurio ir Rytų Lietuvos teritoriją, tačiau Kauno taip ir nepavyko paimti. Raudonosios armijos, siekusios įtvirtinti bolševikinę ideologiją, karių skaičius Lietuvoje iš pradžių siekė 18 tūkst., vėliau padidėjo iki 23 tūkst. 1919 m. sausio 5–6 d. armijai užėmus Vilnių, sausio 8 d. pradėjo veikti V. Mickevičiaus-Kapsuko

vadovaujama vyriausybė. Ji ėmė kurti revoliucinius tribunolus kovai su kontrrevoliucija, vykdė nekilnojamojo turto nacionalizaciją, atliko pertvarkymus pramonės ir žemės ūkyje. Minėtina, kad prievartiniai pertvarkymai, palaikomi Raudonosios armijos, neįtikino lietuvių. Be to, Lietuvos komunistai buvo aki-vaizdžiai nusiteikę prieš Lietuvos nepriklausomybę.

Besibaigiant karui, likusioje Lietuvos teritorijoje vis dar laikėsi vokiečių kariuomenė, todėl įtvirtinti ir apginti paskelbtą Lietuvos nepriklausomybę buvo labai sudėtinga. Kovoti su bolševikine Raudonąja armija buvo formuojami savanorių būriai, nors ir trūkstant lėšų, kūrėsi Lietuvos kariuomenė. Pirmasis mūšis prieš Raudonąją armiją laimėtas 1919 m. vasario 7–9 d. prie Kėdainių, gegužę išvaduota Ukmergė, Panevėžys, rugpjūčio 25 d. – Zarasai. Lietuvos kariuomenė buvo priartėjusi prie Vilniaus, tačiau 1919 m. balandžio 19 d. ją užėmė lenkai. Lietuvos kariuomenei išstūmus bolševikus už Dauguvos, karinė grėsmė neutralizuota. Raudonosios armijos nesėkmės Baltijos šalyse Sovietų Rusiją privertė daryti nuolaidų. 1919 m. rugsėjo 11 d. Sovietų Rusija pasiūlė Lietuvai pradėti derybas. Jos nebuvo lengvos. Jau pirmajame derybų posėdyje Sovietų Rusijos delegacijos vadovas A. Jofė pareiškė, kad derybos bus daugiau ne apie taiką, o apie sutartinių santykių tarp dviejų „visada istoriškai artimų“ tautų nustatymą. Lietuvai aktualiausias buvo nepriklausomybės pripažinimas.

1920 m. liepos 12 d. su Sovietų Rusija pasirašyta sutartis, kuria pripažinta Lietuvos nepriklausomybė. Istoriografijoje ši sutartis vadinama Taikos sutartimi, tačiau, Z. Butkaus nuomone, ją taip vadinti galima tik sąlygiškai, nes nei apie vykusį karą, nei apie taiką joje nekalbama. Sutartyje Lietuvai pripažinta etnografinė teritorija su sostine Vilniuje. Sovietų Rusija įsipareigojo gerbti Lietuvos neutralitetą ir grąžinti kultūros vertybes. Kaip pastebi istorikas Č. Laurinavičius, daugiausia dėmesio skyręs šios sutarties aplinkybių tyrimams, Steigiamasis seimas ratifikavo sutartį su Sovietų Rusija tą pačią dieną, kai buvo pasirašytas susitarimas dėl Raudonosios armijos evakavimo iš Lietuvos, tačiau Sovietų Rusija iš šios sutarties tikėjosi kur kas daugiau – ji buvo sudarę ir karinės sutarties planą, kurį Lietuva atmetė. Atmetimo priežastis aiški, nes plane numatyta perteklinė Lietuvos teritorijos saugumo užtikrinimo garantija, kurią turėjo suteikti Sovietų Rusija, o Lietuvos karinė vadovybė turėjo vykdyti Raudonosios armijos direktyvas. Vis dėlto buvo pasiektas kompromisas. Lietuva neprieštaravo, kad Sovietų Rusijos ir Lenkijos karo atveju Raudonoji armija turėtų galimybę žygiuoti per Lietuvos teritoriją. Akivaizdu, kad šios Lietuvai palankios sutarties pasirašymą lėmė palankiai susiklosčiusios geopolitinės aplinkybės.

Didžiosios Lietuvos užsienio politikos problemos kalbamuju laikotarpiu buvo susijusios su Klaipėdos ir Vilniaus kraštais. Klaipėda atsiimta 1923 m., įvykus sukilimui, tačiau Vilniaus krašto problema liko aktuali visą tarpukarį. Ieškota įvairių galimybių šiai problemai išspręsti, bet Vakarų Europoje jų buvo

1920 m. pasirašyta Taikos sutartis su Sovietų Rusija, išspausdinta „Vyriausybės žiniose“

nedaug. Esama padėtis stūmė Lietuvą į Maskvos pusę, vertė puoselėti gerus santykius su Sovietų Sąjunga. Sovietų Sąjungos interesus buvo silpninti Lenkiją ir neleisti šia- me regione susidaryti politiniam-kariniam blokui, pasinaudoti Lietuvos ir Lenkijos konfliktu. Naujausi tyrimai rodo, kad Rusija slapta rėmė Lietuvos politines partijas, siekė didinti savo įtaką kitomis priemonėmis. Tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos (Sajun- gos) pasirašytos net kelios reikšmingos sutartys (1920 m. liepos 12 d. – taikos sutartis, 1926 m. rugsėjo 28 d. – nepuolimo sutartis, 1939 m. spalio 10 d. – savitarpio pagalbos sutartis), kurios Lietuvą išpraudė į aklavietę. Akivaizdu, kad Lietuvos vadovybės pasi- tikėjimas nebuvo tinkamas.

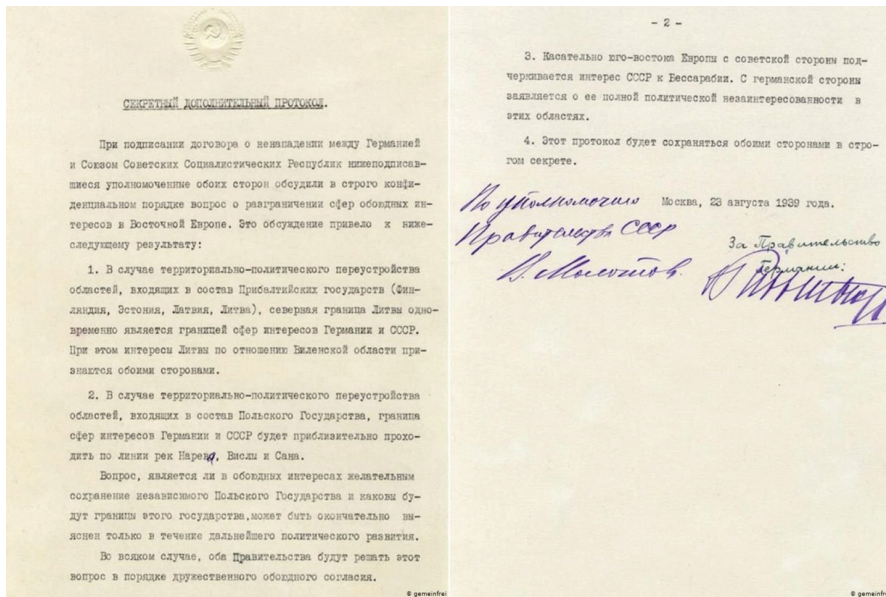
XX a. ketvirtajame dešimtmetyje kintanti geopoliti- nė pusiausvyra Europoje išpėjo apie artėjančius kardinalius pokyčius. 1939 m. iš esmės pasikeitė ir Lietuvos bei SSRS santykiai. Lietuva atsidūrė dviejų militarizuotų kaimy- nių, Vokietijos ir SSRS, geopolitinių interesų lauke. 1939 m. rugpjūčio 23 d., pasirašius Vokietijos ir SSRS nepuolimo su- tartį ir jos slaptuosius protokolus (apie pastaruosius tuo metu nebuvo skelbiama), Lietuva laikinai atiteko Vokietijos įtakos sričiai, tačiau svarbiausia, kad minėtosios dvi galybės, akivaiz- džiai vykdžiusios pasirengimą Antrajam pasauliniam karui, Molotovo–Ribentropo paktu ėmėsi perbraižyti Vidurio ir Rytų Europos politinį žemėlapią bei lemti Baltijos valsty- bių likimą joms nežinant. SSRS užsienio reikalų ministro V. Molotovo ir Vokietijos užsienio reikalų ministro J. Riben- tropo pasirašytas susitarimas, ilgą laiką slėptas ir neigtas, o vėliau pripažintas neteisėtu (1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies deputatų taryba slaptuosius šio pakto protokolus pripažino neteisėtais ir negaliojančiais), istorinėje atmintyje įsirežė kaip gėdingas sąmokslas.

1939 m. rugsėjo 28 d. Sovietų Sąjungai ir Vokietijai pa- sirašius draugystės ir sienų nustatymo sutartį bei slaptąjį protokolą, Lietuva (išskyrus pietvakarinę dalį) pateko į SSRS įtakos sferą. Kiek vėliau, 1941 m. sausio 10 d., Vokietija slaptuoju protokolu atsisakė pretenzijų ir į Lietuvos pietvakarinę dalį. SSRS įsipareigojo Vokietijai sumokėti 7,5 mln. dolerių.

Įvykus slaptiesiems susitarimams ir 1939 m. rugsėjį Vokietijai ir SSRS pradėjus karą su Lenkija, šios valdžioje buvęs Vilniaus kraštas atiteko SSRS. 1939 m. rugsė- jo 19 d. į Vilnių įžengė SSRS karinės pajėgos. Greitą geopolitinių pokyčių akivaizdoje Lietuva, galiausiai neišlaikiusi politinio spaudimo, 1939 m. spalio 10 d. pasirašė su SSRS savitarpio pagalbos sutartį, pagal kurią Lietuvai buvo grąžintas Vilnius ir Vilniaus kraš- tas, tačiau numatytas SSRS kariuomenės dislokavimas Lietuvoje (20 tūkst. karių). SSRS karinės įgulos dislokuotos Alytuje, Gaižiūnuose, Prienuose, Naujojoje Vilnioje. Lietuvos visuomenėje akimirksniu išplito satyriko Petro Biržio (kūrybinis pseudonimas – Pupų Dėdė) taiklus apibūdinimas: „Vilnius mūsų, o mes rusų.“ Darėsi vis aiškesnis gerai už- maskuotas Lietuvos inkorporavimo į SSRS sudėtį planas. Jau 1940 m. gegužę Lietu- vos Vyriausybė gavo SSRS notą dėl paslaptinai dingstančių kareivių. Lietuva sudarė specialią komisiją, tačiau SSRS nenoras šią problemą tirti buvo akivaizdus. Galiausiai

1939 m. rugpjūčio 23 d. SSRS užsienio reikalų ministras V. Molotovas pasirašo SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutartį ir jos slaptuosius protokolus

1939 m. rugpjūčio 23 d. SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutarties slapstasis protokolas

1940 m. birželio 14 d. Lietuvos užsienio reikalų ministrui įteiktas ultimatumas, reikalaujant teisti vidaus reikalų ministrą ir Saugumo departamento direktorių, sudaryti naują Maskvai priimtina vyriausybę, įsileisti papildomus SSRS karinius dalinius ir kt. Naktį iš birželio 14 d. į birželio 15 d. Lietuvos aukščiausioji valdžia šias ultimatumo sąlygas svarstė. Prezidentas A. Smetona buvo prieš iškeltas sąlygas, tačiau dauguma Vyriausybės narių sutiko ultimatumą priimti. Lietuvos prezidentui A. Smetonai suvokiant situacijos sudėtingumą, jam neliko nieko kita, tik pasitraukti į Vokietiją. Prezidento pareigas laikinai perėmė Vyriausybės vadovas A. Merkys.

1940 m. birželio 15 d., 15 val. SSRS kariuomenė (8 ir 11 armijos, apie 220 tūkst. karių) peržengė Lietuvos sieną. Apie 16 val. pasirodė ir SSRS aviacija. Taigi 1940 m. birželio 15 d. Lietuva buvo okupuota. Tą pačią dieną į Kauną atvyko SSRS vyriausybės ypatingasis įgaliotinis – SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas V. Dekanozovas. SSRS pasiuntinybės pareigūnų padedamas, V. Dekanozovas suformavo marionetinę Lietuvos vyriausybę. A. Merkys, tuo metu laikinai ėjęs prezidento pareigas, birželio 17 d. paskyrė J. Paleckį ministru pirmininku ir pavedė jam sudaryti vyriausybę, kuri, laikantis sovietinės ideologijos standartų, pavadinta Liaudies vyriausybe. Ministras pirmininkas J. Paleckis pradėjo eiti ir Lietuvos Respublikos prezidento pareigas, o birželio 18 d. ministro pirmininko pareigas perdavė savo pavaduotojui V. Krėvei-Mickevičiui. 1940 m. birželio 25 d. buvo uždraustos iki tol egzistavusios partijos ir organizacijos ir legalizuota antivalstybinė Lietuvos komunistų partija, kuri palaipsniui perėmė vadovavimą Liaudies vyriausybei. Komunistai buvo tik marionetinė politinė partija rusų rankose, tačiau, laikantis SSRS modelio, palaipsniui Lietuvoje tapo aukščiausiąja valdžia.

Lietuvos *de facto* įvykusios aneksijos fone SSRS emisarai V. Dekanozovas ir N. Pozniakovas kūrė politinį spektaklį, siekdami *de jure* Lietuvos inkorporavimo į SSRS sudėtį. Pasitelkus Lietuvos komunistus ir sudėtingos geopolitinės situacijos nesuvokusią inteligentijos dalį (daugiausia pasitelkti lietuvių rašytojai, menininkai), buvo siekiama sukurti teisėto įtraukimo į SSRS sudėtį regimybę. 1940 m. liepos 21 d. susirinkęs Liaudies seimas, pažeisdamas Lietuvos Konstituciją, priėmė nutarimą dėl Lietuvos

įstojimo į SSRS sudėtį (rinkimų kampanijoje šis klausimas nebuvo keliamas), o rugpjūtį speciali delegacija išvyko į Maskvą. Nepaisant aktyvių Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje K. Škirpos protestų ir pateikiamų svarių argumentų dėl neteisėtų Liaudies seimo nutarimų, marionetinė Lietuvos liaudies vyriausybė akivaizdžiai buvo priklausoma nuo Maskvos valios, o Lietuvos diplomatinėse tarnybose pradėta ruošti atsarginiam planui. 1940 m. rugpjūčio 3 d. Lietuvos delegacija, kuriai priklausė rašytojai K. Boruta, P. Cvirka, S. Nėris, L. Gira ir kt., buvo priimta į SSRS Aukščiausiosios tarybos sesiją ir jos „prašymas“ patenkintas. Taip Lietuva dingio iš pasaulio žemėlapių. Prasidėjo ilgai trukęs sovietinės okupacijos laikotarpis.

Sovietų armijos kariai Vilniuje (1939 m. rugsėjis)

LIETUVIAI SOVIETŲ RUSIJOJE (SOVIETŲ SĄJUNGOJE)

Per Pirmąją pasaulinę karą iš Lietuvos į Rusiją pasitraukė apie 300 tūkst. lietuvių. Po 1917 m. įvykių Rusijoje, sukrėtusių visą pasaulį, bolševikai tarp lietuvių platino komunistinę literatūrą, kvietė į mitingus ir demonstracijas. Daugiausia buvo įtraukiami darbininkai ir kariai (kai kurie jų įstojo į Raudonąją gvardiją). Lietuviai įsitraukė į RSDDP(b) veiklą. Dalis jų tapo uoliais agitatoriais ir oratoriais (pavyzdžiui, I. Krauskas Žemutiniame Naugarde, B. Matusevičius Voroneže, J. Opanskis Petrograde, K. Požėla Dorpate (Tartu), V. Rekašius Maskvoje ir kt.). 1917 m. liepos–rugpjūčio mėn. RSDDP(b) suvažiavime dalyvavo lietuviai bolševikai V. Mickevičius-Kapsukas, Z. Aleksa-Angarietis ir kt. Suvažiavimo metu pranešta, kad Rusijoje yra 2 000 lietuvių bolševikų. Vėliau buvo sudarytas RSDDP(b) lietuvių sekcijų centro biuras, veikė 12 sekcijų. Žinoma, kad Žiemos rūmus šturmavo nemažai lietuvių: A. Aleksiūnas, J. Baltrūnas, B. Jusius, P. Kirstukas, B. Latvinas, S. Mickevičius, M. Miliauskas, A. Penkaitis. Sukilime Petrograde dalyvavo kariai: P. Bieliauskas, A. Karosas, A. Kulys, J. Pajarskis, V. Penkaitis, J. Repšys, M. Sarpalius.

„Lietuvių karininkų sąjunga“ (įsteigta 1917 m. birželį Petrograde) nusprendus, kad jos sukurti lietuvių kariniai daliniai Rusijos politiniuose įvykiuose nedalyvaus, sąjungos nariai bolševikai ėmė žlugdyti organizaciją ir 1918 m. prisidėjo prie jos panaikinimo. 1918 m. vasario mėn. Tautybių reikalų liaudies komisariato Lietuvos reikalų komisaras V. Mickevičius-Kapsukas Voroneže pradėjo kratas „Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti“ centro komiteto narių namuose, suėmė M. Yčą, J. Vokietaitį ir kitus narius, uždarė lietuviškus laikraščius.

1917 m. vasarį Rusijoje įvykus revoliucijai, lietuviai pradėjo telktis grįžti į Lietuvą. 1918 m. pradžioje populiari tapo organizuoto grįžimo idėja. Kaip tvirtina V. Bičiūnas, jis ir P. Karvelis paragino Sankt Peterburge įsteigti „Lietuvių geležinkelininkų sąjungą“ (įstatai paskelbti 1918 m. liepos 5 d.). Šios organizacijos pagrindinis tikslas – organizuoti ir vienyti lietuvius, dirbančius geležinkelyje, kad sugrįžę į Lietuvą jie galėtų gauti panašų darbą. Svarbiausi uždaviniai buvo ne tik rūpintis narių materialiniais reikalais, užmegzti santykius su kitomis geležinkelininkų organizacijomis, bet ir padėti grįžti į Lietuvą, registruoti geležinkelyje dirbančius lietuvius, plėtoti kultūrinę veiklą ir švietimą. Minėtos sąjungos nariais galėjo tapti tik geležinkelio darbuotojai ir specialių geležinkelininkų mokyklų mokiniai. Sąjungos lėšas sudarė narių mokesčiai, per renginius gautas pelnas, aukos. 1918 m. šios sąjungos valdybos pirmininku buvo A. Jucevičius. Reevakuodamasis į Rusijos gilumą, jis įgaliojo sąjungos narį V. Bičiūną atstovauti šiai organizacijai ir ginti jos reikalus Lietuvoje. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę ir kuriantis Lietuvos geležinkeliumi, dažniausiai jo darbuotojais tapdavo iš Rusijos grįžę geležinkelio tarnautojai lietuviai, kurie jau buvo susipažinę su Rusijos geležinkelių tvarka. Taigi sąjunga prisidėjo prie lietuvių geležinkelininkų grįžimo į Lietuvą.

Kiek vėlesni statistiniai duomenys liudija, kad 1927 m. visoje Sovietų Sąjungoje gyveno 41 463 lietuviai.

RUSAI LIETUVOS RESPUBLIKOJE

Pirmojo pasaulinio karo metais nemažai rusų tautybės asmenų buvo pasitraukę į tuometės Rusijos imperijos gilumą, tačiau, karui pasibaigus ir nuo 1918 m. vykstant pabėgėlių sugrąžinimui iš Sovietų Rusijos, rusų senbuviai naudojosi galimybe sugrįžti iš evakuacijos vietų į nepriklausomą Lietuvą. Sugrįžimo sąlygos priklausė ne tik nuo asmeninio apsisprendimo, bet ir nuo Lietuvos vyriausybės vykdytos imigracijos politikos. Rapolo Skipičio (1920–1922 m. ėjusio Lietuvos vidaus reikalų ministro pareigas) duomenimis, 1918–1921 m. laikotarpiu į Lietuvą grįžo apie 365 tūkst. asmenų (iš 550 tūkst. pabėgėlių, palikusių Lietuvą Pirmojo pasaulinio karo metais). Grįžusiųjų gretose buvo apie 35 tūkst. rusų (9,6 proc.), nors karo pradžioje jų evakavosi apie 90 tūkst. Iš minėtų 35 tūkst. sugrįžusių rusų 1918–1919 m. į Lietuvą grįžo 30 tūkst. (85,7 proc.), o 1920–1921 m. – tik 5 tūkst. (14,3 proc.).

1923 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 50 460 rusų, įgijusių šalies pilietybę. Jie sudarė 2,5 proc. visų šalies gyventojų ir pagal šį rodiklį buvo ketvirta pagal dydį Lietuvos etninė grupė. 1923 m. Lietuvai prisijungus Klaipėdos kraštą, padėtis kiek pasikeitė. 1923–1939 m. rusai pagal gausumą ir proporcinį svorį Lietuvos visuomenėje užėmė penktą poziciją (po lietuvių, žydų, lenkų ir vokiečių).

1923 m. surašymo duomenys rodo, kad rusų pasiskirstymas pagal gyvenamąją vietą nedaug skyrėsi nuo Lietuvos gyventojų miestuose ir periferijoje bendrojo vi-
durkio. Rusai, kaip ir dauguma kitų Lietuvos etninių grupių, išsiskyrė palyginti mažu atstovų procentu miestuose (14,8 proc.), o pagal atstovų procentinę dalį periferijoje rusai (82 proc.) lygiavosi su lietuviais ir lenkais. Miesteliuose rusų procentinė dalis (3,2 proc.) buvo menkiausia, palyginti su kitomis etninėmis grupėmis. 1923 m.

Lietuvos miestuose užfiksuoti 7 458 rusai, iš jų 4 402 (59,1 proc.) gyveno keturiuose didžiuosiuose šalies miestuose: Kaune – 2 914 (39,1 proc.), Panevėžyje – 633 (8,5 proc.), Ukmergėje – 551 (7,4 proc.), Šiauliuose – 304 (4,1 proc.).

Lietuva, kaip ir kitos Baltijos šalys, netapo išskirtinės svarbos rusų migrantų židiniu, tačiau, kaip pastebi N. Kasatkina ir A. Marcinkevičius, dalis emigrantų, ypač tikėdamiesi Rusijoje įsivyravusio bolševikinio režimo žlugimo, buvo linkę apsistoti Lietuvoje. Migrantų centru tapo Kaunas. Miestas viliojo savo politiniu statusu, ekonomine ir kultūrine svarba. Minėtina, kad vėliau nemaža emigrantų dalis pasitraukė į didesnius Europos miestus. Rusų migrantų židiniais laikytini Paryžius, Praha, Berlynas ir kt. Iš Lietuvos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento atlikto specialaus tyrimo sužinome, kad iki 1924 m. sausio 31 d. Lietuvoje buvo apsistoję 827 asmenys, „kilę iš Didžiosios Rusijos“. 1937 m. viename iš rusiškos spaudos leidinių, remiantis Centrinio statistikos biuro informacija, buvo skelbiama, kad bendrasis asmenų, neturinčių pilietybės, skaičius Lietuvoje 1929 m. buvo 10 604, 1932 m. – 6 234, 1937 m. – 5 199. Vis dėlto Baltijos šalių kontekste rusų etninė grupė Lietuvoje buvo gerokai mažesnė negu kitose valstybėse. A. Kasekampo duomenimis, Estijoje rusai sudarė 8,5 proc. (1934 m.), o Latvijoje – net 10,6 proc. (1935 m.) visų šalies gyventojų.

1939 m. Lietuvoje gyvenę rusai būrėsi į 16 draugijų. Rusų kalba buvo leidžiami laikraščiai „*Écho*“ (1920–1940), „*Naše écho*“ (1929–1931), „*Litovskij kur’jer*“ (1932–1933), „*Litovskij golos*“ (1933–1935), „*Litovskij vestnik*“ (1935–1937), „*Litovskij telegraf*“ (1939–1940). Išskirtinę vietą užima rusų mokslininkų veikla tarpukario Lietuvoje. Tuometiniame Vytauto Didžiojo universitete dirbo istorikai Pavelas Gronskis, Levas Karsavinas, Ivanas Lappo, filosofas Vosylius Sezemanas, rusų literatūros tyrinėtojas Mykolas Banevičius (tikroji pavardė – Michailas Podšibiakinas), teisininkas Nikolajus Pokrovskis, inžinierius Platonas Jankauskas ir kt.

Istorikas ir teisininkas Pavelas Gronskis (1883–1937) tyrinėjo Naujųjų amžių politinę istoriją ir VDU Humanitarinių mokslų fakultete ėjo Visuotinės istorijos katedros ekstraordinarinio profesoriaus, o 1923–1927 m. – vedėjo pareigas. Mokslininkas buvo susijęs su Lietuva – jo senelis buvo valdęs Punios dvarą. Istorikas L. Karsavinas (1882–1952), buvęs ištremtas iš Sovietų Rusijos ir gyvenęs Vokietijoje bei Prancūzijoje, priėmė VDU rektoriaus V. Čepinskio pasiūlymą vadovauti Visuotinės istorijos katedrai ir 1928 m. atvyko į Lietuvą. 1930 m. jis gavo Lietuvos pilietybę. Tai vienas žymiausių visuotinės istorijos specialistų. Žymiausias L. Karsavino veikalas – penkiatomė „Europos kultūros istorija“ (parengta 1931–1937 m.). Beje, 1940 m. L. Karsavinas buvo ir Vilniaus rusų A. Puškino draugijos direktorius. Istorikas profesorius I. Lappo (1869–1944), į Lietuvą atvykęs Lietuvos švietimo ministerijos kvietimu, Kaune gyveno 1933–1942 m. Jam buvo sudarytos geros gyvenimo sąlygos, suteikta galimybė dirbti mokslinį ir pedagoginį darbą. 1938 m. vasario 16 d. I. Lappo už išskirtinius nuopelnus pagrindžiant LDK valstybinį savarankiškumą po Liublino unijos apdovanotas DLK Gedimino III laipsnio ordinu. 1939 m. gegužės 20 d. profesorius iškilmingai suteikta Lietuvos pilietybė. Kaip pastebi šio istoriko biografiją tyrinėjęs A. Ragauskas, nė vienas kitas užsienietis istorikas nebuvo gavęs tokio aukšto Lietuvos Respublikos apdovanojimo. Minėti mokslininkai nemokėjo lietuvių kalbos (P. Gronskis ir I. Lappo paskaitas skaitydavo rusų kalba), tačiau jie įnešė svarbų indėlį į Lietuvos profesionalios istoriografijos raidą, išugdė nemažai pajėgių jaunosios kartos istorikų.

Kartais rusai įsitraukdavo į pakankamai „egzotišką“ organizacijų veiklą. Lietuvos saugumo darbuotojai, kovodami su įvairaus pobūdžio antivalstybine veikla, 1935 m. sužinojo apie rusų fašistų veiklą. A. Anušausko duomenimis, išsiaiškinti siekiai 1936 m. gruodį Lietuvoje steigti Rusijos fašistų partijos skyrių. Šio skyriaus viršininku tapo Jonavos valsčiaus gyventojas P. Pozniakovas, kuris savo veiklą slėpė kitos organizacijos – „Rusų nacionalinės darbo draugijos“ – veikla. 1937 m. rusų fašistų skyrius Lietuvoje turėjo 38 narius ir buvo pats mažiausias Europoje. Dar viena šios organizacijos grupė veikė Kaune.

Didesnę rusų bendruomenės dalį tarpukariu sudarė sentikiai. Lietuvos sentikių religinis centras buvo Kaune. 1922 m. gegužę Kaune įvyko pirmasis sentikių suvažiavimas, kurio metu įsteigtas nuolatinis vykdomasis organas – Sentikių centro taryba. Tarybos pirmininku išrinktas Vasilijus Prozorovas. 1923 m. gruodį Taryba perrinkta ir išplėsta iki keturiolikos narių, renkamų trejų metų kadencijai. Sentikių Bažnyčios ir Lietuvos Vyriausybės santykius reglamentavo 1923 m. gegužės 23 d. Teisingumo ministro patvirtintos laikinosios taisyklės.

Sentikių Bažnyčios struktūros pagrindą sudarė autonomiškos bendruomenės. 1926 m. Lietuvoje buvo 54 bendruomenės, kurias aptarnavo 54 dvasininkai. Bendruomenės pačios išsirinkdavo dvasininkus ir vietinį valdymo organą – tarybą. Sentikių bendruomenės nebuvo didelės, jas sudarė vidutiniškai 600 narių, išimtis buvo tik Kauno ir dar viena kita bendruomenė. 1936 m. duomenimis, dauguma sentikių bažnyčių buvo medinės ir tik penkios mūrinės (Kaune, Rimkuose ir kt.). Sentikiai sudarė maždaug 63 proc. visų rusų arba 1,59 proc. visų šalies gyventojų. Minėtina, kad 1920 m. Lietuvoje gyveno 32 129 sentikiai, tačiau 1930 m. jų buvo jau 35 tūkst.

Nuo 1925 m. sentikiai gaudavo Lietuvos Vyriausybės finansinę paramą. Didžiausia paramos dalis buvo skiriama organizaciniams ir švietimo reikalams, dvasininkams buvo mokama už metrikų knygų pildymą. G. Potašenko skaičiavimais, vienam sentiikiui buvo skiriama vidutiniškai daugiau valstybės lėšų negu vienam katalikui, tačiau kiek mažiau negu stačiatikiui ar judėjui. Sentikių dvasininkai buvo atleidžiami nuo karinės prievolės, tačiau keletas dvasininkų patarnavo Lietuvos kariuomenei, kurioje karo tarnybą atlikdavo ir sentikiai. Sentikių Bažnyčios vadovybės požiūris į Lietuvos Vyriausybę buvo gana palankus. I. Prozorovas šį santykį apibūdino kaip „labai geranorišką“. I Seime sentikiai turėjo savo atstovą – J. Jeriną. Žinoma, kad 1922–1931 m. įvyko šeši Lietuvos sentikių suvažiavimai.

Tarpukario Lietuvoje buvo ir kiek trumpesniam laikotarpiui apsistojusių rusų tautybės asmenų. Pirmiausia, diplomatinio korpuso darbuotojų. Antai, 1920 m. Lietuvai sudarius taikos sutartį su Sovietų Rusija, jau 1920 m. rugpjūčio 31 d. ryte į Kauną atvyko pirmasis kaimyninės šalies įgaliotasis atstovas – žydų tautybės bolševikas Aleksandras Akselrodas. 1921 m. Kaune dirbo ir trečiasis pasiuntinys – S. Aralovas ir kt. Pirmasis Sovietinės Rusijos diplomatas A. Akselrodas dirbo ne tik diplomatinį, bet ir žvalgybinį darbą, rėmė vietinius komunistus. Šie veiklos aspektai apskritai buvo būdingi to meto Sovietinės Rusijos diplomatijai. Kaip pastebi istorikas Z. Butkus, sovietų diplomatijai buvo būdinga ne tik kištis į politinį procesą, bet ir jį valdyti. Atrodytų, kad per trumpą laikotarpį, kuris tęsėsi vos pusmetį, A. Akselrodas gana sėkmingai gynė sovietų interesus Lietuvoje, gerokai pastūmėjo užsienio politiką Maskvos kryptimi, sustiprino Lietuvos konfliktą su Lenkija, atitolino Lietuvą nuo Vakarų bei Latvijos ir

Estijos, išgaudamas pažadą nestoti į Baltijos sąjungą, galiausiai padėjo pagrindus Rusijos žvalgybiniam ir komunistų rėmimo darbui. Šia Lietuvai nepalankia kryptimi vėliau dirbo ir kiti Sovietų Rusijos diplomatinio korpuso atstovai.

„Sacharino byla“

Įdomybė

Viena iš skambiausių bylų tarpukario Lietuvoje – vadinamoji „Sacharino byla“, kuri metė šešėlį ne tik ant Lietuvos diplomatinio tarnybos, bet buvo susijusi ir su Sovietine Rusija. Kokia jos esmė? Lietuvos diplomatai, pasinaudodami diplomatinio pašto, Vokietijoje nupirkta preke – sachariną, cukrų, degtinę ir tabaką – gabeno į Sovietų Rusiją. Diplomatinis paštas, kaip žinome, nebuvo tikrinamas. Siekiant prekes parduoti bolševikams, reikėjo nepaprastų korupcinių įgūdžių, kuriais diplomatai netruko pasinaudoti. Buvo net sudarytas lengviausias paperkamų Rusijos pareigūnų sąrašas. Garsiojoje „Sacharino byloje“ užsienio reikalų ministras Juozas Purickis, apkaltintas spekuliacija ir nelegaliu meno vertybių supirkimu, 1921 m. turėjo pasitraukti iš pareigų, tačiau 1925 m. vasarį Vyriausiojo Tribunolo galiausiai buvo išteisintas.

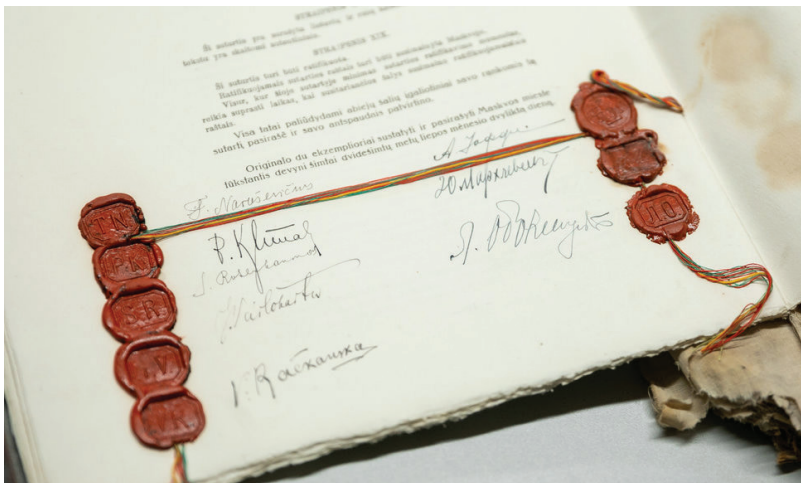
1921 m. pabaigoje kapitonas Kazys Svilas, Lietuvos karo atašė Maskvoje, grįžęs į Kauną atostogų aplankė Generalinio štabo kontržvalgybininkų viršininką Joną Budrį ir jam papasakojo, kad iš Lietuvos į Sovietų Rusiją dideliais kiekiais vežamas sacharinas ir narkotikai, kurie apiforminami kaip diplomatinė siunta. Akivaizdu, kad toks „biznis“ kėlė rimtą grėsmę visos valstybės saugumui.

Sunku pasakyti, kaip reikėtų vertinti „Sacharino bylą“ šiandien. Itin sunku nustatyti, kokią kontrabandos motyvų dalį sudarė savanaudiškumas, o kokią kiti motyvai. Aišku tik viena, kad net ir labai gerais ketinimais pagrįsta kontrabanda valstybei buvo pavojinga. Sovietų Rusijos, kaip pavojaus šaltinio, nuvertinimas daugeliui baigėsi liūdnai. B. Gailiaus teigimu, panašu, kad kaip tik taip ir atsitiko kontrabandos organizatoriams. Žinoma, gali būti, kad tai buvo tiesiog kriminalinis nusikaltimas, itin stambaus masto piktnaudžiavimo tarnyba atvejais. Bet jeigu bandysime įtarti, kad drauge tai buvo ir Rusijos žvalgybos tarnybų operacija, tada iškils ir daugiau klausimų. Ar Rusijos pusė inicijavo kontrabandą, ar tik ja pasinaudojo? Ar kas nors iš Lietuvos pusės tuo metu buvo užverbuotas? Kaip galima spręsti iš J. Budrio ir K. Svilo pokalbio, net ir septintajame dešimtmetyje visko dar nebuvo galima pasakyti, todėl nemaža dalis įdomiausių „Sacharino bylos“ aspektų tikriausiai taip niekada ir nebus atskleista. Galima tvirtinti, kad „Sacharino byla“ – viena iš sėkmingiausių tarpukario Lietuvos kontržvalgybos operacijų. Kontrabanda buvo nutraukta ir taip iš Rusijos tarnybų atimta galimybė šantažuoti minėtą kontrabandą organizavusius Lietuvos pareigūnus. Skandalas, galėjęs padaryti daug žalos valstybei, buvo užgniaužtas, o aplinkybė, kad vienas iš vagonų, pilnas kontrabandos, vis dėlto pasiekė Rusiją, sėkmingai nutylėta. Tai, kad J. Purickis ir kiti kaltinamieji buvo išteisinti – jokia nesėkmė. Visiškai neaišku, ar tikrai tie, kurie stojo prieš Vyriausiąjį Tribunalą, tikrai buvo didžiausi kaltininkai. Be to, skirtingai negu kriminalinių nusikaltimų atveju, politinėse bylose teismui dažnai tenka antrareikšmis vaidmuo. Svarbiausi sprendimai tokiais atvejais priimami slapta, kitaip tariant, „užkulisiuose“. Juk nėra svarbu, ar J. Purickis atsidurs kalėjime, ar ne. Svarbiausia, kad žmogus, turintis silpną pinigams, pašalintas iš Užsienio reikalų ministro posto. Reikia pripažinti, kad „Sacharino byla“ Lietuvai baigėsi sėkmingai. Tai buvo aiškus ženklas, kad Lietuvos specialiosios tarnybos net pirmaisiais savo gyvavimo metais buvo pakankamai pajėgios stoti į kovą net su galingais priešininkais.

1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos taikos sutarties originalo radimo aplinkybės

Lietuvos tarpukario diplomatas Vytautas Jonas Gylys (1886–1959) asmeniniame archyve išsaugojo itin vertingus XX a. Lietuvos diplomatijos istorijos dokumentų originalus, tarp jų ir 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos taikos sutartį. Šios aplinkybės išaiškėjo neseniai, o vertingų dokumentų originalų išsaugojimas ir jų radimas žiniasklaidoje prilygintas vadinamojo „Gintaro kambario“ galimam atradimui.

1939 m., Antrojo pasaulinio karo grėsmės akivaizdoje, baiminantis Lenkijos likimo, vertingi Lietuvos tarptautiniai dokumentai slapta buvo išgabenti į Švediją (į Stokholmą atgabentos trys apie 50 kg sveriančios dėžės). 1940 m. SSRS užėmus Lietuvos pasiuntinybės Stokholme pastatą, V. J. Gylys sugebėjo šiuos dokumentus perkelti į išnuomotą slaptą butą. 1949 m. buvusiam Lietuvos diplomatu persikėlus į Torontą, su juo į Kanadą iškeliavo ir minėti dokumentų originalai. Toronte V. J. Gylys buvo paskirtas Lietuvos generaliniu konsulu ir iki pat mirties (1959 m.) niekam, panašu, nerodė saugomų dokumentų. 1980 m., V. J. Gylui ir jo šeimos nariams mirus, vertingi dokumentai atsidūrė gatvėje kaip šiukšlės ir tik visiškai atsitiktinai juos išgelbėjo buvęs diplomato kaimynas kanadietis Charlesas Hopkinsas. Jis dokumentus kurį laiką saugojo rūsyje, o vėliau nutarė perduoti Lietuvai. 2021 m. liepos 1 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras Gabrielius Landsbergis šiuos rastus tarptautinius dokumentus perdavė Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) direktoriui Daliui Žižiui. Kartu su vienu iš svarbiausių dokumentų – 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos taikos sutartimi – LCVA perduota ir Lietuvos 1922–1925 m. sutartys su Latvija, 1934 m. Ženevoje tarp Lietuvos, Latvijos ir Estijos pasirašyta santarvės, arba vadinamosios Baltijos Antantės, sutartis ir daug kitų dokumentų originalų. Ant šių dokumentų yra Vladimiro Lenino, Franklino Roosevelto, Pauliaus fon Hindenburgo, popiežiaus Pijaus XI ir kitų žymių asmenų parašų.

1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutarties originalas, 2021 m. liepos 1 d. perduotas Lietuvos centriniam valstybės archyviui (Žygimanto Gedvilos / BNS nuotr.)

SSRS OKUPACINĖ POLITIKA LIETUVOJE IR LIETUVIAI SOVIETŲ SAJUNGOJE 1945–1990 M.

NUO SSRS OKUPACINĖS POLITIKOS IKI LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS PASKELBIMO

1940 m. SSRS įvykdyta Lietuvos okupacija ir valstybingumo panaikinimas lėmė esminius politinio, socialinio ekonominio ir kultūrinio gyvenimo pokyčius. Prasidėjo sudėtingas sovietizacijos procesas. Jau 1940 m. rugpjūčio 21 d. naujojoje Konstitucijoje panaikintas Prezidento postas, Liaudies seimą pakeitė Aukščiausioji taryba, vietoj Ministrų kabineto įsteigta Liaudies komisarų taryba, įkuriami miestų, apskričių ir valsčių Vykdomieji komitetai. LSSR Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininku tapo J. Paleckis, o Liaudies komisarų tarybos vadovu – M. Gedvilas. Panaikinus Lietuvos kariuomenę, jos likučiai vieniems metams įtraukti į sovietinės Raudonosios armijos dalinius. Galiausiai Lietuvoje pradėjo veikti sovietiniai įstatymai, o svarbiausiais sovietinio režimo ramsčiais tapo represinės struktūros.

Jau pirmosios sovietinės okupacijos metais sparčiai pradėtos pertvarkyti visos ūkio šakos, suvalstybintos pramonės ir prekybos įmonės, geležinkeliai, ligoninės, teatrai, vaistinės, viešbučiai ir kt. Vykdyta ir žemės ūkio reforma, orientuota į kolektyvinių ūkių kūrimo skatinimą, iš sudaryto žemės fondo dalyta žemė mažžemiams ir bežemiams. Valstiečių gyvenimą gerokai apsunkino įvestas privalomas žemės ūkio produktų pristatymas, be to, sovietinė valdžia akivaizdžiai taikėsi suskaldyti ūkininkų vienybę ir sunaikinti stambiuosius ūkininkus. Finansų sistemos pertvarkymai buvo orientuoti į žemo lito kurso nustatymą ir galiausiai lito, kaip piniginio vieneto, pakeitimą sovietiniais rubliais.

Sovietizuojant Lietuvą, pradėta naikinti viskas, kas priminė nepriklausomą Lietuvos valstybę (panaikinta valstybinė simbolika, pradėti keisti gatvių pavadinimai), nusitaikyta į istorinę atmintį ir jos „perkrovimą“ sovietiniu turiniu. Naujoji sovietinio švietimo sistema buvo orientuota į ideologizuotą mokymo turinį, akcentuotos klasių kovos ir internacionalizmo nuostatos, iš mokyklų pašalintas tikybos dėstymas. Stipriai nukentėjo ir Katalikų Bažnyčia. 1940 m. ji atskirta nuo valstybės, nebemokėti atlyginimai kunigams.

Dar vienas sovietinės santvarkos bruožas – baimė, prievarta ir represijos. Lietuvių bandymą neorganizuotai priešintis okupacinei prievartos politikai užgniauždavo suėmimai. 1940 m. liepą imta sudaryti „liaudies priešų“ sąrašus, slapta buvo rengiamasi masiniams trėmimams. Prasidėjus SSRS ir Vokietijos karui ir artėjant fronto linijai, Sovietinė armija atsitraukdama dar spėjo įvykdyti žiaurių masinių

1941 m. birželį įvykusių Rainių žudynių aukoms atminti įvykio vietoje 1991 m. pastatyta koplyčia

žudynių Červenėje, Pravieniškėse. Ypač dideliu žiaurumu pasižymėjo netoli Telšių, Rainių miškelyje 1941 m. naktį iš birželio 24 d. į 25 d. įvykdytos 73 asmenų žudynės. Taigi visus gyventojų sluoksnius palietusių sovietinių represijų, vykusių 1940–1941 m., pasekmės buvo labai skaudžios – Lietuva prarado apie 30 tūkst. gyventojų.

Pirmosios sovietinės okupacijos metais SSRS spėjo įgyvendinti ne tik Lietuvos, bet ir viso Pabaltijo sovietizacijos priemones, kurias lydėjo masinės deportacijos ir represijos. Šių priemonių esmė – ekonomikos reorganizavimas, politinės sistemos pertvarkymas, sovietinių įstatymų praktinis įgyvendinimas, ideologinės kontrolės organų sudarymas ir teisėsaugos struktūrų (NKVD ir kt.) formavimas. Siekta kiek įmanoma greičiau Lietuvą įtraukti į sovietinę politinę ir ekonominę sistemą bei paversti šalį neatskiriama SSRS dalimi.

Beveik metus trukusią pirmąją sovietinę okupaciją 1941 m. nutraukė prasidėjęs SSRS ir nacistinės Vokietijos karas, o Vermachto kariniams daliniams įžengus į Lietuvą vieną okupaciją pakeitė kita. Antrojo pasaulinio karo frontui nuslinkus atgal ir 1944 m. Raudonajai armijai grįžus su „išvaduotojų“ nuo fašistinių okupantų aureole, 1944 m. liepą prasidėjo faktinė Lietuvos reokupacija. Pradėtos atkurti buvusios okupacinės institucijos ir tęstos 1940–1941 m. sovietinės valdžios pradėtos pertvarkos. Stalininis režimas tapo dar griežtesnis, todėl galima pritarti istoriografijoje išsakomam vertinimui, kad SSRS okupacija Lietuvoje buvo kur kas sunkesnė negu carinės Rusijos laikais.

Viena iš pirmųjų sovietinio ūkio pertvarkos krypčių buvo orientuota į žemės ūkio kolektyvizaciją. 1947 m. kolektyvizacija tik spartinta, tačiau 1949–1951 m. jau vykdyta masinė prievartinė kolektyvizacija. Kuriamiems sovietiniams kolūkiams ūkininkai turėjo atiduoti savo gyvulius, turimą inventorių. Taikytas ekonominės ir psichologinės spaudimo priemonės lydėjo represijos ir trėmimai. To meto kaimo gyventojų kasdienybėje „kolchozas“ tapo beteisės padėties ir skurdo sinonimu. 1951 m. kolektyvizacija baigta. Buvo galima stebėti krintantį žemės ūkio našumą, kaime plito abejingumas ir girtavimas.

1944–1953 m. Lietuvoje vyko aktyvus ginkluotas pasipriešinimas sovietinės valdžios prievartinei politikai, šiandien gavęs Laisvės kovų sąjūdžio pavadinimą. Partizanai, pasitraukę į miškus, iš pradžių turėjo tikslą bent trumpam apsiginti nuo sovietinio teroro (prievartinės mobilizacijos, kolektyvizacijos, trėmimų), ilgalaikės okupacijos nesitikėta. Partizanai tikėjo, kad tik kilus ginkluotam pasipriešinimui bus įmanoma tarptautinėse derybose iškelti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimą. 1949 m. vasarį sukurtas Lietuvos laisvės kovos sąjūdis, jam vadovauti partizanų vadų suvažiavimas patikėjo generolui Jonui Žemaičiui-Vytautui. Ilgainiui ginkluotas pasipriešinimas sovietinei valdžiai įgavo gerai organizuoto partizaninio karo pobūdį. Galima teigti, kad pokario Lietuvoje vyko vidaus karas. Tik didelėmis pastangomis, pasitelkus SSRS saugumo ir reguliariosios armijos dalinius, partizaninis pasipriešinimas buvo nuslopintas. Žuvo apie 20 tūkst. partizanų ir jų rėmėjų. Lietuvoje pokario partizanų kovos tęsėsi gerokai ilgiau negu kitose Baltijos šalyse. Tai vienas iš herojiškiausių puslapių mūsų tautos istorijoje.

Nuslopinus partizaninį ginkluotą pasipriešinimą, priešinimasis sovietiniam režimui tęsėsi kitomis pilietinio aktyvumo formomis: buvo priešinamasi prievartinei kolektyvizacijai, vengiama tarnauti Sovietinėje armijoje, nedalyvaujama rinkimuose, švenčiamos religinės šventės ir lankoma bažnyčia, platinami draudžiami leidiniai ir kt. Išimtiniais atvejais minėtos formos virsdavo atvirais protestais su aiškiomis laisvės idėjos manifestacijomis. Viena iš žymiausių manifestacijų įvyko 1972 m. gegužės 14 d. Kaune, kai viešai susidegino devyniolikmetis R. Kalanta, o šis įvykis išprovokavo masinius protestus. XX a. 7–8 dešimtmečiais vis aktyvesnės tapo disidentinio pasipriešinimo formos. Katalikų Bažnyčia 1972–1989 m. pogrindyje leido ir slapta platino „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką“ (išleistas 81 numeris), 1975–1988 m. pogrindyje leista „Aušra“ (išleista 60 numerių), 1976 m. susikūrė Helsinkio visuomeninė grupė, 1978 m. įkurta Lietuvos laisvės lyga. Disidentai daugiausia dėmesio skyrė žmogaus teisėms, ragino liberalizuoti sovietinę sistemą, gynė tikinčiųjų teises. Be to, Lietuvos disidentai palaikė ryšius ir aktyviai bendradarbiavo su žymiausiaisiais rusų disidentais (1975 m. į Vilniuje vykusį Maskvos disidentų S. Kovaliovo teismą atvyko Rusijos pasipriešinimo sąjūdžio įkvėpėjas A. Sacharovas).

Priešinantis sovietiniam režimui, nemažą vaidmenį suvaidino ir sportas. 1997 m. Vilniuje, „Žalgirio“ futbolininkams iškovojus pergalę, džiūgaujanti minia, eidama miesto centro link, skandavo antisovietinius šūkius („Laisvę Lietuvai“ ir kt.), įvyko konfliktų su milicija. Patriotiškumą ypač žadino 1985–1987 m. vykę įnirtingi Kauno „Žalgirio“ superfinalai su Maskvos CSKA dėl SSRS krepšinio čempionų titulo. Vieni varžybas stebėdavo per TV, kiti – Kauno sporto halėje. Visi buvo vieningi, ryžtingi ir

1980–1990 m. prie Kauno (Salių k., Doveikava) veikusi pogrindinė spaustuvė „ab“, nuo 1997 m. Vytauto Didžiojo Karo muziejaus padalinys (R. Tenio nuotr.)

laukė Kauno „Žalgirio“ pergalės, kuri skatino pasididžiavimą lietuviškumu ir simbolizavo mūsų mažos tautos pergalę prieš didžiulę Sovietų Sąjungą.

Kultūriniame gyvenime SSRS totalitarinis režimas siekė visiškai pakeisti žmogaus sąmonę, kurti naują „socialistinę“ kultūrą. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje SSRS susiformavęs sovietinės kultūros ir jos kontrolės modelis turėjo būti perkeltas į 1940 m. aneksuotas teritorijas, tarp jų atsidūrė ir Lietuva. Okupacinės sovietų valdžios pirmosiomis užduotimis jau 1940–1941 m. buvo bibliotekų ir muziejų fondų išvalymas, kultūros vertybių, sukaupytų Lietuvos dvaruose, perkėlimas į valstybines saugyklas ir senosios kultūrinės tradicijos ištrynimasis.

1940 m. Kaune įsteigta, o 1944 m. rugpjūtį Vilniuje atkurta Vyriausioji literatūros leidyklų reikalų valdyba prie Lietuvos SSR Liaudies komisarų tarybos – viena paslaptlingiausių sovietinės valdžios įstaigų. Įprastai ši institucija, kurios pavadinimo nebuvo įmanoma rasti ano meto spaudoje, telefonų knygose ar informaciniuose žinynuose, buvo vadinama sutrumpintai – GLAVLIT (rus. Главное управление по делам литературы и издательств). 1941 m. gegužę šioje tarnyboje dirbo 32 įgaliotiniai (cenzoriai), vėliau darbuotojų tik daugėjo. Jau 1941 m. birželio 21 d. parengti draudžiamų spausdinti autorių ir leidinių sąrašai, į kuriuos įtrauktos 167 pavardės ir 355 leidiniai. Sovietinės cenzūros Lietuvoje mastą atskleidžia iš apyvartos išimtų ir sunaikintų knygų skaičiai. Vien pirmaisiais pokario metais, istoriko L. Truskos duomenimis, iš apyvartos išimta 3,7 mln. knygų (1944 m. – 1,2 mln., 1945 m. – 2,5 mln. vienetų), 3,1 mln. knygų sunaikinta (1944 m. – 1 mln., 1945 m. – 2,1 mln. vienetų). Daugiapakopėje sovietinės cenzūros sistemoje, kuri prasidėdavo nuo autoriaus savicenzūros, GLAVLIT'o kontrolė buvo paskutinė jos grandis. Cenzoriai įprastai teksto nebraukydavo, jie tik pažymėdavo „netinkamas“ vietas, kurias šalindavo leidykla, knygos redaktorius ir pan.

Pirmieji uždaviniai – kultūrinio gyvenimo ideologizavimas ir reglamentacija – numatyti 1945 m. gegužės 25 d. priimtame LKP(b) CK biuro nutarime. Čia pabrėžta būtinybė, kad Lietuvoje likę menininkai kuo greičiau susipažintų su sovietinio meno funkcijomis ir pasisemtų patirties iš oficialiai pripažintų Maskvos kūrybinio elito atstovų. Ideologinės kampanijos pagrindu XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje tapo kultūrinio ir istorinio palikimo vertinimas, sovietinė valdžia dėjo pastangas formuoti naują istorinę atmintį. 1950 m. Karo muziejaus sodelyje Kaune susprogdinta Laisvės statula, Nežinomo kareivio kapas, nuimtos šventųjų skulptūros nuo Vilniaus arkikatedros. Šeštajame dešimtmetyje nugriauti beveik visi paminklai, sietini su kovomis už Nepriklausomybę, o jų vietoje pastatyta naujų sovietų valdžios paminklų. 1950 m. sparčiai keisti istoriniai gatvių pavadinimai. Postalininiu laikotarpiu, švelnėjant „geležinei uždangai“, sovietinės kultūros aktualija tapo Vakarų kultūrinės įtakos ribojimas. 1959–1961 m. galutinai sutvarkyta Lietuvą iš užsienio pasiekiančios literatūros kontrolės sistema, kuri lėmė, kad minėta literatūra naudotis galėjo tik labai mažai asmenų. Be to, siekiant sumažinti Vakarų šalyse sukurtų filmų kiekį, sustiprinta kino teatrų repertuarų kontrolė ir pan.

Svarbiausi rusinimo židiniai Lietuvoje buvo LKP CK aparatas, GLAVLIT'as, represinės struktūros, karinis komisariatas, sąjunginio pavaldumo žinybos. Atsiųsti rusakalbiai aukšti pareigūnai oficialiai į Lietuvos rusinimo problemas nesikišdavo. Buvo siekiama, kad šį darbą atliktų patys lietuviai. Galima teigti, kad sovietmečiu sukurta

lietuvių ir rusų dvikalbystė. Rusų kalba lietuviams buvo primesta ne tik kaip kanceliarinė, bet tapo antrąja privaloma kalba. Rusų kalba labiausiai išplito administracijos, mokslo, pramonės, prekybos, transporto srityse, t. y. ten, kur buvo galima išvelgti didžiausią SSRS centrinių žinybų įtaką. 1979 m. gyventojų surašymo duomenys rodo, kad 52,2 proc. lietuvių ir 61 proc. lenkų laikė rusų kalbą antrąja gimtąja kalba. 1984 m. pailgintas rusų kalbos mokymas nacionalinėse mokyklose, tačiau Pabaltijo sovietinėse respublikose, palyginti su visos SSRS mastu, mokymo trukmė buvo viena iš mažiausių: Lietuvoje, Latvijoje – 1,5 val., Estijoje – 0,5 val. Vis tik Lietuva pakliuvo tarp tų sovietinių respublikų, kuriose sustiprintam rusų kalbos mokymui buvo naudojamos televizijos transliacijos.

Kaip pastebi A. Ramonaitė, sovietmečio visuomenė toli gražu nebuvo tokia, kaip atrodė viešojoje erdvėje. Nukreipę dėmesį nuo viešojo visuomenės poveikio (tvar-kingai paraduose žygiuojančių, fabrikuose dirbančių, liaudies ūkį kuriančių sovietinių piliečių) į užkulisius, atrasime daugybę reiškinių, kurių totalitarinėje visuomenėje lyg ir neturėjo būti. Antai, šalia centralizuotos ekonomikos funkcionavo šešėlinė rinka (prekyba vakarietiškomis prekėmis, vadinamojo „blato“ ryšiai ir pan.), greta griežtai cenzūruojamos viešosios erdvės egzistavo paralelinė erdvė su pogrindžio spauda. Nomenklatūrinėje erdvėje svarbūs sprendimai buvo priimami užkulisiuose ir neformaliuose susibūrimuose, medžioklėse ir kt. A. Ramonaitės teigimu, „greta oficialiosios sovietinės visuomenės egzistavo kita – nematoma visuomenė“.

Esminių pokyčių kultūrinės politikos srityje sunku pastebėti ir pirmaisiais M. Gorbačiovo valdymo metais. Tik po 1986 m. įvykusio SSKP XXVII suvažiavimo pradėta garsiau kalbėti apie kultūrinio gyvenimo stagnaciją, kelti reikalavimai išplėsti kūrybinės laisvės ribas ir atsisakyti ideologinės cenzūros. Viešai svarstyti anksčiau draudžiamas temas pasidarė įmanoma tik M. Gorbačioviui paskelbus viešumo politiką, o tai ne itin džiugino konservatyvių pažiūrų LKP vadovybę. 1987 m. Menininkų rūmuose vykstant diskusijai „Koks kinas reikalingas Lietuvai?“, kaip pastebi J. R. Bagušauskas ir A. Streikus, bene pirmą kartą Lietuvoje inteligentija viešai susikirto su sovietinės Lietuvos ideologais. Diskusijoje koncentruotasi į kinematografijos problemas, tačiau įvairių sričių menininkai pradėjo kelti ir bendrąsias kultūrinio gyvenimo neigiamas.

M. Gorbačiovo paskelbta pertvarka („perestrojka“) SSRS sukėlė esminių visuomeninio gyvenimo permainų ir sulaukė didžiulio atgarsio visame pasaulyje. Be to, ji sudarė prielaidas baigti Rytų ir Vakarų konfrontaciją bei panaikinti Europą padalijusią geležinę uždangą. Pertvarkos esmė buvo viešojo gyvenimo liberalizavimas, viešumo („glasnost“) didinimas, cenzūros ir kontrolės mažinimas. Lietuvoje kūrėsi neformalus judėjimas, klubai, kuriuose buvo diskutuojama lietuvių tautos praeities ir kultūros klausimais, keltos aktualios ekologinės problemos ir Ignalinos atominės elektrinės keliamas pavojus ir kt. 1987 m. rugpjūčio 23 d. surengtas ir pirmasis viešasis mitingas Vilniuje prie A. Mickevičiaus paminklo. Mitinge, kurį stebėjo gausios sovietinio saugumo pajėgos, ne tik buvo paminėtos skaudžios Molotovo–Ribentropo pakto metinės, bet ir viešai pasmerkti slaptieji protokolai.

Paskelbtos pertvarkos atverta galimybė pasinaudota sukuriant visuomeninį judėjimą – Lietuvos persitvarkymo sąjūdį (dažniausiai vadintas tiesiog Sąjūdžiu). Steigiamasis susirinkimas įvyko 1988 m. birželio 3 d. Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijos

Didžiojoje salėje. Sąjūdis, kurio idėjos – nuo aktualiausių lietuvių tautai aplinkosau-ginių, ekonominių, kultūrinių ir švietimo klausimų kėlimo iki aiškiau artikuliuoto valstybės atkūrimo siekių (dažniau buvo vartojama *valstybinio suvereniteto* sąvoka), visuomenėje įgijo didžiulį autoritetą ir pasitikėjimą. Judėjimo organizuoti masiniai renginiai (1988 m. rugpjūčio 23 d. mitingas Vilniuje, Vingio parke, 1989 m. rugpjūčio 23 d. Baltijos kelias ir kt.), sulaukdavę didžiulio palaikymo visuomenėje, skatino pilietinį aktyvumą ir tautinį atgimimą, stipriai prisidėjo prie sovietinės sistemos nusikaltimų iškėlimo ir tinkamo jų įvertinimo. Sąjūdžiui spaudžiant, sovietinė valdžia buvo priversta grąžinti tautinę simboliką (himną, tautinę vėliavą), tikintiesiems – Vilniaus arkikatedrą, lietuvių kalbai suteiktas valstybinės kalbos statusas. 1990 m. vasario 24 d. Sąjūdžio remti kandidatai (tarp jų buvo ir trys rusų tautybės asmenys) balsų dauguma laimėjo rinkimuose į LSSR Aukščiausiąją Tarybą, taigi Sąjūdžiui buvo lemta suvaidinti svarbų istorinį vaidmenį parlamentiniu keliu atkuriant Lietuvos nepriklausomybę.

Šių reikšmingų permainų fone keitėsi ir sovietinės valdžios Lietuvoje pozicija. Reikšmingas žingsnis įvyko 1989 m. gruodžio 20 d. – Lietuvos komunistai atsiskyrė nuo SSRS komunistų partijos ir paskelbė savarankiškumą (1990 m. pabaigoje Lietuvos komunistų partija pervadinta į Lietuvos demokratinę darbo partiją). 1990 m. vasario 7 d. panaikintas vadinamojo Liaudies seimo 1940 m. liepos 21 d. priimtas nutarimas dėl Lietuvos įstojimo į SSRS sudėtį. Taigi parengiamieji darbai valstybingumui atkurti buvo padaryti. Galiausiai Sąjūdžio atstovams susirinkus į LR Aukščiausiosios Tarybos sesiją, vienas pirmųjų ir svarbiausių nutarimų buvo 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akto paskelbimas. Siekiant užtikrinti valstybingumo tęstinumą, priimti įstatymai ir dėl 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atkūrimo. Taip SSRS įstatymai Lietuvos teritorijoje neteko galios. LR Aukščiausiąją Tarybą-Atkuriamąjį Seimą tautos mandatas įpareigojo atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę ne tik *de jure*, bet ir *de facto* bei visiškai ją įgyvendinti.

Galiausiai SSRS žlugo. Įsibėgėjus demokratizacijos procesams, į dienos šviesą pradėjo kilti korupcijos ir Stalino nusikaltimų mastai. M. Gorbačiovas suprato, kad tolesnių procesų didžiausias stabdis yra ne kas kita, o pati Komunistų partija. Kietosios linijos šalininkams 1991 m. rugpjūtį surengus pučą, tuometis SSRS vadovas M. Gorbačiovas uždarytas viloje Kryme, tačiau protestuotojai užplūdo Maskvos gatves ir aikštes, o į politinę avansceną iškilo naujas politinis lyderis – Borisas Jelcinas, vėliau tapęs Rusijos prezidentu. Žlugus pučui, o M. Gorbačiovui praradus politinę įtaką, jis atliko paskutinę savo pareigą – 1991 m. pabaigoje paskelbė apie SSRS panaikinimą. Kaip pastebi M. Galeotti, 1991 m. gruodžio 31 d. Sovietų Sąjungą pakeitė penkiolika naujų valstybių, iš kurių didžiausia ir gausiausiai gyvenama buvo Rusijos Federacija. Ji driekėsi per vienuolika laiko juostų, o iš maždaug 149 mln. jos gyventojų 80 proc. buvo rusai. Žinoma, naujoje valstybėje buvo ir tautinių mažumų – nuo armėnų iki ukrainiečių, nuo totorių iki Karelijos suomių, nepamirštant ir po visą šalį išsibarsčiusių lietuvių.

LIETUVIAI SSRS GILUMOJE

Pirmoji ir kartu didžiausia lietuvių, atsidūrusių SSRS gilumoje, banga susijusi su masiniais trėmimais ir sovietinės valdžios represijomis. Pirmieji masiniai trėmimai prasidėjo 1941 m. birželio 14 d., 3 val. anksti ryte. Birželio 14–15 d. iš Lietuvos išvežta apie 18 tūkst. gyventojų, juos lydėjo ir masiniai apiplėšimai. Tremtinių dalia palietė buvusį prezidentą A. Stulginskį, ministrą pirmininką A. Merkį, užsienio reikalų ministrą J. Urbšį, kurie buvo neparankūs sovietiniam režimui.

Po Antrojo pasaulinio karo atsinaujinus sovietinei okupacijai, pradėti persekioti antisovietinio pasipriešinimo dalyviai ir jų šeimos. 1944–1953 m. dėl politinių motyvų įkalinta ir nuteista apie 100 tūkst. asmenų. Didžiausi gyventojų trėmimai vyko 1948–1951 m. 1948 m. prasidėję trėmimai turėjo kodinį pavadinimą „Vesna“ („Pavasaris“), nuo gegužės 22 d. per keletą dienų į tremtį išsiųsta 40 tūkst. žmonių. 1949 m. trėmimai vykdyti kodiniu pavadinimu „Priboj“ („Bangų mūša“), į tremtį išsiųsta apie 29 tūkst. Lietuvos gyventojų. Per 1951 m. vykusius trėmimus, vadintus „Osen“ („Ruduo“), ištremta daugiau kaip 16 tūkst. žmonių. Trėmimai palietė žuvusių partizanų šeimas, turtingesnius valstiečius ir ūkininkus (sovietinės valdžios vadintus „buožėmis“), kitus „liaudies priešus“, kurie gyvuliniais vagonais buvo vežami į atšiauraus klimato kraštus ir tapo pigia darbo jėga. Trėmimų geografija nusidriekė į Buriatiją-Mongoliją, Komiją, Krasnojarsko kraštą, Irkutsko, Tomsko, Molotovo (dab. Permės) ir kitas Sibiro bei Šiaurės sritis. Dauguma 1948–1951 m. ištremtų lietuvių pateko į Irkutsko sritį ir Krasnojarsko kraštą (šiuose kraštuose 1953 m. lietuviai sudarė atitinkamai 42 proc. ir 26 proc. visų tremtinių).

Istoriko A. Anušausko duomenimis, iš 156 tūkst. žmonių, kurie sovietinio genocido organizatorių buvo įrašyti į tremtinių sąrašus, ištremta ne mažiau kaip 132 tūkst., iš jų kas penktas žuvo. Pokario metais SSRS kas šeštas tremiamas žmogus buvo lietuvis, o 1948 m. lietuviai sudarė pusę visų į Sibirą vežamų asmenų. XX a. viduryje Sibiro miško kirtavietėms, aukso ir anglies kasykloms bei statyboms, sovietiniams pramonės

Lietuviai tremtyje
(J. Žolyno archyvas)

monstrams „Čeliabinskugol“, „Karagandaugol“, „Vostsibugol“, „Kuzbasugol“, „Tomles“ ir „Lenzoloto“ tremtiniai buvo kaip vergai. Ištremtieji buvo paliekami specialiųjų komendantūrų ir gamyklų direktorių visiškai savivalei.

SSRS gilumoje lietuviai atsidurdavo ir kaip politiniai kaliniai, patekę į sovietinės represijų sistemos gniaužtus. Iš Lietuvos į lagerius per dešimtmetį po Antrojo pasaulinio karo išsiųsta daugiau kaip 80 tūkst. politinių kalinių (1952 m. duomenimis, buvo kalinama 47 tūkst. lietuvių), dauguma jų pateko į 1948 m. įkurtus ypatinguosius lagerius, kur buvo sunkiausios darbo ir gyvenimo sąlygos. 1948–1954 m. laikotarpiu iš daugiau kaip 258 tūkst. SSRS ypatingųjų lagerių kalinių 22 636 buvo lietuviai. Išskirtinis Maskvos Butyrkų kalėjimas, kuriame vienu metu kalėjo iki 20 tūkst. žmonių (sausakimšose kamerose – po 70–100 asmenų). Butyrkų kalėjimas po Antrojo pasaulinio karo buvo tapęs ypatingosios paskirties NKVD tardymo kalėjimu. Čia sušaudyti Julius Čaplikas, Antanas Gustaitis, Kazys Skušas, partizanų vadas Jonas Žemaitis-Vytautas ir kt. Šiame kalėjime taip pat buvo kalintas Teofilus Matulionis, nuo kankinimų mirė Augustinas Voldemaras ir kt.

RUSAI LIETUVOS SSR

Lietuvą inkorporavus į SSRS sudėtį, šalyje ir toliau gyveno glaudi rusų bendruomenė. Tam tikra jos dalis, baiminantis sovietinių represijų, buvo priversta pasitraukti į Vakarų. Lietuvos okupacija ir sparti sovietizacija lėmė, kad Lietuvos teritorijoje stipriai padaugėjo rusų tautybės asmenų. Pirmiausia, Raudonosios armijos daliniams įžengus į Lietuvą, su ja atvyko nemaža dalis rusų. Antra, dėl sovietinės valdžios vykdytos represinės ir vadinamųjų „kadru“ atnaujinimo politikos, rusų tautybės asmenų stipriai padaugėjo įvairiose administracinėse įstaigose. Galima pastebėti tendenciją, kad kuo reikšmingesnė buvo sovietinės valdžios įstaiga, tuo labiau kito rusų ir lietuvių santykis pastarųjų nenaudai. Atvykę ideologiškai patikimesni „kadrai“ pirmiausia užėmė represinių struktūrų postus, įsitvirtino strateginės reikšmės įmonėse, komunistų partijos struktūrose ir kt.

G. Potašenko išskiria keturis pagrindinius rusų imigracijos į pokario Lietuvą tipus: politinė, darbo jėgos, stichinė, šeiminė ir draugų kvietimo imigracija. Politinė (militarinė) imigracija buvo tiesioginis pokario Lietuvos okupacijos ir aneksijos padarinys. Sovietinių pareigūnų ir komunistų, karininkų imigracija neabejotinai turėjo ideologinį, ekonominį ir karinį tikslą. Darbo migracijos tikslas dažniausiai buvo susirasti darbą ar pagerinti savo ekonomines ir gyvenimo sąlygas. Stichinių migrantų rūpestis buvo savo ir artimųjų gyvybės apsauga, ypač atsižvelgiant į pablogėjusias sąlygas ankstesnėse gyvenamosiose vietose. Šeiminės migracijos tikslas buvo šeimų „susijungimas“, kai žmona ar vaikai bei kiti šeimos nariai atvykdavo į Lietuvą jau pas čia įsikūrusius rusų tautybės atstovus. Galiausiai minėtinas draugų atvykimas, kai atvykę imigrantai rusai pasikviesdavo persikelti į Lietuvą savo draugus ir pažįstamus ar skatindavo juos čia atvykti.

Nacių okupuotoje Lietuvoje 1942 m. gyventojų surašymo metu užfiksuota apie 85 tūkst. rusų. Naciai iš karo metu okupuotų vakarinių SSRS teritorijų prievarta

masiškai perkėlė rusų ir kitų tautybių žmones, tad karo pabaigoje rusų bendruomenę jau galėjo sudaryti 181–205 tūkst. rusų. 1944 m. antrojoje pusėje–1953 m. sugrįžus sovietams ir prasidėjus antrajai aneksijai, kilo didžiulio masto imigracija iš kitų SSRS regionų. Migracija buvo ne tik didelė, bet ir intensyvi. Po Antrojo pasaulinio karo apie 130 tūkst. žmonių iš SSRS gilumos atvyko beveik per dešimt metų. Naujausi tyrimai rodo, kad antraisiais nacių okupacijos metais (1942 m. Holokausto metu sunaikinus vietinius žydus) rusai tapo viena didžiausių etninių grupių Lietuvoje. Rusų bendruomenės gausėjimo tendencijos dėl minėtų priežasčių išliko ir pokario metais, taigi rusai tapo antrąja tautine mažuma Lietuvoje (gausiausia buvo lenkų tautybės asmenų). Po 1945 m. Lietuvoje įsikūrusios rusų bendruomenės sudėtis pakito. Tarpukario Lietuvoje daugumą sudarė sentikiai ir stačiatikiai valstiečiai, iš santykinai negausaus miestiečių sluoksnio išsiskyrė inteligentija, tačiau 1944–1953 m. daugiausia miestuose įsikūrusią rusų bendruomenę sudarė komunistai ir sovietų pareigūnai, kurie kartu su sovietiniais pareigūnais lietuviais tapo naujuoju Lietuvos SSR politinių elitu, įgyvendinančiu Kremliaus planus.

1940 m. Kaune įkūrus GLAVLIT'ą, netrukus iš Maskvos atsiųsti „importiniai kadrai“: institucijos viršininku paskirtas rusas Vasilijus Proценка, jo pavaduotoju buvo Anatolijus Sprindis (surusėjęs lietuvis, buvęs Leningrado partinis darbuotojas, VKP(b) narys), specialiosios dalies viršininkas – Ignatijus Rachmanjko, partinės organizacijos sekretorius – komunistas pagrindininkas Bencionas Gurvičius (1935–1936 m. mokėsi Maskvos partinėje mokykloje, vėliau keturis kartus sėdėjo Lietuvos kalėjimuose) ir kt. Vienas žymiausių ir žiauriausių okupantų, 1940–1941 m. organizavusių Lietuvos gyventojų trėmimus, – Piotras Gladkovas. 1940 m. liepą jis paskirtas Vilniaus krašto sovietinio saugumo viršininku, o rugsėjį – Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotoju. P. Gladkovas vadovavo sovietinio saugumo valdybai, buvo atsakingas už saugumo organų darbą Lietuvoje.

1941 m. išrinkus Lietuvos komunistų partijos Centro komitetą (toliau – LKP CK), kurį sudarė 47 asmenys, greta lietuvių, R. Laukaitytės duomenimis, viena iš didžiausių grupių buvo rusų tautybės komunistai (33 proc.). Visi jie buvo neseniai atsiųsti iš SSRS. Net 11 asmenų buvo parinkti iš Lietuvoje dislokuotos Sovietinės armijos (trys buvo tikrieji karininkai, likusieji buvo armijos vadinamųjų partinių organų atstovai: brigados, korpuso, bataliono ar divizijos komisarai). Akivaizdu, kad kandidatūras parinko Antanas Sniečkus ir SSRS Liaudies komisarų tarybos įgaliotinis Lietuvoje N. Pozdniakovas.

Pokario metais Lietuvos SSR egzistavo tam tikra specifika, nes į primestą sovietinę sistemą kasmet įsiliedavo šimtai naujų komunistų partijos narių, brendusių skirtingomis sąlygomis. 1945 m. pradžioje LKP turėjo 2 851 narį, o 1946 m. pradžioje Lietuvoje jau buvo 5 756 komunistai. Skaičius nuolat didėjo, tačiau jis augo atvykstančiųjų, o ne vietos gyventojų sąskaita. Skirtingas buvo ir atvykusiųjų bei vietinių LKP narių sovietinės tikrovės suvokimas – vienaip ją suvokė atvykėliai iš SSRS, kurie nesuprato Lietuvos ir lietuvių gyvenimo specifikos, kitaip ją suvokė vietiniai komunistai, kurie nebuvo lankęsi SSRS. Lietuvos SSR partinė valdžia buvo LKP(b) CK biuras ir atitinkami vietų komitetai. Suprantama, šias struktūras kontroliavo partiniai prižiūrėtojai iš Maskvos. Šiuo reikalu 1944–1947 m. užsiėmė VKP(b) CK Lietuvos biuras, vėliau LKP(b) CK antrieji sekretoriai (istoriko S. Grybkausko pavadinti sovietiniais „generalgubernatoriais“), atsiųsti iš SSRS. Minėtam biurui priklausęs SSRS NKVD

įgaliotinis Lietuvai Ivanas Tkačenka turėjo koordinuoti saugumo organų veiklą. Čekistas nepakluso vietinei partinei vadovybei, nors su Lietuvos SSR vadovais A. Sniečkumi ir M. Gedvilu buvo to paties biuro nariai, net formaliai turėjo tas pačias teises. Vis dėlto geri darbo santykiai tarp minėtų asmenų taip ir nesusiklostė.

Pokario metais iš SSRS į Lietuvos SSR buvo atsiųsta daug aukštas pareigas užėmusių patikimų rusų nomenklatūrininkų. 1948 m. SSRS vadovybė į Lietuvą atsiuntė Georgijų Bacharovą, jis iki 1957 m. ėjo Lietuvos SSR prokuroro pareigas. G. Bacharovas tapo vienu žymiausių ir įtakingiausių sovietinių okupantų statytinių bei gyventojų masinių represijų vykdytojų Lietuvoje. Istoriko V. Tininio duomenimis, G. Bacharovas dažniausiai pats kišdavosi į įvairias visuomeninio gyvenimo sritis, didelį nepasitenkinimą jam kėlė ir tuometis Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas J. Paleckis. Dar vienas rusų tautybės partinis „kadras“, 1967 m. atsiųstas į Lietuvą, – Valerijus Chazarovas, paskirtas Lietuvos SSR antruoju sekretoriumi. V. Chazarovas buvęs valdingo charakterio. Jis SSKP CK pavedimu kontroliavo Lietuvos politinį gyvenimą, ekonomiką, aktyviai kišosi į visuomeninį gyvenimą, prisidėjo prie rusifikacinės politikos sustiprinimo, darė spaudimą A. Sniečkui ir P. Griškevičiui. LKP CK antruoju sekretoriumi buvo ir 1978 m. į Lietuvą atsiųstas Nikolajus Dybenka. Iš pradžių N. Dybenka pasireiškė kaip aktyvus brežnevinės administracijos darbuotojas, 1978–1985 m. kontroliavo Maskvos inspiruotą rusų kalbos vartojimo stiprinimą. 1986 m. atsiųstas Nikolajus Mitkinas, taip pat ėjęs LKP CK antrojo sekretoriaus pareigas. Jis vadovavo visoms akcijoms, susijusioms su tautinio atgimimo ir demokratizacijos procesų slopinimu Lietuvoje. Rusų tautybės partinių „kadrų“ eksporto iš SSRS gilumos pavyzdžių esama kur kas daugiau. Minėti ryškesni atvejai tik iliustruoja sovietinės epochos realybę.

Lietuvos SSR valdžioje būnant A. Sniečkui (LKP pirmuoju sekretoriumi buvo iki 1974 m.), susiformavusi tautinė nomenklatūra specialiai neskatinio imigracijos iš SSRS, tačiau vėliau P. Griškevičius nesugebėjo kontroliuoti šio proceso. Vis dėlto nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio į Lietuvos SSR partijos ir valstybines institucijas, jau išstumdama rusakalbius ir LKP veteranus, įsiliejo nauja lietuvių partinės nomenklatūros karta, kuri beveik nebuvo susijusi su Lietuvos valstybingumo likvidavimu ir gyventojų represijomis. Kaip vienas iš sovietinės simbolikos atributų minėtinas Lietuvoje Sniečkaus vardu pavadintos gyvenvietės (dab. Visaginas) įkūrimas. Gyvenvietė tapo rusų oaze tuometėje Lietuvos SSR, čia buvo įkurdinta apie 30 tūkst. rusakalbių. 1977 m. Sniečkus tapo miesto tipo sovietine gyvenviete, o 1984 m. čia paleistas strateginis SSRS energetikos objektas – Ignalinos atominė elektrinė.

Įdomybė

SSRS gilumoje lietuviai atsidurdavo įgyvendindami įvairius infrastruktūrinius projektus. Vienas iš didžiausių sovietmečio infrastruktūrinių projektų – Baikalo–Amūro geležinkelio magistralės (sutrumpintai vadintas BAM), kurios ilgis siekia apie 4 280 km, tiesimas, vykęs 1973–1984 m. Šios magistralės statybos atkarpos patikėtos visoms tuometėms SSRS respublikoms. Lietuvos SSR teko Buriatijos respublikoje esančio Naujojo Uojano (dab. Rusija) geležinkelio stoties ir linijos statyba. Šimtai savanorių, paveikti sovietinės propagandos, vyko į vadinamąjį BAM'ą uždarbiauti (buvo net specialus statybos montavimo traukinys „LitMABstroj“). Pirmą 25 darbuotojų grupę iš Lietuvos į Naująjį Uojaną nuvyko 1976 m. rugpjūčio 20 d. Į projekto įgyvendinimą įsitraukė Kauno pramoninis projektavimo institutas, Vilniaus statybos trestas ir kt.

LIETUVOS RESPUBLIKOS IR RUSIJOS RYŠIAI XX-XXI A. SANDŪROJE

NUO LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS PRIPAŽINIMO IKI RUSIJOS ĮVARDIJIMO TERORISTINE VALSTYBE

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, vienas pirmųjų iškeltas okupacinės kariuomenės išvedimo iš Lietuvos klausimas. Dar 1990 m. kovo 12 d. Lietuvos Aukščiausioji Taryba nusiuntė kreipimąsi SSRS prezidentui M. Gorbačioviui, kuriame SSRS kariuomenės buvimas Lietuvoje apibūdintas kaip neteisėtas ir pasiūlyta derėtis dėl šios kariuomenės išvedimo. Vis dėlto Lietuvos iniciatyva pradėti derybas nesulaukė geranoriško atsako. Sovietinė valdžia neketino pripažinti Lietuvos valstybingumo ir Lietuvos žmonių siekio gyventi nepriklausomoje šalyje. Įtvirtinti Lietuvos nepriklausomybę *de facto* buvo itin sudėtinga, nes SSRS karinės pajėgos kontroliavo Lietuvos teritoriją, oro erdvę ir valstybės sienas. 1991 m. sausio mėn. sovietinė valdžia bandė nuslopinti Lietuvos nepriklausomybę panaudodama karinę jėgą, tačiau, Lietuvos žmonėms pademonstravus pilietinę valią kovoti dėl laisvės iki galo, okupantų kėsiai buvo sužlugdyti, o taikus pasipriešinimas okupantams 1991 m. sausio 13 d. Vilniuje prie TV bokšto tapo lietuvių tautos ryžto, drąsos ir vienybės simboliu.

Atkurtos Lietuvos nepriklausomybės faktinio įgyvendinimo sėkmės ir nesėkmės, LR Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininko pavaduotojo ir valstybinių derybų su SSRS delegacijos nario Č. V. Stankevičiaus teigimu, priklausė bent nuo penkių esminių veiksnių: 1) lietuvių tautos rodomos tvirtos valios saugoti ir ginti atkurtos valstybės nepriklausomybę; 2) nuoseklios ir principingos LR Aukščiausiosios Tarybos politikos, siekiant derybomis su Maskva įtvirtinti Lietuvos nepriklausomybę be jokių išlygų; 3) M. Gorbačiovo vykdyto SSRS imperijos liberalizavimo proceso; 4) M. Gorbačioviui alternatyvios B. Jelcino vadovaujamos Rusijos Federacijos Vyriausybės galių stiprinimo; 5) SSRS santykių su JAV, taip pat su įtakingiausiomis

Sausio 13-osios aukų laidotuvės (Vilnius, 1991 m. sausio 16 d.)

Europos valstybėmis – Jungtine Karalyste, Prancūzija, Vokietija – raidos. Akivaizdu, kad Lietuvos ir Rusijos tarpusavio santykių kontekstas buvo itin svarbus ar net lemiantis.

Sovietų Sąjungai žlugus ir sovietinę kariuomenę, dislokuotą Lietuvos teritorijoje, į savo jurisdikciją perėmus Rusijai, derybos atnaujintos. Pradiniame etape Lietuva siekė, kad būtų pripažinta Lietuvos nepriklausomybė ir valstybinis tęstinumas (buvo siekiama, kad 1940 m. aneksiją Rusija pripažintų kaip neteisėtą aktą). 1991 m. liepos 29 d. pasirašyta sutartis dėl Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybinių santykių pagrindų, o 1991 m. rugsėjo 6 d. Rusija galiausiai oficialiai pripažino visų Baltijos valstybių nepriklausomybę.

1992 m. sausio 31 d. įvyko pirmosios derybos. Rugsėjo 8 d. Maskvoje pasirašytas Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos grafikas. Išvesti kariuomenę pradėta rugsėjo 8 d., tai vyko keturiais etapais. Vis

Lietuvos krašto apsaugos ministras A. Butkevičius ir Rusijos gynybos ministras P. Gračiovas pasirašo Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos grafiką (Maskva, 1992 m. rugsėjo 8 d.)

dėlto procesas nebuvo sklandus. Rusijos pusė ne kartą skelbė, kad kariuomenės išvedimas yra stabdomas, bandydama išsiderėti įvairių Lietuvos pusei nepriimtinių nuolaidų. Lietuvos Respublikos Vyriausybė laikėsi tvirtos pozicijos. Uždraudus Rusijos karinius dalinius Lietuvoje papildyti naujokais, tai buvo daroma nelegaliai – tiek geležinkelių, tiek oro transportu. Rusijos kariuomenė sistemingai pažeidinėjo Lietuvos įstatymus. Siekiant, kad Rusijos karinės pajėgos nebūtų papildomos naujokais, Lietuvos kariuomenei ir savanoriams teko blokuoti Rusijos kariuomenės dalinius. Prieš pradedant išvesti Rusijos kariuomenę, Lietuvos teritorijoje buvo dislokuotos maždaug penkios divizijos (apie 34,6 tūkst. karių).

Visus nesklandumus, kilusius išvedant Rusijos kariuomenę, Lietuvos Vyriausybei pavyko išspręsti derybomis, pasinaudojant įvairiais politiniais kanalais. Galiausiai 1993 m. rugpjūčio 31 d. (kaip ir buvo numatyta patvirtintame išvedimo grafike) Rusijos kariuomenė iš Lietuvos teritorijos galutinai buvo išvesta. Sovietinė kariuomenė pasitraukė iš Lietuvos, tačiau pusę amžiaus trukusi sovietinė okupacija padarė didelę materialinę ir moralinę žalą, paliko ryškų pėdsaką lietuvių tautos atmintyje. 2000 m. Vilniuje vykęs Antikomunistinis kongresas ir Tarptautinis Vilniaus visuomeninis tribunolas pabandė įvertinti sovietmečiu Lietuvai padarytus demografinius nuostolius. Pateikiant kaltinimą, įvardyta, kad „gyvuojant komunistiniam režimui Lietuva neteko apie 780 000 gyventojų“: nužudyti rezistentai ir jų šeimų nariai (21 556), išvežti į lagerius ir tremtį (275 697), bijodami sovietinio teroro repatriavo ar pasitraukė iš Lietuvos (444 tūkst.), prievarta buvo paimti į okupacinę kariuomenę ir žuvo fronte (25 tūkst.). Pastaruoju metu Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras siekia įvertinti ir sovietmečiu patirtus materialinius nuostolius, pasigirsta balsų siekti iš SSRS teisių paveldėtojos Rusijos reikalauti nuostolių atlyginimo.

Atskirai minėtinas Kaliningrado klausimas, nes pietvakarinėje pasienio dalyje Lietuva tiesiogiai ribojasi su toliausiai į Vakarus nutolusia Rusijos dalimi – Kaliningrado kraštu. Ši po Antrojo pasaulinio karo laikinai SSRS atitekusi sritis, buvusi Rytų Prūsijos dalis, tapo geopolitiniu pleištu ir placdarmu, naudotinu Rusijos įtakos plėtrai Vidurio Rytų Europoje. Kaliningrado sritis tapo atskirta nuo metropolijos ir virto savitu eksklavu, o geopolitiniai pokyčiai išprovokavo diskusijas dėl šio krašto ateities. XX a. dešimtojo dešimtmečio viduryje greta internacionalizacijos ir demilitarizacijos projekcijų kaip alternatyva pradėta plėtoti „Baltijos Honkongo“ vizija, dažniausiai suvokiama kaip ekonominis tiltas tarp Rytų ir Vakarų. XXI a. pradžioje Kaliningrado sričiai atsidūrus NATO ir Europos Sąjungos apsuptyje, nesaugumo įveika dažniausiai buvo siejama su Rusijos susisiekimo praktiniais aspektais, t. y. Rusijos piliečių, prekių ir kariniu tranzitu. Galima pastebėti, kad „ekonominio tilto“ koncepcija tapo ypač populiari Europos Sąjungos plėtros kontekste ir galėjo tapti sėkmingo Rusijos ir Europos Sąjungos, tuo pačiu ir Lietuvos bendradarbiavimo modeliu arba bandomuoju regionu. Kaliningrado srities svarbą Lietuvos užsienio politikoje iliustruoja ekonominių ryšių kontekstas. Iki 2004 m. Lietuva čia buvo investavusi apie 14 mln. JAV dolerių (šios investicijos pagal apimtį buvo trečioje vietoje po Vokietijos ir Kipro). Pagal Kaliningrado srityje įsteigtų įmonių skaičių Lietuva net buvo pirmoje vietoje – įregistruota apie 650 lietuviško kapitalo įmonių (įstatyminiame kapitale lietuvių verslininkų indėlis sudarė apie 13 proc. visos investuotojų sumos). Vis dėlto XXI a. antrajame dešimtmetyje griežtėjančios Rusijos retorikos ir priekaištų dėl NATO plėtros kontekste ryškėjo Kaliningrado srities militarizacijos tendencijos. Rusijos ir Ukrainos karo kontekste ir kaip atsako į jį Europos Sąjungos įvestų sankcijų akivaizdoje Rusijos politinis elitas dirbtinai eskalavo Kaliningrado problemą (pirmiausia, plieno ir juodųjų metalų tranzito apribojimus), o 2022 m. buvo stengiamasi nepagrįstai pateikti Lietuvą kaip šios problemos iniciatorę ir kaltininkę.

2004 m. Lietuvai tapus visateise Europos Sąjungos ir NATO nare, Lietuvos ir Rusijos santykiuose atsirado nemažai įtampų. Antai, 2015 m. Rusijos generalinė prokuratūra siekė atlikti tyrimą, ar SSRS Valstybinė taryba 1991 m. teisėtai pripažino Baltijos valstybių nepriklausomybę. Informacinio karo grėsmių akivaizdoje fiksuoti bandymai skleisti dezinformaciją apie Lietuvos valstybingumui reikšmingus įvykius (pavyzdžiui, skleidžiamos abejonės, ar 1991 m. sausio 13 d. sovietų kariai šaudė į nekaltus žmones, nes, esą, galėjo „savi šaudyti į savus“ ir pan.). Įtampą kėlė užtrukęs Sausio 13-osios bylos nagrinėjimas. Lietuvoje pradėta kalbėti apie vilkinamą bylą. Galiausiai 2021 m., galutinai priėmus nuosprendį, Rusija šios bylos teisėjams pagrasino sankcijomis ar net persekiojimu. Šiame kontekste sustojo Lietuvių namų Maskvoje statybos darbai, kaip ir analogiškų Maskvos namų Vilniuje statyba (pastarieji tapo pasikeitusio lietuvių požiūrio į Rusiją simboliu – 2022 m. geopolitinių įtampų ir karo akivaizdoje ant šio apleisto pastato pakabintas didžiulis ukrainietės, apsirengusios tautiniais rūbais, plakatas; statyba dėl aštrėjančių geopolitinių aplinkybių užkonservuota). Šis kontekstas neabejotinai apsunkino lietuvių bendruomenės Rusijoje ir rusų bendruomenės Lietuvoje kultūrinius ryšius, komunikaciją su savo tautiečiais gimtosiose šalyse.

Ne mažiau svarbūs ir ekonominiai ryšiai bei jų apimtys. 2016 m. prekybos apyvarta tarp Rusijos ir Lietuvos sudarė 6,6 mlrd. Eur, 2020 m. – 6,46 mlrd. Eur. 2016 m. Lietuva į Rusiją eksportavo prekių už 3 mlrd. Eur, 2020 m. – už 3,83 mlrd. Eur (1 vieta

Kaune, Aukštųjų Šančių kapinėse demontuojama sovietiniams kariams skirta K. Bogdano „Kario“ skulptūra (2022 m.)

pagal eksportą Lietuvos užsienio prekyboje), importavo iš Rusijos 2016 m. už 3,6 mlrd. Eur (1 vieta pagal importą), 2020 m. – už 2,63 mlrd. Eur (3 vieta pagal importą). Lietuva iš Rusijos daugiausia importavo naftą (bendroje eksporto struktūroje 2016 m. ji sudarė net 62,6 proc.). Didėjo ir Rusijos tiesioginės investicijos į Lietuvos ūkį: nuo 265,5 mln. Eur (2016 m.) iki 279,2 mln. Eur (2020 m.), o Lietuvos investicijos į Rusijos ūkį: nuo 82,7 mln. Eur (2016 m.) iki 168,26 mln. Eur (2020 m.). Minėtos tendencijos atskleidžia kaimynystės svarbą ir galimą ekonominių ryšių plėtros potencialą, kurį dėl komplikuo-

tų geopolitinių aplinkybių buvo pakankamai sunku panaudoti tinkamai. Vis labiau suvokdama energetinės priklausomybės nuo Rusijos geopolitinės grėsmės, Lietuva, įgyvendindama infrastruktūrinius projektus, ryžtingai palaipsniui mažino iš Rytų importuojamą energetinių resursų dalį. Kilusio Rusijos ir Ukrainos karo akivaizdoje Lietuva viena iš pirmųjų Europos Sąjungoje visiškai atsisakė energetinio (elektros, dujų ir naftos) importo iš agresyviosios kaimynės.

Visiškai naują trajektoriją dvišaliai santykiai įgavo Rusijos ir Ukrainos karo kontekste. Ypač didelį neigiamą poveikį turėjo 2014 m. Krymo ir dalies Donbaso regiono aneksija ir 2022 m. vasario 24 d. prasidėjusi atvira Rusijos karinė intervencija į Ukrainą. Lietuva viena pirmųjų ėmėsi aktyviai organizuoti diplomatinę ir karinę paramą Ukrainai, inicijuoti sankcijas agresorei Rusijai Europos Sąjungos mastu. Dar 2022 m. balandį Lietuva uždarė Rusijos konsulatą Klaipėdoje ir išsiuntė Rusijos ambasados Vilniuje vadovą. Netrukus sulaukta ir atsakomųjų veiksmų, o dvišaliai diplomatiniai santykiai įžengė į krizinį laikotarpį. 2022 m. balandžio 24 d. Rusija uždarė Lietuvos generalinį konsulatą Sankt Peterburge. Rusijai nereaguojant į demokratinio pasaulio perspėjimus ir reikalavimus nutraukti karą Ukrainoje, Lietuvos Respublikos Seimas 2022 m. gegužės 10 d. priėmė rezoliuciją „Dėl Rusijos Federacijos veiksmų Ukrainoje pripažinimo genocidu ir specialiojo tarptautinio baudžiamojo tribunolo įsteigimo Rusijos agresijos nusikaltimui ištirti“, Rusiją pripažindamas teroristine valstybe, o Rusijos vykdomą karą Ukrainoje – ukrainiečių tautos genocidu. Šiai rezoliucijai Lietuvos parlamentarai pritarė vienbalsiai (už balsavo 128). Į minėtus įvykius Lietuvoje sureagavo ir verslininkai. Dalis įmonių ne tik apribojo savo veiklą Rusijoje, bet ir visiškai ją nutraukė. Karas išprovokavo ir platesnio masto reakcijas Lietuvoje. Dar kartą atsigręžta į išlikusį sovietinį paveldą ir jo ideologines konotacijas, daugelyje Lietuvos savivaldybių nutarta demontuoti sovietiniams kariams skirtas skulptūras, sovietinių veikėjų atminimo lentas. Vien per vieną 2022 m. vasaros mėnesį į netoli Druskininkų esantį Grūto sovietinių skulptūrų parką pateko 10 buvusių sovietinių skulptūrų. Taigi V. Putino režimo Ukrainoje sukeltas karas Lietuvos ir Rusijos santykius ilgam įstūmė į gilią krizę. Rusija, atsiribodama nuo europietiškų vertybių, 2022 m. pasuko pavojingu Rusijos ir Europos Sąjungos bei likusio demokratinio pasaulio konfrontacijos keliu. Kur ir kokia bus šio kelio pabaiga, šiandien nežino niekas.

LIETUVIAI RUSIJOJE XX–XXI A. SANDŪROJE

XX a. pabaigoje SSRS didžiąją dalį lietuvių sudarė čia dar sovietmečiu atvykę ir užsilikę asmenys, tačiau esama ir naujai atvykstančių pavienių asmenų. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, į SSRS plūstelėjo buvę sovietinių represinių struktūrų atstovai, išsigandę istorinės ir teisinės atsakomybės (pavyzdžiui, į Rusiją išvyko vienas iš Rainių žudynių vykdytojų P. Raslanas ir kt.). 1991 m. iš Lietuvos pasitraukė ir valstybinio perversmo iniciatoriai M. Burokevičius ir J. Jermalavičius. Jie apsistojo Minske, tačiau 1994 m. sausio 15 d. buvo suimti ir perduoti Lietuvai. 1999 m. minėti „perversmininkai“ nuteisti už antivalstybinę veiklą. 2002 m. J. Jermalavičius paleistas į laisvę ir išvyko į Rusiją, net gavo šios šalies pilietybę.

Sunku pasakyti, kaip keitėsi Rusijos lietuvių savijauta, kylant virš Lietuvos laisvės vėliavoms, tačiau prabilta apie repatriaciją – sugrįžimą į gimtąją Lietuvą. Gana aktyviai Lietuvoje palaikyta jei ne gyvųjų, tai mirusiųjų susigrąžinimo idėja. Lietuvių pastangomis XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje organizuotas Sibiro tremtinių palaikų pargabenimas ir perlaidojimas gimtojoje žemėje. Altajaus krašte Barnaulo ir Bijsko miestuose telkėsi 800 lietuvių, kurie įkūrė aktyvią kultūros draugiją. Būtent ši draugija nemažai prisidėjo, kad dalis vietinių Altajaus lietuvių apsispręstų grįžti į Lietuvą. Su lietuviais Rusijoje siekta palaikyti ryšius ir 2006–2021 m. įgyvendinant „Misija Sibiras“ tęstinį projektą.

Po kruvinųjų 1991 m. sausio įvykių Lietuvoje Maskvos, Sankt Peterburgo, Tomsko lietuviai aktyviau įsitraukė į politinį visuomeninį gyvenimą. 1989 m. Maskvoje susibūrė „Atžalyno“ klubas, prisidėjęs prie demokratinių permainų. Sankt Peterburgo lietuviai tapo savitu tiltu tarp Lietuvos Sąjūdžio ir vietinio Liaudies fronto. Tomsko lietuviai, siekdami parodyti tikrąją padėtį Lietuvoje, išleido opozicinį leidinį „Tomsko žinynas“. Suprantama, posovietiniams lietuviams Rusijoje ir kituose buvusios Sovietų Sąjungos kraštuose tuo metu dar akivaizdžiai stigo laisvo ir savanoriško visuomeninio gyvenimo įgūdžių. Vis dėlto net ir pastaraisiais metais didžiulėje Rusijos Federacijoje išsibarstę lietuviai turėjo skirtingų veiklos galimybių. Didesnė Sibiro lietuvių bendrijų dalis yra sovietinės prievartos sistemos padarinys. Didžiųjų Rusijos miestų – Maskvos ir Sankt Peterburgo – bendruomenės turi pozityvesnę pokolonijinę patirtį.

XXI a. pradžioje Rusijoje gyveno nors ir negausi, tačiau stabili lietuvių bendruomenė. 2001 m. Rusijoje gyveno 40 tūkst. lietuvių, o 2010 m. duomenimis, – 31,4 tūkst. Kaliningrado srityje gyvena apie 20 tūkst. lietuvių, čia veikia stipri bendruomenė, kurią sudaro 8 rajonų ir miestų draugijos, leidžiamas leidinys „Naujasis varpas“. Kaliningrado srityje pastaraisiais metais veikė 8 pradinės mokyklos ir 28 lietuvių kalbos būreliai bendrojo lavinimo mokyklose, parapijose, sekmadieninėse mokyklose. Sankt Peterburge 2002 m. gyveno 1 637 lietuviai, 2004 m. čia įkurti lietuvių namai, nuo 2008 m. leidžiamas leidinys „Peterburgo lietuvis“, katalikų Šv. Mergelės Marijos bažnyčioje (rus. *Собор Успения Пресвятой Девы Марии*) laikomos mišios lietuvių kalba. Sankt Peterburgo universiteto Baltistikos centre nuo 2005 m. dėstoma lietuvių kalba, atidarytas Lietuvos Respublikos generalinis konsulas. Maskvoje, 1989 m. duomenimis, gyveno 3 173 lietuviai, čia veikia Maskvos lietuvių kultūros bendrija ir kitos

organizacijos. Dauguma Maskvos lietuvių renginių vyksta Jurgio Baltrušaičio namuose, nuo 1998 m. čia rengiamos mokslinės konferencijos, muzikos, literatūros vakarai. Lietuviškoji tapatybė ir lietuvių kultūrinė veikla plėtojama ir kituose Rusijos miestuose – Irkutske veikia lietuvių ansamblis „Gintaras“, vaikų šokių ansamblis „Deimantėliai“, Murmanske veikia lietuvių kultūros bendrijos vokalo grupė „Lietuva“ ir kt. Suvokiant, kad Rusijos lietuviams gyvybiškai aktualus ryšys su Lietuva, pastaruoju metu šį ryšį stengiamasi kurti įvairiausiomis priemonėmis. Vienas iš tokių akcentų – 2015 m. liepos 12 d. Bistrampolio dvare vykęs renginys „Rusijos lietuviai – Lietuvai“.

Rusijos ir Ukrainos karo ir radikalėjančios rusų visuomenės akivaizdoje pastebimas ryškus lietuvių padėties pablogėjimas Rusijoje. Dalis provokarietiškai nusiteikusių lietuvių pradėti vadinti fašistais, atsirado oficialiosios valdžios palaikomų išpuolių prieš lituanistinį kultūrinį paveldą (pavyzdžiui, Kaliningrado srityje Sovietske nuimta atminimo lenta Vydūnui ir pan.).

RUSAI ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVOJE

1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, rusai atsidūrė tapatumo ir santykio su lietuvių visuomene perkainojimo kryžkelėje. Daugelis Lietuvoje gyvenančių rusų tautybės asmenų nebeturi socialinių ryšių Rusijoje, tačiau su minėta šalimi tebėra konstruojamas ryšys kultūriniu pagrindu. Etninės tapatybės tyrimuose pastebima tendencija, kad vyresnės kartos rusų grupės atstovai Rusiją pirmiausia tapatina su Sovietų Sąjunga, o ne su dabartine Rusijos Federacija. Antra vertus, pastebėta įdomi tendencija, jog vyresni rusų tautybės atstovai, kurie dar buvo gimę Rusijoje, turi stipresnę lokalią, o ne nacionalinę identitetą – jie labiau tapatinasi ne su visa Lietuva, bet su miestu, kuriame gyvena (pavyzdžiui, laiko Vilnių savo gimtaisiais namais, t. y. tėvyne įvardija miestą, o ne šalį). Kaip pastebi M. Frėjūtė-Rakauskienė, Lietuvoje labiau negu kaimyninėje Latvijoje rusai yra integravęsi į šalies visuomenę. Siekiant apibrėžti probleminį rusų modernųjį identitetą, Lietuvoje pastaruoju metu diskutuojama, kuo skiriasi rusų Lietuvoje ir Lietuvos rusų sampratos (Klaipėdoje 2019 m. birželio 9 d. vykusio Klaipėdos miesto savivaldybės ir medių agentūros „Nanook“ inicijuota diskusija), keliamas klausimas, ar Lietuvos rusai ir rusakalbiai yra skirtingos tapatybės (minėtinas VU mokslininkės A. Lichačiovos įgyvendintas projektas „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“). 2011 m. duomenimis, Lietuvoje buvo 176 913 rusų, arba 5,8 proc. visų Lietuvos gyventojų. Palyginti su 2001 m., šis skaičius sumažėjo 20 proc. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2016 m. pradžioje Lietuvoje gyvenančių rusų skaičius sumažėjo iki 134 610 asmenų, taigi ši etninė grupė tapo gerokai glaudesnė. Pastaruoju metu Lietuvoje kultūrinę veiklą vykdė 58 rusų organizacijos. Viena iš aktyviausiai veikiančių organizacijų – Rusų kultūros centras (veikia nuo 1988 m.). Dar nuo 1946 m. Lietuvoje veikia Lietuvos rusų dramos teatras (dab. Vilniaus senasis teatras), nuo 1989 m. Kaune – Mstislavo Dobužinskio rusų kultūros ir estetinio lavinimo centras, nuo 1992 m. – Rusų meno galerija. Lietuvoje veikia ir dvi politinės rusų partijos: Lietuvos rusų sąjunga ir politinė partija „Rusų aljansas“. Markučių dvare veikia Literatūrinis Aleksandro

Puškinio muziejus (dab. Markučių dvaro muziejus). Yra 35 bendrojo lavinimo mokyklos ir gimnazijos rusų mokomąja kalba. 2015 m. šiose mokyklose mokėsi apie 14 440 mokinių. Vilniuje, Alytuje, Kėdainiuose ir Marijampolėje veikia keturios šeštadieninės ir sekmadieninės mokyklos. 1989 m. buvo įsteigta Lietuvos rusų mokyklų mokytojų asociacija. Išskirtina ir leidžiamų periodinių leidinių gausa – leidžiama daugiau kaip 12 įvairaus pobūdžio laikraščių („Ekspress-nedelia“, „Obzor“, „Litovskij kurier“ ir kt.). Tradiciniais tapo festivaliai ir kultūriniai renginiai: tarptautinis festivalis „Pokrovskije kolokola“, tarptautinis rusų sakralinės muzikos festivalis, renginių ciklas „Kultūrų dialogas“, tarptautinis vaikų festivalis „Mūza“.

Minėtini ir Lietuvoje organizuoti Rusijos opozicinių jėgų forumai. Antai, nuo 2016 m. Lietuvoje tradiciškai vyksta kasmetis „Laisvosios Rusijos“ forumas (LRF), kurį pastaraisiais metais organizuoja LR užsienio reikalų ministerija ir Rytų Europos studijų centras. „Laisvosios Rusijos“ forumo organizatoriai ir dalyviai siekia formuoti intelektualinę alternatyvą Vladimiro Putino režimui Rusijoje, svarstyti idėjas ir projektus, prisidedančius prie naujos europietiškos Rusijos kūrimo. Nuolatiniai į Lietuvą atvykstantys šio forumo diskusijų dalyviai – Garis Kasparovas, Michailas Chodorkovskis, Jevgenijus Kiseliovas, buvęs Rusijos premjeras Michailas Kasjanovas ir kiti žymūs rusų intelektualai. Dažniausiai šis forumas vyksta du kartus per metus Vilniuje ar Trakų rajone. 2021 m. vyko jau vienuoliktasis „Laisvosios Rusijos“ forumo dalyvių susitikimas.

Antikomunistinis kongresas ir tarptautinis Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas

Atkūrus nepriklausomybę, XX a. pabaigoje Lietuvoje nuolat buvo keliamas klausimas dėl sovietinio režimo nusikaltimų įvertinimo ir komunizmo ideologijos pasmerkimo, todėl 2000 m. birželio 12–14 d. Lietuvos sostinėje Vilniuje surengtas tarptautinis kongresas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“. Kongrese dalyvavo

Vilniuje vykstančio tradicinio festivalio „Pokrovskije kolokola“ akimirkos (2011 m.)

„Laisvosios Rusijos“ forumo dalyvis Michailas Chodorkovskis (2019 m., J. Stacevičiaus / LRT nuotr.)

Idomybė

istorikai, teisininkai, politikai ir nukentėjusieji iš 23 šalių: Albanijos, Baltarusijos, Bulgarijos, Čekijos, Čėčėnijos, Estijos, Italijos, Izraelio, JAV, Japonijos, Kanados, Kirgizijos, Kroatijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, Rumunijos, Rusijos, Slovakijos, Švedijos, Ukrainos, Vengrijos, Vokietijos. Plenarinio posėdžio metu įsteigtas Tarptautinis Vilniaus visuomeninis tribunolas (toliau – Tribunolas), sudaryta šio Tribunolo kolegija. Kolegijos funkcija – remiantis nukentėjusiųjų šalių pateiktais kaltinimais, teisiškai įvertinti komunizmo nusikaltimus. Kongrese darbas vyko dviejose sesijose, perskaityti 53 pranešimai. Diskutuota apie griaujamąją komunizmo ideologiją, nusikaltimus žmogiškumui. Kongrese dalyvavo žymūs politikai ir visuomenės veikėjai: buvęs Lenkijos prezidentas Lechas Valęsa, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkas Vytautas Landsbergis, tuometis Baltarusijos parlamento pirmininkas Semionas Šareckis, Rusijos dūmos deputatas Sergejus Kovaliovas, Čekijos parlamento narė Jaraslava Moserova ir kt.

Informaciją apie nusikalstamų komunistinių režimų veiklą Tribunolui pateikė dalyvavusių šalių kaltintojai, nukentėjusieji. Procese dalyvavo ir komunizmo gynėjų. Pateikta gana daug kaltinamosios medžiagos ir liudijimų, todėl Tribunolas darbą tęsė 2000 m. rugsėjo 4–8 d. Tribunolo teisėjų kolegija (pirmininkas – Vytautas Zabiela), įvardijusi komunistinių režimų padarytus nusikaltimus žmogiškumui, nuosprendyje komunistines partijas įvardijo nusikalstamomis represinėmis organizacijomis. Dalyvaujančioms valstybėms pasiūlyta priimti įstatymus, kurie pripažintų komunistines organizacijas nusikalstamomis. Tribunolo nuosprendį ir surinktus įrodymus nuspręsta pateikti Jungtinių Tautų Tarptautiniam Baudžiamajam Teismui. Visa Kongreso ir Tribunolo medžiaga publikuota atskiru leidiniu „Antikomunistinis kongresas ir Tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas: „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“, 2000“ (2002).

„Misija Sibiras“

XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais (nuo 2006 iki 2021 m.) buvo įgyvendinamas unikalus tęstinis projektas „Misija Sibiras“, kurio metu rengtos ekspedicijos į didžiausias lietuvių tremties vietas: Krasnojarską, Irkutską, Vorkutą ir kt. Šiame projekte, kurio pagrindinis institucinis koordinatorius buvo Lietuvos jaunimo organizacijų taryba, tiesiogiai dalyvavo apie 200 žmonių, aplankyta ir sutvarkyta apie 170 tremtinių ir politinių kalinių kapinių Rusijoje ir Kazachstane, Tadžikistane. Misija net inspiravo susikurti naujas nedideles lietuvių organizacijas Rusijoje (pavyzdžiui, Jakutijos lietuvių draugiją „Gintaras“ ir kt.). Gedulo ir vilties dieną buvo rengiamos akcijos „Ištark, išgirsk, išsaugok“, jų metu įvairiuose Lietuvos miestuose, atvirose erdvėse visi norintieji visą parą skaitė tremtinių vardus ir pavardes, pristatė jų likimus.

Per 15 šio projekto gyvavimo metų suorganizuota tūkstančiai susitikimų su mokiniais, studentais, bendruomenėmis, surengta dešimtys parodų, žygių ir tvarkymo darbų lietuvių tremties vietose užsienyje bei Lietuvoje, sukurta per 15 dokumentinių filmų, išleistas fotografijų ir dienoraščių albumas „Misija Sibiras. 2006–2015“ (2016). Kaip pastebėjo vykdytojai, projekto stiprybė visuomet buvo suburta „Misija Sibiras“ bendruomenė (bandomųjų žygių, ekspedicijų, kitų projekto renginių dalyviai, tremtiniai ir politiniai kaliniai, partneriai). Pirminė projekto idėja buvo orientuota į jaunimą, tačiau ilgainiui „Misija Sibiras“ tapo visos Lietuvos projektu, aktualizuojančiu sovietinio režimo nusikaltimus, ugdančiu pilietiškumą ir puoselėjančiu istorinę atmintį.

SANTRUMPOS

GLAVLIT – Vyriausioji literatūros ir leidybos reikalų valdyba (rus. Главное управление по делам литературы и издательств);

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas;

Ldk – Lietuvos didysis kunigaikštis;

LDK – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė;

LKP CK – Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas;

LRF – „Laisvosios Rusijos“ forumas;

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas;

Mdk – Maskvos didysis kunigaikštis;

MDK – Maskvos didžioji kunigaikštystė;

NATO – Šiaurės Atlanto sutarties organizacija (angl. *North Atlantic Treaty Organization* – NATO, pranc. *Organisation du traité de l'Atlantique nord* – OTAN);

NKVD – Vidaus reikalų liaudies komisariatas (rus. *Народный комиссариат внутренних дел*);

RTFSR – Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika;

SSKP – Sovietų Sąjungos komunistų partija;

SSR – Sovietų Socialistinė Respublika;

SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga;

VDU – Vytauto Didžiojo universitetas;

VU – Vilniaus universitetas.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

- 11 p. Naugardo I metraščio fragmentas apie 1183 m. lietuvių žygį prieš pskoviečius. *Mindaugo knyga. Istoriniai šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis (atsakomasis sudarytojas), R. Petrauskas, Vilnius, 2005, p. 126.
- 13 p. Lietuvos kunigaikščio Daumanto Pskoviškio krikštas. http://www.sterligoff.ru/books/Rus_Kniga%206.pdf
- 15 p. Ldk Algirdas 1359 m. siunčia sūnų Andrių užimti Rževo (ilustruotojo metraščių sąvado miniatiūra, XVI a. antroji pusė). <https://www.vle.lt/Straipsnis/Andrius-74013>
- 15 p. Ldk Algirdo žygis į Maskvą 1368 m. (ilustruotojo metraščių sąvado miniatiūra, XVI a. antroji pusė). <https://www.vle.lt/Straipsnis/Algirdas-72684>
- 16 p. 1372 m. paliaubų sutartis tarp Ldk Algirdo ir Mdk Dmitrijaus Doniečio su Ldk Algirdo ir Maskvos metropolito Aleksejaus antspaudais (Rusijos valstybinis senųjų aktų archyvas, Maskva). BUČYS Ž. Lietuvos valstybingumo liudijimai iš Rusijos saugyklų. Paroda „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Rusija XIV–XVIII amžiuje“, *Lietuvos muziejai*, 2003, nr. 2; <http://www.museums.lt/Zurnalas/bucys.htm>
- 16 p. Ldk Algirdas (Rusijos tūkstantmečiui skirto paminklo fragmentas) (paminklas pastatytas 1862 m. Didžiajame Naugarde, skulptoriai: M. Mikešinas ir I. Šrederis, architektas V. Gartmanas). https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:1000_Algirdas.jpg
- 18 p. Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus I ir jo žmonos kunigaikštienės Sofijos Vytautaitės profiliai ant Kijevo ir visos Rusijos metropolito Fotijaus liturginio rūbo sakoso (austa apie 1417 m.), išsiuvinėti auksu ir inkrustuoti brangakmeniais (Maskvos kremliaus arsenalo ekspozicija). <https://www.vle.lt/Straipsnis/Sofija-Vytautaite-88263>
- 19 p. Didžioji kunigaikštienė Sofija per didžiojo kunigaikščio Vasilijaus II Tamsiojo vestuves 1433 m. atima uošvio Dmitrijaus Doniečio diržą iš kunigaikščio Vasilijaus Žvairojo (aliejus, 1861 m., dailininkas P. Čistiakovas). <https://www.vle.lt/Straipsnis/Sofija-Vytautaite-88263>
- 21 p. Šventieji Vilniaus kankiniai. <http://www.ortodoksas.lt/2014/07/sventieji-vilniaus-kankiniai.html>
- 24 p. 1514 m. Oršos mūšis: LDK kariuomenės pergalė prieš Maskvos didžiosios kunigaikštystės karines pajėgas. <http://www.veidas.lt/lietuva-ir-rusija-xiii%E2%80%93xvi-a-dramatiskas-dvieju-kunigaikstysciu-politinis-sokis>
- 25 p. Maskvos didžiosios kunigaikštystės karinės pajėgos 1563 m. užima Polocką (XVI a. graviūra). https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Polock_1563.jpg
- 28 p. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo žmona Elena, Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III dukra (1521 m.). https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Helena_Moskiewska.JPG
- 30 p. 1564 m. Ulos mūšis: M. Radvila Rudasis sutriuškina gausesnę maskvėnų kariuomenę. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/ldk-istorija-penkiolika-1564-m-ulos-musio-versiju-582-354661>

- 31 p. M. Šeino kapituliacija prie Smolensko prieš Respublikos valdovą Vladislavą Vazą (dail. Christianas Melichas, Krokuvos nacionalinis muziejus, 1634 m.). https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Melich_Surrender_of_Mikhail_Shein.png
- 32 p. Taurė, 1674 m. LDK pasiuntinybės dovanota Rusijos carui Aleksejui Michailovičiui (Maskvos kremliaus muziejus, Rusija). BUČYS Ž. Lietuvos valstybingumo liudijimai iš Rusijos saugyklų. Paroda „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Rusija XIV–XVIII amžiuje“, *Lietuvos muziejai*, 2003, nr. 2; <http://www.museums.lt/Zurnalas/bucys.htm>
- 33 p. 1686 m. Amžinosios taikos preambulė. <https://www.vle.lt/Straipsnis/Amzinoji-taika-73688>
- 38 p. 1772 m. I Respublikos padalijimas (XVIII a. alegorija). http://alkas.lt/wp-content/uploads/2018/05/Allegory_of_the_1st_partition_of_Poland_crop-K300-e1525469151266.jpg
- 41 p. Paežerių (Anykščių r.) Švč. Dievo Motinos Dangun ėmimo cerkvė. https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Pae%C5%BEeri%C5%B3_%C5%A0v%C4%8D._Dievo_Motinos_Dangun_%C4%97mimo_cerkv%C4%97.JPG
- 43 p. Paskutinis Rusijos imperatorės Jekaterinos II favoritas – grafas Platonas Zubovas (dail. Johannas Lebrechtas Egginkas, XIX a.). https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Platon_Zubov_by_Eggink.jpg
- 44 p. Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas su pavaldiniais (A. Cinovecas, XIX a. pab.). ŽVIRGŽDAS S. 1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje: kokios tuomet buvo fotografijos sąlygos? <https://vilniausgalerija.lt/2019/08/18/s-zvirgzdas-1863-1864-m-sukilimas-lietuvoje-kokios-tuomet-buvo-fotografijos-salygos/>
- 45 p. Griaunama Šv. Juozapo Sužadėtinio bažnyčia Vilniuje (J. Čechavičius, apie 1876 m.). ŽVIRGŽDAS S. 1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje: kokios tuomet buvo fotografijos sąlygos? <https://vilniausgalerija.lt/2019/08/18/s-zvirgzdas-1863-1864-m-sukilimas-lietuvoje-kokios-tuomet-buvo-fotografijos-salygos/>
- 45 p. Kirilica (graždanka) atspausdinta lietuviška maldaknygė „Aukso altorius“ (1866 m.). https://www.europeana.eu/portal/lt/record/2064101/Museu_ProvidedCHO_Lietuvos_vietimo_istorijos_muziejus_Museum_of_Lithuanian_Education_History_LIMIS_210000000369608.html
- 46 p. 1893 m. Kražių skerdynėms atminti skirtas bareljefas Kražių bažnyčioje (2008 m., R. Lazdyno nuotr.). <https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Kraziai22.JPG>
- 48 p. Sankt Peterburgo katalikų dvasinės akademijos pastatas XXI a. pradžioje (2010 m.). https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Sady_%26_Parky_Sankt-Peterburg_2010_0176.jpg
- 50 p. 1863 m. sukilėliai tremtyje Rusijos imperijos gilumoje, Permėje (fotografas nežinomas, apie 1864–1870 m.). ŽVIRGŽDAS S. 1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje: kokios tuomet buvo fotografijos sąlygos? <https://vilniausgalerija.lt/2019/08/18/s-zvirgzdas-1863-1864-m-sukilimas-lietuvoje-kokios-tuomet-buvo-fotografijos-salygos/>
- 51 p. Rusijos imperatorės Jekaterinos II paminklas Vilniaus katedros aikštėje (L. Butkovskis, 1904 m.). <https://www.facebook.com/513768685332408/photos/l-butkovskis-jekaterinos-ii-paminklas-katedros-aik%C5%A1t%C4%97je-1904m-i%C5%A1-vilniaus-apskri/682871411755467/>
- 54 p. 1920 m. pasirašyta Taikos sutartis su Sovietų Rusija, išspausdinta „Vyriausybės žiniuose“. <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=25198>
- 55 p. 1939 m. rugpjūčio 23 d. SSRS užsienio reikalų ministras V. Molotovas pasirašo SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutartį ir jos slaptuosius protokolus. <https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:MolotovRibbentropStalin.jpg>

- 56 p. 1939 m. rugpjūčio 23 d. SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutarties slaptasis protokolas. <https://media.lrytas.lt/images/2019/06/11/142011017-fb489bf5-a301-4629-837e-df63090bdaaa.jpg>
- 57 p. Sovietų armijos kariai Vilniuje (1939 m. rugsėjis) *Tarpukario Lietuva*, Kaunas: Šviesa, 2007, p. 23.
- 62 p. 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutarties originalas, 2021 m. liepos 1 d. perduotas Lietuvos centriniam valstybės archyvu (Žygimanto Gedvilos / BNS nuotr.). <https://www.15min.lt/ar-zinai/naujiena/idomi-lietuva/kanadoje-laimingo-atsitiktinumo-deka-rastas-1920-m-lietuvas-sutarties-su-sovietu-rusija-originalas-1162-1528934>
- 64 p. 1941 m. birželį įvykusių Rainių žudynių aukoms atminti įvykio vietoje 1991 m. pastatyta koplyčia. https://lt.wikipedia.org/wiki/Raini%C5%B3_%C5%BEudyn%C4%97s
- 65 p. 1980–1990 m. prie Kauno (Salių k., Doveikava) veikusi pagrindinė spaustuvė „ab“, nuo 1997 m. Vytauto Didžiojo Karo muziejaus padalinys (R. Tenio nuotr.). <https://www.delfi.lt/miestai/kaunas/salia-kauno-slaptas-tunelis-i-pogrindzio-spaustuve-visuomene-apie-ja-suzinojo-tik-po-nepriklausomybes-atgavimo.d?id=85156551>
- 69 p. Lietuviai tremtyje (J. Žolyno archyvas). <https://m.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/fotografijose-tremtiniu-pastangos-uzmaskuoti-sunkumus-911458>
- 73 p. Sausio 13-osios aukų laidotuvių (Vilnius, 1991 m. sausio 16 d.). [https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Burial_ceremony_of_January_13_events_victims_in_Vilnius_\(2\).jpg](https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Burial_ceremony_of_January_13_events_victims_in_Vilnius_(2).jpg)
- 74 p. Lietuvos krašto apsaugos ministras A. Butkevičius ir Rusijos gynybos ministras P. Gračiovas pasirašo Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos grafiką (Maskva, 1992 m. rugsėjo 8 d.)
- 76 p. Kaune, Aukštųjų Šančių kapinėse demontuojama sovietiniams kariams skirta K. Bogdano „Kario“ skulptūra (2022 m.). <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kaune-aukstuju-sanciu-kapinese-nuimtas-paminklas-sovietu-kariams-56-1671400>
- 79 p. Vilniuje vykstančio tradicinio festivalio „Pokrovskije kolokola“ akimirkos (2011 m.)
- 79 p. „Laisvosios Rusijos“ forumo dalyvis Michailas Chodorkovskis (2019 m., J. Stacevičiaus / LRT nuotr.). <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1698791/rusijos-demokratai-vilniuje-kalbes-apie-karo-ukrainoje-padarinius>

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ŠALTINIAI

- Antikomunistinis kongresas ir Tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“ 2000*, spaudai parengė A. Anušauskas (pirmą dalį), V. Zabiela, V. Raudeliūnas (antrą dalį), Vilnius: Ramona, 2002.
- JEVLAŠAUSKIS T., *Atsiminimai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- KRĖVĖ V. *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė (atsiminimai)*, Vilnius: Mintis, 1992.
- Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, sudarė A. Anušauskas, Č. Laurinavičius, Vilnius: LII leidykla, 2007.
- Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a.–XX a. pradžioje (faksimilinis valdininkų ataskaitų ir dokumentų rinkinys)*, sudarytojas ir įvado autorius R. Vėbra, Vilnius, 2001.
- Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai*, parengė L. Gudaitis, Vilnius: Periodika, 1990.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės sutartys, 1449–1556 metai*, sudarė, parengė ir vertė Marius Sirutavičius (Lietuvos užsienio politikos dokumentai. XIII–XVIII a.), Vilnius: Versus aureus, 2016.
- Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: dokumentų rinkinys*, sudarė J. R. Bagušauskas, A. Streikus, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005.
- Lietuvos metraštis Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius: Vaga, 1971.
- Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys*, parengė L. Breslavskienė, A. Eidintas, R. Jermalavičienė, L. Kalasauskienė, S. Marcinkonienė, A. Piliponis, G. Rudis, K. Tamašauskas, V. Žalys, R. Žepkaitė, Vilnius: Mintis, 1993.
- Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, sudarė G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- Misija Sibiras. 2006–2015*, sudarytojas Arnas Marcinkus, Vilnius: Vaga, 2016.
- STANKEVIČIUS Č. V. *Sudėtingas Lietuvos derybų su Maskva kelias 1990–1992 metais*, Vilnius, 2013.
- TURAUSKAS E. *Lietuvos nepriklausomybės netenkant – įvykiai*, Kaunas: Šviesa, 1990.
- Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, sudarė R. Ragauskienė, Vilnius, 2006.

LITERATŪRA

- ALEKSANDRAVIČIUS E. *Lietuvių pasaulio istorijos*, Vilnius, 2014.
- ALEKSANDRAVIČIUS E., KULAKAUSKAS A. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 2006.
- ANISIMOVAS J. *Imperatorių Rusija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
- ANTANAITIS K. Lietuvos kariuomenė Livonijos karo kampanijose 1578–1581 m., *Karo archyvas*, 2005, t. 20, p. 50–100.
- ANUŠAUSKAS A. *Lietuvos slaptosios tarnybos, 1918–1940*, Vilnius: Mintis, 1993.
- ANUŠAUSKAS A. *Sovietinis lietuvių tautos naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1996.
- ANUŠAUSKAS A., BANIONIS J., BAUŽA Č. ir kt. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2007.
- ARLAUSKAITĖ I., KŠANYTĖ-ARMSTRONG R. *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje*, [Vilnius]: Versus aureus, 2007.
- AVIŽONIS K. *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1994, t. IV.
- BAIRAŠAUSKAITĖ T., MEDIŠAUSKIENĖ Z., MIKNYS R. *Lietuvos istorija, t. VIII, d. I: Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2011.
- BALAIŠYTĖ L. Rusų karininkija kasdieniniame ir šventiniame XVIII a. Vilniaus gyvenime, XVIII amžiaus studijos, sudarytoja R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2018, t. 4, p. 229–241.
- BANIONIS E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais*, sudarė ir spaudai parengė Z. Kiaupa ir Ž. Mačiukas, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1998.
- BARANAUSKAS T. *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius: Vaga, 2000.
- BARANOVSKY V. Russia: A part of Europe or apart of Europe?, *International Affairs*, 2000, 76(3), p. 443–458.
- BARONAS D. Julijona – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo žmona ir jo vaikų motina, *Lietuvos istorijos metraštis. 2019 m.*, Vilnius, 2019, t. 2, p. 5–39.
- BATŪRA R. LDK jėgos Rusios gynybinėje kovoje prieš totorių feodalų puolimus (XIV a. 9 deš.–XV a. vid.), *Istorija*, 1994, t. XXXIII, p. 3–17.
- BRAGUE R. *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, [Vilnius]: Aidai, 2001.
- BURINSKAITĖ K. *Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a.*, Vilnius: Alma littera, 2005.
- BUTKUS Z. Baltijos šalių taikos sutartys su Sovietine Rusija: lyginamoji analizė, *Lietuvos istorijos metraštis. 2020 metai*, Vilnius, 2020, t. 1, p. 79–117.
- BUTKUS Z. Bolševikinės revoliucijos inspiravimas Vokietijoje ir jo amortizacija Baltijos šalyse 1923 m., *Istorija*, 2019, t. 113(1), p. 4–37.
- BUTKUS Z. Pirmasis sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis–1921 m. kovas), *Lietuvos istorijos metraštis, 1996 m.*, Vilnius, 1997, p. 120–136.
- BUTKUS Z. *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos. Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
- ČEPĖNAS P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius: Lituanus, 1992.

- DUBONIS A. Bastūnas Daumantas Pskoviškis, http://www.ldkistorija.lt/index.php#bastunas-daumantas-pskoviskis_fact_188 (žiūrėta 2020-09-15).
- DUBONIS A. Kaimyninių kraštų įtakos Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu, *Lietuvos valstybės susidarymas europiniame kontekste*, [Vilnius]: Versus aureus, 2008, p. 74–96.
- DUBONIS A. Kaip lietuvių bajorija „surusėjo“ XIV–XVI a., *Istorija*, 2021, t. 122(2), p. 4–29.
- DUBONIS A. Naugardas prieš Lietuvą: Saulės mūšio (1236 m.) epizodo liudijimas apie politinių santykių permainas tarp lietuvių ir jų šiaurės rytų kaimynų, *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*, sudarė R. R. Trimonienė, R. Jurgaitis, Šiauliai: Saulės delta, 2007, p. 25–33.
- DUBONIS A. Ties Lietuvos ir Maskvos tarpusavio santykių ištakomis, *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sudarė A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, [Vilnius]: Aidai, 1999, p. 55–67.
- DUBONIS A. *Traidenis: monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*, Vilnius: LII leidykla, 2009.
- DUKWICZ D. *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, Warszawa: Instytut historii PAN, 2015.
- DUNDULIS B. *Lietuvos užsienio politika XVI a.*, Vilnius: Mintis, 1971.
- ENGLUND P. *Poltava. Pasakojimas apie vienos kariuomenės žuvimą*, Vilnius: Baltos lankos, 2008.
- ĖMUŽIS M. Aktyviausių komunistų pagrindininkų ir jų rėmėjų Pirmojoje Lietuvos Respublikoje socialinis portretas, *Lietuvos istorijos studijos*, 2019, Nr. 43, p. 44–70.
- GAIGALAITĖ A. *Lietuvos atstovai Rusijos valstybės Dūmoje 1906–1917 metais*, Vilnius, 2006.
- GAILIUS B. Sacharino byla, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 7–8, p. 397–405.
- GALEOTTI M. *Trumpa Rusijos istorija nuo pagonybės iki Putino*, Vilnius: Briedis, 2022.
- GLEMŽA L. Rusijos imperijos kariuomenės žygis pro Kauną 1757 m., *Kauno istorijos metraštis*, 2016, t. 16, p. 7–32.
- GRYBKAUSKAS S. *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*, Vilnius: LII leidykla, 2011.
- GRYBKAUSKAS S. *Sovietinis „generalgubernatorius“: Komunistų partijų antrieji sekretoriai Sovietų Sąjungos respublikose*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.
- GUDAVIČIUS E. *Lietuvos europėjimo keliais: istorinės studijos*, sudarė A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius, 2002.
- GUDAVIČIUS E. *Mindaugas*, Vilnius: Žara, 1998.
- GUDMANTAS K. LDK istorija: Lietuviškos ieties istorija – Algirdo žygis į Maskvą, *15min*, 2014 m. kovo 14 d.; <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/ldk-istorija-lietuviskos-ieties-istorija-algirdo-zygis-i-maskva-582-413400?copied> (žiūrėta 2020-09-14).
- IVANAUSKAS V. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.)*, Vilnius: LII leidykla, 2011.
- IVANAUSKAS V., JANELIŪNAS T., JASUTIS G., JONAVIČIUS L., KASČIŪNAS L., KERŠANSKAS V., KOJALA L. *Rusijos raidos scenarijai: implikacijos Lietuvos ir regiono saugumui*, Vilnius, 2016.
- JAKNIŪNAITĖ D. *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*, Vilnius, 2007.
- JONYNAS I. *Istorijos baruose*, sudarė, įvadą ir komentarus parašė V. Merkys, Vilnius: Mintis, 1984.

- JONYNAS I. *Rusijos istorija*, Kaunas, 1934.
- JUČAS M. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: istorijos bruožai*, Vilnius: Nacionalinis muziejus LDK valdovų rūmai, 2013.
- JURGAITIS R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų integracijos problemos XVIII a.: Smolensko vaivadijos atvejis, *XVIII amžiaus studijos*, 2021, t. 7, p. 293–311.
- JURGAITIS R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų Smolensko vaivadijos seimelių vietos lokalizavimo problema 1667–1794 m., *Istorija*, 2019, t. 115(3), p. 28–51.
- KAMUNTAVIČIUS R. XVI a. pirmosios pusės imperatoriaus pasiuntinys F. Da Kolas, Lietuva ir tarpininkavimo misija Maskvoje, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis: mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012, p. 239–253.
- KASATKINA N., MARCINKEVIČIUS A., *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m. Istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius, 2009.
- KASEKAMP A. *A History of the Baltic States*, London: Red Globe Press, 2018.
- KASPARAVIČIUS A. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje: 1926 metų Lietuvos ir Sovietų sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1996.
- KIAUPA Z. *Lietuvos istorija: trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2012, t. 7(1); 2018, t. 7(2).
- KIAUPIENĖ J. *Tarp Romos ir Bizantijos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius (XV a. antroji pusė–XVII a. pirmoji pusė)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.
- KIAUPIENĖ J., PETRAUSKAS R. *Lietuvos istorija, t. IV, Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius: Baltos lankos, 2009.
- KLIMAS P. *Lietuva, jos gyventojai ir sienos*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2018.
- KNIŪRAITĖ V. *Rusijos istorijos paskaitos*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 1998.
- KNIŪRAITĖ V. Stačiatikiai Lietuvoje ir Lenkijoje: tikybos faktorius Rusijos ir Abiejų Tautų Respublikos santykiuose, *Historia Universalis in Lithuania*, 2013, t. 2, p. 98–121.
- KORPELA J. Kijevo Rusia – istoriografinė fikcija?, *Lietuvos valstybės susidarymas europiniame kontekste*, [Vilnius]: Versus aureus, 2008, p. 144–159.
- KULECKI M. *Wygnancy ze wschodu. Egzulanci w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa, 1997.
- LASINSKAS P. *Rusijos istorijos kryžkelės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014.
- LASINSKAS P. Rusijos santykiai su Lietuva, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*; <https://www.vle.lt/Straipsnis/Rusijos-santykiai-su-Lietuva-123513> (žiūrėta 2020-08-20).
- LASINSKAS P. Senosios Rusų valstybės susikūrimas (XX a. istoriografijos bruožai), Česlovo Milošo skaitymai = Czesław Miłosz's Readings, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013, [t.] 6: „Gimtoji Europa“: erdvė, mintis, žodis, 2013, p. 162–174.
- LASINSKAS P. Spalio perversmas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2012, t. XXII, p. 330–331.
- LAUČIŪTĖ J. S. *Peterburgas Lietuvos mokslo ir kultūros istorijoje*, Vilnius, 2002.

- LAUKAITYTĖ R. 1941 metų LKP(B) Centro komiteto personalinė sudėtis, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2016, t. 1, p. 121–137.
- LAUKAITYTĖ R. *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius: LII leidykla, 2003.
- LAURINAVIČIUS Č. *Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius, 1992.
- LAURINAVIČIUS Č., MOTIEKA E., STATKUS N. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai, XX amžius*, Vilnius: LII leidykla, 2005.
- LAQUEUR W. *Europa mūsų laikais, 1945–1992 metų istorija*, Vilnius: Amžius, 1995.
- LEVIŠKAITĖ R. Lietuviai geležinkelininkai Rusijos imperijoje XIX amžiaus II pusėje–XX amžiaus pradžioje, *Lietuvos istorijos metraštis. 1993 metai*, Vilnius, 1994, p. 48–56.
- LIEVEN A. *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija Lietuva – kelias į nepriklausomybę*, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- LOPATA R., BIELINIS L., SIRUTAVIČIUS V., STANYTĖ-TALOČKIENĖ I. *Lietuvos užsienio politikos rytų kryptis: santykių su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi, Baltarusija ir Ukraina perspektyva*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
- MACHOVENKO J. *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*, Vilnius, 1999.
- MEDIŠAUSKIENĖ Z. Lietuvos samprata XIX a. viduryje, *Praeities baruose: skiriama akademikui Vytautui Merkiui 70-ies metų jubiliejaus proga*, Vilnius, 1999, p. 217–224.
- MEDIŠAUSKIENĖ Z. *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1998.
- MEILUS E. Aukos poveikis plėšikui: LDK ir Maskvos valstybė Tvano metu; <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/aukos-poveikis-plesikui-ldk-ir-maskvos-valstybe-tvano-metu/1281> (žiūrėta 2020-09-05).
- MEILUS E. Rusų okupacinė valdžia Vilniuje 1655–1661 m., *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono*, sudarė I. Valikonytė, [Vilnius]: Vaga, 2001, p. 278–295.
- MICKEVIČIUS A. *Normanai ir baltai IX–XII a.*, Vilnius: Versus aureus, 2004.
- MISIŪNAS R. J., TAAGEPERA R. *Baltijos valstybės priklausomybės metais 1940–1980 m.*, Vilnius: Mintis, 1992.
- Nematoma sovietmečio visuomenė*, mokslinė redaktorė A. Ramonaitė, [Vilnius]: Naujasis Židinys-Aidai, 2015.
- NIKŽENTAITIS A. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*, Klaipėda, 1996.
- PAŠUTA V. *Lietuvos valstybės susidarymas*, Vilnius, 1971.
- PETRAUSKAS R. *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2016.
- POTAŠENKO G. Sentikiai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, [Vilnius], 2001, p. 635–654.
- POTAŠENKO G. Sentikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, Nr. 5, p. 107–127.
- RAGAUSKAS A., Istorikas Ivanas Lappo (1869–1944) ir Lietuva, *Lietuvos istorijos metraštis. 1993 metai*, Vilnius, 1994, p. 81–90.
- RAGAUSKIENĖ R. 1564 m. Ulos kautynės: įvykio tikimybės, *Istorijos akiračiai*, Vilnius: LII leidykla, 2004, p. 155–176.

- RAGAUSKIENĖ R. Elena Glinskaja – iš Lietuvos kilusi Maskvos didžioji kunigaikštienė, Ivano Žiauriojo motina; <http://www.ldkistorija.lt/index.php#elena-glinskaja-is-lietuvos-kilusi-maskvos-didzioji-kunigaikstiene-ivano-ziauriojo-motina- fact 436> (žiūrėta 2020-09-10).
- RAGAUSKIENĖ R. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002.
- RAKAUSKIENĖ-FRĖJŪTĖ M. Rusai Lietuvoje ir Latvijoje: europinio, regioninio ir lokalaus identitetų sąveika, *Etniškumo studijos*, 2011, Nr. 1–2, p. 80–110.
- RAKAUSKIENĖ-FRĖJŪTĖ M., ŠLIAVAITĖ K. Rusai, lenkai, baltarusiai Lietuvoje: lokalaus, regioninio ir europinio identitetų sąsajos, *Etniškumo studijos*, 2012, Nr. 1–2, p. 126–144.
- ROWELL S. C. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*, [Vilnius], 2001.
- SELENIS V., *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1940 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*, Vilnius, 2007.
- SENN A. E. *Bundanti Lietuva*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
- SENN A. E. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
- SIRUTAVIČIUS M. *Diplomatinės veiklos organizacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1569–1604 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2018.
- SLIESORIŪNAS F. Mūšis prie Vilniaus ir miesto nusiaubimas 1734 metais, *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono*, sudarė I. Valikonytė, [Vilnius]: Vaga, 2001, p. 311–329.
- SLIESORIŪNAS G. *Lietuvos istorija, t. VI: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje– XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius: LII leidykla, 2015.
- Stalininis režimas Lietuvoje 1944–1953 m.*, sudarė R. Laukaitytė, Vilnius: LII leidykla, 2014.
- STALIŪNAS D. *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius, 2009.
- STREIKUS A. Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje, [Vilnius]: Naujasis Židinys-Aidai, 2018.
- SURGAILIS G. *Rusijos kariuomenės išvedimas 1990–1993 m.*, Vilnius: Generolo J. Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005.
- ŠAPOKA M. Augusto II ir Petro I susitikimas Biržuose: pramogos ir slapti susitarimai; <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/augusto-ii-ir-petro-i-susitikimas-birzuose-pramogos-ir-slapti-susitarimai/424> (žiūrėta 2020-08-29).
- ŠAPOKA M. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
- ŠEPETYS N. Rusijos ir Lietuvos santykiai XX amžiaus šiuolaikinėje lietuvių historiografijoje, *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 19, p. 150–162.
- The People of the Grand Duchy of Lithuania*, edited by Grigorijus Potašenko, [Vilnius]: Aidai, 2002, p. 101–129.
- TININIS V. *Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2014.
- TININIS V. *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius: Enciklopedija, 1994.
- TYLA A. Iš Lietuvos kilęs jaunimas Maskvos universitete 1832–1862 m., *Praeities baruose: skiriama akademikui Vytautui Merkiui 70-ies metų jubiliejaus proga*, Vilnius, 1999, p. 181–196.

- TYLA A. Kauno strateginė reikšmė ir išvadavimas XVII a. vidurio karų metu, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996 m., Vilnius, 1997, p. 43–53.
- TYLA A. Lietuvos užsienio politikos kryptys paskutiniajame XVI a. dešimtmetyje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1997 m., Vilnius, 1998, p. 76–95.
- TRUSKA L. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996 m., Vilnius, 1997, p. 216–241.
- TRUSKA L. *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas: Šviesa, 1995.
- VALIONIENĖ O. *Viduramžių Vilnius erdvės evoliucija (XIII a. vidurys–XVI a. pirmas ketvirtis)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.
- VISNERIS H. *Jonušas Radvila (1612–1655). Kėdainių šešėlyje*, [Vilnius]: Vaga, 2000.
- VISNERIS H. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo pavojai*, Vilnius: Mintis, 1991.
- VISOCKIS A. Sankt Peterburgo katalikų dvasinė akademija ir Lietuva (lituanistinio tyrinėjimo problemos), *Istorija*, 1994, t. XXXIII, p. 78–98.
- VITKUS G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
- ZERNACK K. Abiejų tautų Respublika josios padalijimo metu, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 423–448.
- ŽALIMAS D. 1991 metų Lietuvos sutarties su Rusija dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų reikšmė, *Parlamento studijos*, 2018, t. 24, p. 23–53.
- БЕНЦИАНОВ М. «Литвины» и «паны». Выходцы из великого княжества Литовского на московской службе в XV–XVI столетиях, *Studia historica europae orientalis* = Исследования по истории Восточной Европы, Минск, 2019, с. 86–125.
- НОСОВ Б. В. Установление Российского господства в Речи Посполитой, Москва, 2004.
- СТЕГНИЙ П. В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795, Москва, 2002.
- ТЕМУШЕВ В. Н. Первая Московско-литовская пограничная война 1486–1494, Москва: Квадрига, 2017.
- ФИЛЮШКИН А. Первое противостояние России и Европы: Ливонская война Ивана Грозного, Москва: Новое литературное обозрение, 2018.
- ШАБУЛЬДО Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского, Киев: Наукова думка, 1987.
- ЯНИН В. Л. Новгород и Литва: пограничные ситуации XIII–XV веков, Москва: Издательство Московского Университета, 1998.

LIETUVOS IR RUSIJOS
ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI

CHRESTOMATIJA

Parengė Robertas Jurgaitis

Lietuvos ir Rusijos istoriniai ryšiai (iki XX a. pabaigos): chrestomatija

1. X–XII a. pirmosios rusų rašytinės žinios apie lietuvius | *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai: feodalinis laikotarpis*, t. 1 (Vilnius, 1955), 25–26.

Lavrentijaus metraščio informacija:

6491 (983) metais. Žygiavo Vladimiras prieš jotvingius ir nugalėjo jotvingius, ir paėmė jų žemę...

6546 (1038) metais. Jaroslavas žygiavo prieš jotvingius...

6548 (1040) metais. Jaroslavas žygiavo prieš Lietuvą.

Hipatijaus metraščio informacija:

6640 (1132) metais. Mstislavas su savo sūnumis ir su Olgovičiais, ir su Gardino Vsevolodu žygiavo į Lietuvą ir ją degino, o patys išsislapstė; o kijeviečių tuomet lietuviai daug nukovė, nes netraukė drauge su kunigaikščiu, bet žygiavo paskui jį atskirai.

2. Iš „Sakmės apie Igorio žygį“ (apie 1187 m.) | *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai: feodalinis laikotarpis*, t. 1 (Vilnius, 1955), 25–26; Sakmė apie Igorio žygį (Vilnius, 1976), 46–47.

O tu, Romanai audrusis, ir Mstislavai... Juk jūs turite geležinių šarvų po lotyniškais šalmais. Žemė nuo jų sudrebėjo ir daugelis kraštų – chinai, lietuviai, jotvingiai, deremelai ir polovcai – metė savo ietis, o savo galvas nulenkė po tais plieno kalavijais...

...Ir drumstai teka Dauguva tiems rūstiems polockiečiams, pagonims šūkaujant. Vienas tik Iziaslavas, Vasilko sūnus, paskardeno savo aštriais kalavijais į lietuviškus šalmus, pritrenkė šlovę Vseslavo, savo senolio, bet ir pats po skydu raudonu ant kruvinos žolės liko nutrenktas lietuvių kalavijų...

3. Iš Naugardo pirmojo metraščio žinių apie Lietuvą | *Mindaugo knyga. Istoriniai šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis (atsakomasis sudarytojas) ir R. Petrauskas (Vilnius, 2005), 127.

1183 metais. [...] Tą pačią žiemą pskoviečiai kovėsi su lietuviais ir daug blogio nutiko pskoviečiams.

1191 metais. [...] Tais pačiais metais kunigaikštis Jaroslavas, kviečiamas Polocko kunigaikštienės ir polockiečių, žygiavo į Lukus ir paėmė su savimi naugardiečius – priešakinę kariauną; ir susitiko pasienyje, ir sudarė tarpusavio taiką tam, kad žiemą visi susitelkę [žygiuotų] arba prieš lietuvius, arba prieš estus; ir kunigaikštis Jaroslavas į Naugardą grįžo apdovanotas.

4. Iš Henriko Latvio „Senosios Livonijos kronikos“ | Henrikas Latvis ir Hermanas Vartbergė, *Livonijos kronikos*, vertė ir parengė J. Jurginis (Vilnius, 1991), 63.

Vienuoliktieji Alberto vyskupavimo metai (1209 metai)

[...] Letonijos¹ valdžia siekė valdyti visas šituose kraštuose gyvenančias gentis, tiek krikščionių, tiek ir pagonių, ir retas kas drįsdavo gyventi savo sodyboje, labiausiai nedrįso lettai². Ir dėl to jie visada per pavojus palikdavo savo namus ir slėpdavosi miško tankynėje, bet ir čia neišgelbėdavo nuo lettonų³; lettonai persekiojo juos miškuose, vienus užmušinėjo, kitus ėmė į nelaisvę, vedė juos į savo žemę ir ėmė iš jų viską kaip savo. Ir bėgo rutenai⁴ miškais ir kaimais nuo lettonų, nes

1 Čia kalbama apie Lietuvą.

2 Šioje ir kitose vietose minima baltų gentis latgaliai.

3 Čia ir kitose vietose minimi lietuviai.

4 Rusėnai.

nuo nedaugelio, kaip bėga kiškiai nuo medžiotojo, o lyviai ir lettai klusniai tarnavo lettonams, davė maistą ir pašarą, kaip avys be ganytojo patekusios į vilkų gaują.

5. Iš Naugardo pirmojo metraščio žinių apie Lietuvą. Apie lietuvių kunigaikščio Daumanto pasitraukimą į Pskovą

Mindaugo knyga. Istoriniai šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis (atsakomasis sudarytojas) ir R. Petrauskas (Vilnius, 2005), 130–133.

1253 metais. Lietuviai siaubė Naugarduko sritį ir nusiaubė, paėmė belaisvius, ir naugardiečiai su kunigaikščiu Vasilijumi juos pasivijo prie Toropeco; ir taip krikščionių kraujas keršijo jiems, ir juos nugalėjo, ir belaisvius atėmė, ir grįžo į Naugarduką sveiki.

1258 metais. Lietuviai su polockiečiais užpuolė Smolensko [žemę] ir užėmė Voiščiną. Tą patį rudenį lietuviai užpuolė Toržoką ir toržokiečiai išlindo, ir dėl mūsų nuodėmių lietuviai nusiaubė posadą: vienus nukovė, o kitus paėmė į nelaisvę, o kiti vos paspruko, ir daug blogio nutiko Toržoke. Tą pačią žiemą totoriai užkariavo visą Lietuvos žemę, o pačius [lietuvius] išžudė⁵.

1262 metais. Naugardiečiai surentė naują pilį, o su Lietuva sudarė taiką⁶. Tais pačiais metais nuo griaustinio sudegė šventųjų kankinių Boriso ir Glebo cerkvė, o buvo nuostabi ir puiki. Tų pačių metų rudenį didelė naugardiečių kariuomenė, vedama kunigaikščio Dmitrijaus Aleksandrovičiaus, žygiavo prie Tartu; buvo tuo metu ir Aleksandro žentas kunigaikštis Konstantinas, ir Aleksandro brolis Jaroslovas su savo vyrais, ir Polocko kunigaikštis Tautvilas su polockiečiais ir 500 lietuvių, o Naugardo karių – be skaičiaus, tik Dievas žino [kiek]. Tartu pilis buvo tvirta, su 3 sienomis ir daugybė įvairiausių žmonių joje, ir jie pilyje smarkiai gynėsi, tačiau Garbingojo Kryžiaus ir Šventosios Sofijos jėga visuomet nuverčia neteisiuosius: taip ir šios pilies tvirtumas nieko nereiškė ir su Dievo pagalba vienu puolimu buvo paimta, ir daugelį tos pilies žmonių išmušė, o kitus paėmė į nelaisvę, o kiti sudegė ugnyje: ir jų žmonos, ir vaikai; ir paėmė daugybę turto ir belaisvių; o iš pilies pašovė ir užmušė gerą vyrą Petrą Mesnikovičių. Kunigaikštis Dmitrijus į Naugarduką grįžo su visais naugardiečiais, su daugybe turto.

1265 metais. Tais pačiais metais Lietuvoje kilo didžiulė sumaištis, Dievui užsirūstinus ant jų; mūsų Dievas nepakentė regėti netikėlius ir pagonis, matydamas juos liejant krikščionių kraują kaip vandenį, o kitus jų išblaškytus po svetimus kraštus; tada Dievas atseikėjo jiems pagal jų darbus. Lietuvių kunigaikštis Mindaugas turėjo sūnų, vardu Vaišelga; Dievas jį pasirinko kovotoju už tikrąją tikėjimą; ėjo į Sinajaus kalną⁷ šalin nuo savo tėvo ir savo giminės ir šalin nuo savo pagoniškojo tikėjimo, pažino tikrąją krikščioniškąją tikėjimą ir krikštijosi vardan Tėvo ir Sūnaus ir Šventosios Dvasios, ir pažino šventąsias knygas, ir Šventajame kalne davė vienuolio įžadus; ten išbuvęs 3 metus, iškeliavo į savo kraštą pas savo tėvą. O tėvas, šis pagonis, viliojo jį išsižadėti krikščioniškojo tikėjimo ir vienuolystės, ir perimti jo valdžią; ginkluotas krikšto jėga nenorėjo nė klausyti tėvo vilionių, neišsigando nė priekaištų, bet pasitraukė nuo tėvo ir pasistatė sau vienuolyną tarp krikščionių, ir ten gyveno, šlovindamas Švenčiausiąją Trejybę, Tėvą ir Sūnų ir Šventąją Dvasią. Po savo tėvo nužudymo, jam nenorint to daryti, – tačiau Dievas dėl krikščionių kraujo užsirūstinęs ant jų, ant bedieviškos Lietuvos, įkvėpė jį, – nusivilkęs vienuolio apdarą pasižadėjo Dievui po 3 metų vėl apsivilkti savuoju [vienuolišku] apdaru ir [jis] neišsižadėjo vienuolystės. Sutelkęs aplink save savo tėvo karius ir draugus, pasimeldęs garbingajam kryžiui, išžygiavo prieš pagonišką Lietuvą ir juos

5 Apie Burundajaus vadovaujamos totorių kariuomenės antpuolį prieš Lietuvą 1258–1259 m. žiemą.

6 Čia apie sąjunginę sutartį, kurią 1262 m. sudarė Mindaugas ir Aleksandras Neviškis.

7 Simbolinis neįvykusios Vaišelgos kelionės aprašymas, iš kurios jis, tarytum Možė į Pažadėtąją Žemę, turėjo grįžti ir įtvirtinti stačiatikybę pagoniškoje Lietuvoje.

nugalėjo, ir stovėjo jų žemėje visus metus. Tada Dievas atseikėjo pasiutėliams pagal jų darbus, nes visą jų žemę ginklu nusiaubė, o krikščionių žemėje visur buvo džiaugsmas. Tada į Pskovą pabėgo 300 lietuvių su žmonėmis ir vaikais, o juos pakrikštijo kunigaikštis Sviatoslavas su Pskovo popais ir pskoviečiais; naugardiečiai juos norėjo iškapoti, tačiau kunigaikštis Jaroslovas neišdavė jų ir jie nebuvo nužudyti.

1266 metais. Pskoviečiai savo [kunigaikščių] išsirinko lietuvių kunigaikštį Daumantą. Tais pačiais metais Daumantui Dievas įkvėpė savo malonės kovai dėl šventosios Sofijos ir dėl keršto už krikščionių kraują ir [jis] su pskoviečiais išžygiavo prieš pagoniškąją Lietuvą ir daug siaubė, ir paėmė į nelaisvę Girdenio kunigaikštienę ir du kunigaikštukus [jo sūnus]. Kunigaikštis Girdenis, sutelkęs lietuvių pajėgas, vijosi juos. Pskoviečiai, sužinoję apie vyti, pasiuntė belaisvius [tolyn], o patys įsitvirtino prieš juos kitame Dauguvos krante. Lietuviai pradėjo bristi į šią [upės] pusę; tada pskoviečiai susigrūmė su jais ir Dievas padėjo kunigaikščiui Daumantui ir pskoviečiams ir didelę jų daugybę išmušė, o kiti upėje prigirdė, pabėgo tik vienas kunigaikštis Girdenis su mažąja kariauna; o pskoviečiai grįžo visi sveiki. Tais pačiais metais, žiemą, žygiavo pskoviečiai su kunigaikščiu Daumantu prieš Lietuvą. Tais pačiais metais į Naugardą atvyko kunigaikštis Jaroslavas su Žemutinio krašto⁸ pulkais, norėdamas žygiuoti į Pskovą prieš kunigaikštį Daumantą; tačiau naugardiečiai jam pasipriešino, sakydami: „Kunigaikšti, kam tau vykti į Pskovą po to, kai su mumis susitarei“; kunigaikštis nusiuntė pulkus atgal.

1268 metais. Naugardiečiai su savo kunigaikščiu Jurijumi sugalvojo: [vieni] norėjo žygiuoti į Lietuvą, o kiti – į Polocką, o kiti – už Narvos. Kai buvo Dubrovnoje, susivaidijo ir pasuko atgal, ir patraukė už Narvos link Rakverės [pilies], ir daug jų žemėje nuniokojo, tačiau pilies neužėmė; iš pilies pašovė gerą vyrą Fiodorą Sbislavičių ir kitus 6 žmones; [kiti] grįžo sveiki.

6. Apie didįjį kunigaikštį Gediminą
ir jo mūšį su Vladimiro kunigaikščiu
Vladimiru (L₂, Raczynskio kodeksas)

ROWELL S. C. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*, [Vilnius], 2001, p. 327–328.

Išvadavęs Žemaitiją nuo vokiečių jis patraukė prieš Rusios kunigaikščius ir pirmiausia atėjo prie Vladimiro miesto. Kunigaikštis Vladimiras surinko savo žmones ir stojo į didelį mūšį su didžiuoju kunigaikščiu Gediminu. Ir Dievas padėjo didžiajam kunigaikščiui Gediminui, kuris užmušė kunigaikštį Vladimirą, nugalėjo visą jo kariauną ir užėmė Vladimiro miestą. Po to jis išėjo prieš Lucko kunigaikštį Levą. Kunigaikštis Levas išgirdo, kad lietuviai užmušė kunigaikštį Vladimirą ir užėmė Vladimiro miestą ir jis nedrįso stoti prieš juos, bet pabėgo pas savo žentą Briansko kunigaikštį Romaną. O Voluinės kunigaikščiai ir bajorai žemai nusilenkė didžiajam kunigaikščiui Gediminui ir prašė, kad jis juos valdytų ir jų žemių neskriaustų. Didysis kunigaikštis Gediminas privertė juos prisiekti, paliko savo vietininkus ir taip pradėjo valdyti. O žiemoti jis nuėjo į Brestą ir iš ten visą savo kariauną paleido, o pats Breste žiemojo. Netrukus buvo Velykos ir jis, sušaukęs visas savo pajėgas – lietuvius, žemaičius ir rusus, antrą savaitę po Velykų išėjo prieš Kijevo kunigaikštį Stanislovą ir prieidamas užėmė Ovrūcho ir Žitomiro miestus. Kijevo kunigaikštis Stanislovas tarėsi su Parejaslavlio kunigaikščiu Olegu ir su Briansko kunigaikščiu Romanu, ir su Voluinės kunigaikščiu, kurį didysis kunigaikštis Gediminas išvarė iš Lucko. Jie visi susirinko su daugybe savo žmonių ir susitiko kovoti su didžiuoju kunigaikščiu Gediminu prie Irpenio upės šalia Belgorodo, už šešių mylių nuo Kijevo. Ten įvyko kautynės ir daugybė žmonių žuvo, o Dievas padėjo didžiajam kunigaikščiui Gediminui, ir visi rusų kunigaikščiai buvo nugalėti ir visa kariauna liko mūšio

⁸ Naugardiečiams, orientuojantis pagal Volgos tėkmę, Žemutinis kraštas reiškė Vladimiro Suzdalės žemę.

lauke. Žuvo ir Lucko kunigaikštis Levas, ir Perejaslavlio kunigaikštis Olegas, o Kijevo Stanislovas ir Briansko Romanas su mažu būreliu pabėgo į Brianską. O didysis kunigaikštis Gediminas apsupo Belgorodą. Miestiečiai matė, kaip jų valdovas pabėgo iš kariaunos, o visa kariauna žuvo, ir jie nenorėjo priešintis tokiai didelei lietuvių kariaunai, atidavė miestą kunigaikščiui Gediminui ir prisiekė tarnauti Lietuvos Didžiamajam Kunigaikštystei. Po to didysis kunigaikštis Gediminas su visomis savo pajėgomis priėjo prie Kijevo ir apgulė Kijevą, ir kijeviečiai pradėjo gintis. Didysis kunigaikštis Gediminas stovėjo prie Kijevo mėnesį ir po to kijeviečiai pradėjo galvoti, kad neatsilaikys prieš didžiojo kunigaikščio galybę, o be to, pasiliko be savo valdovo kunigaikščio Stanislovo. Jie sužinojo, kad jų valdovas Stanislovas pabėgo ir kad jų valdovo kariauna sumušta ir kad jis nepaliko kareivių ginti. Ir jie visi susitarę pasidavė didžiajam kunigaikščiui Gediminui, ir išėjo iš miesto su kryžiais igumenai, popai ir diakonai, ir atsidarė miesto vartus, ir susitiko didįjį kunigaikštį su pagarba, ir nusilenkė jam, ir pasižadėjo jam tarnauti, ir prisiekė didžiajam kunigaikščiui Gediminui, ir maldaavo, kad neatimtų iš jų tėvynės. Ir kunigaikštis Gediminas jiems ją paliko ir su garbe įžengė į Kijevą. Šita sužinojo Kijevui priklausantys miestai Vyšgorodas, Čerksai, Kanetas, Putivlis, Slepovrodas, kad kijeviečiai atidavė miestą, ir dar sužinojo, kad jų valdovas pabėgo į Brianską, o visa jo kariauna užmušta, ir visi atėjo pas didįjį kunigaikštį Gediminą ir su tais aukščiau pavadintais miestais prižadėjo tarnauti ir dėl to prisiekė didžiajam kunigaikščiui Gediminui. Ir perejaslaviečiai sužinojo, kad Kijevas ir jo miestai pasidavė didžiajam kunigaikščiui Gediminui, ir jų valdovas kunigaikštis Olegas nuo didžiojo kunigaikščio Gedimino žuvo, ir jie atėjo ir atidavė miestą, ir pasižadėjo tarnauti didžiajam kunigaikščiui Gediminui, ir davė priesaiką. Didysis kunigaikštis Gediminas, užėmęs Kijevą ir Perejaslavlį ir visus tuos miestus, paskyrė juos valdyti kunigaikščio Mindaugo sūnų Algimantą, Alšėnų didįjį kunigaikštį, o patsai su dideliu džiaugsmu sugrįžo į Lietuvą.

7. Gustyno metraštis

| ROWELL S. C. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*, [Vilnius], 2001, p. 329.

6812 [AD 1305]. Šitais metais Lietuvos kunigaikštis Gediminas nugalėjo Lucko Levą Danilovičių ir Voluinės Vladimirą Vasilkovičių, ir jį patį užmušė, ir Vladimiro miestą užėmė. 6813 metais [AD 1305] Lietuvos kunigaikštis Gediminas atėmė Ovručą ir Žitomirą iš Kijevo kunigaikščio Stanislovo. Tuo pačiu laiku jis nugalėjo Kijevo kunigaikštį Stanislovą, ir Lucko Levą, ir Briansko Romaną, ir kitus ir atėmė iš jų Kijevą, o po to Kanevą, Čerkasus, Putivlį, Brianską ir Voluinę. Šitais metais Gediminas įkūrė miestą Troki [Trakai] ir Vilno [Vilnius] ir be pertraukos kariavo su lenkais, vokiečių riteriais ir mozūrais ir užgrobė jų žemes.

8. Spiridono Savos laiškas (Dmitrijeva, *Skazanije*)

| ROWELL S. C. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*, [Vilnius], 2001, p. 329–330.

Didysis kunigaikštis Aleksandras Michailovičius pradėjo siuntinėti savo pasiuntinius į miestus ir vietas, sudegintas bedievio Batijaus. Jis pasiuntė tokį Boreiką į Voluinės ir Kijevo žemę surinkti gyvų likusių, nes tas Boreika buvo didžiai narsus. Pasiuntė jis ir tą Gegiminiką su septyniais sūnumis į Nemuno kraštą taip pat rinkti žmonių iš sudegintų miestų ar kaimų. Tasai Gegiminikas, anksčiau buvęs Vytenio arklainas, pradėjo su tos šalies burtininkais ieškoti lobių ir surinko labai daug turtų. Ir Boreika parėjo iš Voluinės su didele duokle. O tasai Gegiminikas buvo didžiojo kunigaikščio valdinys toje žemėje, kuri buvo jam dovanota didžiojo kunigaikščio Aleksandro Michailovičiaus.

9. Pasakojimas apie Vladimiro kunigaikščius (Dmitrijeva, *Skazanije*)

ROWELL S. C. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*, [Vilnius], 2001, p. 330–331.

Ir didysis kunigaikštis [Jurijus Danilovičius] pradėjo siuntinėti po miestus ir vietas surinkti išlikusių žmonių. Taigi jis pasiuntė tą Gegimeniką į Voluinės ir į Kijevo žemes ir po Minsko kraštą sugrąžinti žmones į nelaisvėje buvusių miestus ir kaimus, surinkti duoklę carui. Drauge su juo pasiuntė šlovingą vyrą, vardu Boreika, ir daug kitų. Tasai, pavadintas Gegimeniku, buvo vyras didžiai narsus ir labai protingas. Jis pradėjo rinkti duoklę iš žmonių ir lobių ieškoti, ir patapo didžiai turtingas. Ir jis surinko apie save daug žmonių, dosniai dalydavo jiems ko kam reikėdavo ir pradėjo valdyti daug žemių. Jie jį vadino pirmu Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Gediminu, bet nepaprašė didžiųjų valdovų Rusios kunigaikščių sutikimo ir kariavo brolių žudiškus karus.

10. Apie Algirdo žygį į Maskvą ir valstybės sienos nukėlimą prie Možaisko

Lietuvos metraštis Bychovo kronika, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 78–79.

Ir, atleidęs pasiuntinį, sušaukė visą savo lietuvių bei rusų kariuomenę, ir iš Vitebsko ištraukė stačiai į Maskvą⁹. Patį Velykų rytą¹⁰, po Prisikėlimo pamaldų, didysis Maskvos kunigaikštis su bajorais ir su kunigaikščiais išeina iš cerkvės, o didysis kunigaikštis Algirdas su visomis pajėgomis, išskleidęs savo vėliavas, pasirodė ant Pasveikinimo kalvos.

Ir, išvydęs tai, Maskvos didysis kunigaikštis puolė į didžiausią išgastį ir pasibaisėjimą, nes matė, kad didysis kunigaikštis Algirdas su savo didžia jėga atėjo pas jį, toks galingas ir stiprus, kaip buvo žadėjęs. Ir, niekaip neišgalėdamas jam atsispirti, nusiuntė pas jį, prašydamas [taikos] ir žadėdamas jam brangias dovanas, idant jo iš Maskvos, jo tėvonijos, neišvartų, o savo rūstybę numalšintų ir pasiimtų iš jo, ką panorės.

Ir didysis kunigaikštis Algirdas pasigailėjo, parodė savo maloningumą, nemetė jo iš Maskvos ir padarė su juo taiką. O paskui, sudarius susitarimą, ir pats Maskvos didysis kunigaikštis išjojo pas jį ir matėsi su juo, ir dovanojo didžiajam kunigaikščiui Algirdui nesuskaičiuojamą daugybę dovanų – aukso, sidabro ir brangių perlų, sabalų bei kitų brangių ir retų žvėrių kailių¹¹, ir apmokėjo išlaidas, kurias Algirdas pasidarė, žygiuodamas į Maskvos žemę. Ir tada didysis kunigaikštis Algirdas tarė Maskvos didžiajam kunigaikščiui: „Nors mes su tavimi susitaikėme, bet man nedera kitaip pasielgti – turiu atremti į tavo Maskvos miesto sieną savo ietį ir dėl savo šlovės palikti ženklą, kad lietuvių ir rusų, ir žemaičių kunigaikštis Algirdas buvo atrėmęs savo ietį į Maskvos sieną.“ Ir, užšokęs ant žirgo, paėmęs ietį rankon, prijojo prie miesto ir atrėmė savo ietį į sieną, o nujodamas didžiu balsu sušuko: „Maskvos didysis kunigaikšti, atmink, kad lietuvių ietis stovėjo prie Maskvos.“ O vėliau didysis kunigaikštis Algirdas su visa savo kariuomene ir su didžia šlove, su daugybe belaisvių ir neapsakomu grobiu, nukariavęs ir paėmęs daug miestų ir nukėlęs sieną ligi Možaisko¹² ir Kolomnos, daugelį žmonių paėmęs nelaisvėn, o visus savo žmones išsaugojęs, išžygiavo namo.

9 Algirdo žygio į Maskvą legendos istorinis pagrindas – 1368–1373 m. karo įvykiai, kai Lietuvos kariuomenė, vadovaujama Algirdo, jo brolių – Polocko kunigaikščio Andriaus ir Trakų kunigaikščio Kęstučio – ir jo sūnaus Vytauto, traukė į pagalbą Algirdo svainiui, Tverės kunigaikščiui Michailui, kovojančiam su Maskvos kunigaikščiu dėl pirmavimo Šiaurės Rytų Rusioje.

10 „...Velykų rytą...“ Originalė: „I na samy wedeniy den rano.“ „Wedeniy den“ – pravoslavų bažnytinė Marijos įvedimo bažnyčion šventė, švenčiama rudenį, lapkričio 21 d.

11 „...retų žvėrių kailių“ – Jevrejinovo nuoraše visos šios dovanos neišvardytos.

12 Možaiskas yra apie 100 km į vakarus, o Kolomna – tiek pat į pietryčius nuo Maskvos. Abu miestai nuo 1301–1303 m. buvo prijungti prie Maskvos kunigaikštystės. Artimiausios nuo Možaisko žemės, užkariautas Algirdo prieš 1368–1373 m. karą su Maskva, buvo Ržėvas (1355 m.) ir Belaja į šiaurės vakarus nuo Možaisko. Be to, į vakarus nuo Možaisko buvo vasališkai nuo Lietuvos priklausoma Smolensko kunigaikštystė.

11. Apie Vytauto dukters Sofijos vedybas su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Vosyliumi

Lietuvos Metraščių trumpasis sąvadas, vertė ir paaiškinimus parašė A. Jovaišas, *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, Vilnius, 1996, p. 321; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sudarė ir parengė A. Baliulis ir E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 21–22.

Tais pačiais [1391] metais pas didįjį kunigaikštį Vytautą, pas vokiečius, į Marijos miestą [Marienburgą], atvyko pasiuntiniai iš Maskvos miesto nuo didžiojo kunigaikščio Vasilijaus Dmitrijevičiaus, prašydami didįjį kunigaikštį Vytautą leisti dukterį už didžiojo kunigaikščio Vasilijaus Dmitrijevičiaus. Didysis kunigaikštis Vytautas davė savo dukterį kunigaikštę Sofiją ir išleido ją iš Marijos miesto, o su ja pasiuntė kunigaikštį Joną Algimantaitį iš Gdansko. Ir vyko laivais už jūros, ir atvyko į Pskovo miestą, o jie parodė didelę pagarbą jiems ir lydėjo pagarbiai iki Didžiojo Naugardo. O naugardiečiai vėl parodė didelę pagarbą jiems ir palydėjo juos pagarbiai iki Maskvos miesto pas didįjį kunigaikštį Vasilijų Dmitrijevičių. Didysis kunigaikštis Vasilijus pasiuntė garbingai pasitikti savo brolius – kunigaikštį Vladimirą Andriejevičių, kunigaikštį Jurijų ir kunigaikštį Andriejų Dmitrijevičių, daug kitų kunigaikščių ir bajorų. Ir sutiko didžiąją kunigaikštę Sofiją su didžiausia pagarba. Ir buvo tada jo šventenybė metropolitas Kiprijanas su arkivyskupais ir vyskupais, ir su archimandritais, igumenais, ir su visu šventikų luomu, sutiko garbingai su kryžiais prieš Maskvos miestą. Ir, padarę garbingą santuoką, sutuokė didįjį kunigaikštį Vasilijų Dmitrijevičių su didžiąja kunigaikštyte Sofija, ir buvo santuoka nuostabi ir garbės verta, ir buvo didelės vestuvės.

12. 1449 08 31, [b. v.] Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus II taikos su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Kazimieru sutartis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės sutartys, 1449–1556 metai, sudarė, parengė ir vertė Marius Sirutavičius, Vilnius: Versus aureus, 2016 (Lietuvos užsienio politikos dokumentai. XIII–XVIII a.), p. 56–60.

Dievo valia ir mūsų meile, Dievo malone aš, Vasilijus Vasiljevičius, Maskvos, Naugarduko, Rostovo ir Permės, ir kitų didysis kunigaikštis, ir mano jaunesnieji broliai – kunigaikštis Ivanas Andrejevičius ir kunigaikštis Michailas Andrejevičius, ir kunigaikštis Vasilijus Jaroslavičius¹³ – skelbiame kiekvieno žiniai, kas į šį raštą pažvelgs arba skaitant išgirs, kam tai reikės žinoti.

Aš, didysis kunigaikštis Vasilijus, ir mano jaunesnieji broliai davėme šį užrašymą mūsų broliui Kazimierui, Lenkijos karaliui ir Lietuvos, ir Rusios, ir Žemaitijos, ir kitų didžiajam kunigaikščiui, kad su juo priėmėme ir meilę, ir amžiną užbaigą. Gyventi mums su juo meilėje pagal šį raštą ir visur su juo išvien būti, ir gero jam norėti ir jo žemei, visur, kur tik bebūtų. O kas bus man draugas, tai ir jam draugas, o kas bus man nedraugas, tai ir jam nedraugas. O kas jam bus draugas, tai ir man draugas, o kas bus jam nedraugas, tai ir man nedraugas. O mano nedraugo, tau, broli, kunigaikščio Dmitrijaus Šemiakos, nepriimti ir būti prieš jį su manimi išvien, ir taip pat tau ir prieš bet kurį mano nedraugą būti su manimi visur išvien. O man, broli, tavo nedraugo, kunigaikščio Michailuškos¹⁴, nepriimti, ir būti man, broli, su tavimi prieš jį išvien. Taip pat man, broli, prieš bet kurį tavo priešą būti man su tavimi visur išvien. O [jei] išžygiuos, broli, totoriai į mūsų pakraščio valdas, [tai] mūsų kunigaikščiams ir mūsų vaivadoms, pakraščių žmonėms, susisiekus gintis visiems jiems išvien.

O į tavo tėvoniją, broli, man ir mano jaunesniems broliams, į visą tavo didžiąją viešpatiją, nei į Smolenską, nei į visas Smolensko valdas, kurios nuo seno Smolensku priklauso, nei į Liubutską,

¹³ Sutarties kontrahentų ratas išplečiamas, susitarimo išpareigojimus prisiimant ir Vasilijaus II pusbroliams Ivanui Andrejevičiui, Možaisko kunigaikščiui, ir Michailui Andrejevičiui, Vereisko ir Belozoro kunigaikščiui, bei svainiui Vasilijui Jaroslavičiui, Serpuchovo ir Borovsko kunigaikščiui. Pastarieji daliniai kunigaikščiai atskiromis sutartimis pripažino Vasilijaus II viršenybę, kuri buvo apibrėžta *vyresniojo brolio* sąvoka, todėl šioje sutartyje įvardijami *jaunesniųjų brolių* epitetu.

¹⁴ Minimas Mykolas Žygimantaitis.

nei į Mcenską, nei į visas tavo pakraščio valdas, kurios nuo seno tiems miestams priklauso, neižengti. O tau Kazimierai, Lenkijos karaliau, Lietuvos didysis kunigaikštis, neižengti į mano tėvoniją, nei į visą mano didžiąją viešpatiją, nei į mano jaunesnių brolių tėvonijas, ir į Rževą su valsčiais iki Orlinco ežero vidurio, iki Plotinco ežero, iki Raudonojo miško, iki Baranijos upelio, iki Beleikos aukštupio, Beleika link Poniklio, nuo Poniklio iki Sižkos aukštupio, nuo Berezos link Mocho, nuo Mocho į Osugos aukštupį. Tas visas mano valdas tau, broli, tausoti ir žalos nedaryti, ir į tas valdas neižengti. O kurias valdas Osugos valdytojai valdė didžiojo kunigaikščio Kęstučio laikais, ir tiems tavo valdytojams taip pat valdyti, ir man, didžiajam kunigaikščiui Vasilijui neižengti. O Serenecką valdyti kaip prie tavo senelio Algirdo ir prie tavo tėvo karaliaus. O vėliau, jeigu Dievas duos, jei Dievo valia bus tokia, jei duos Dievas tau vaikų ir tave iš šio pasaulio pasiims, o aš, broli, liksiu gyventi, ir man, broli, tavo vaikais rūpintis kaip savais vaikais, o tavo tėvoniją man tausoti ir žalos nedaryti, ir neižengti į visą tavo didžiąją viešpatiją. O jei Dievas padarys taip, mane pirmą iš šio pasaulio pasiims, o tu liksi gyventi, ir tau mano sūnumi kunigaikščiu Ivanu¹⁵, ir mano jaunesniais vaikais rūpintis kaip savo vaikais. O viešpatijos iš jų nesisavinti, neižengti pagal šį, pagal tavo raštą.

O dėl Smolensko žemės ir vandenų, ir dėl visų Smolensko skriaudų – teismas, kaip tuo metu, kai tavo dėdė didysis kunigaikštis Vytautas kunigaikštį Glebą Smolenske pasodino¹⁶.

O kur, broli, mano pagalbos tau reikės prieš bet kokius tavo nedraugus ir prieš totorius ir tu, broli, pas mane pasiųsk ir aš tau pagalbą suteiksiu. O taip pat, broli, jei man tavo pagalbos reikės ir aš tau pranešiu, ir tu man pagalbą pasiųsk prieš bet kokį mano nedraugą ir prieš totorius. O kuomet, broli, pas mane pagalbos atsiųsi, o mano žemei tuo metu bus kokie nors sunkumai, negalėsiu tau pasiųsti [pagalbos], tai ne mano išdavystė tau. O taip pat, broli, kuomet aš pagalbos atsiųsiu, o tuo metu tavo žemę ištiks neganda, tu negalėsi man pagalbos pasiųsti, ir tai nebus man tavo išdavystė.

Su Orda, broli, man sužinoti pagal senovę, o į Ordą man, broli, per tavo žemes ir mano pasiuntiniams kelias laisvas.

O didysis kunigaikštis Borisas Aleksandrovičius Tverietis ir su savo broliais, ir visais brolėnais tavo pusėje, o su manimi, didžiuoju kunigaikščiu Vasilijumi, meilėje ir užbaigoje. O teistis dėl žemės ir vandenų, dėl visų skriaudų man su juo pagal senovę, o jei dėl ko mūsų teisėjai susiginčys, tai jie paves trečiajam, kuris abiem pusėms tiks.

O su naugardiečiais didžiajam kunigaikščiui Borisui gyventi pagal senovę, o dėl visų skriaudų jiems tarp savęs teistis ir sprendimą abiem pusėms teisingą [priimti] neatidėliojant. O jei dėl ko teisėjai susiginčys, tai patikės metropolitui, kuris mums abiem tiktų, ir kurį metropolitas pripažins neteisiu – pripažins neteisiu naugardietį, ir nebus atlyginta, – tai jam pasiųsti pas mane, pas didįjį kunigaikštį Vasilijų, ir man tai išspręsti. O jei pripažins neteisiu tverietį ir nebus atlyginta, – tai jam pasiųsti pas tave, didįjį karalių, didįjį kunigaikštį Kazimierą, ir tai išspręsti.

O kurie kunigaikščiai tarnauja tau, karaliui Kazimierui, nuo savo tėvonijų, ir man, didžiajam kunigaikščiui Vasilijui, ir mano jaunesniems broliams, juos saugoti ir žalos nedaryti. O kurie kunigaikščiai tarnauja man, didžiajam kunigaikščiui Vasilijui, ir mano jaunesniems broliams nuo savo tėvonijų, ir tau, karaliau ir didysis kunigaikštis, juos saugoti ir žalos nedaryti. O jei kurie pakenks savo brolio tarnybiniams kunigaikščiams, tai mums dėl to siųsti teisėjus, ir jie tai išspręs neatidėliojant.

O kunigaikštis Vasilijus Ivanovičius Tarusiškis su broliais ir brolėnais¹⁷ man, didžiajam kunigaikščiui Vasilijui, tarnauja ir tau, didžiajam karaliui Kazimierui, tarp jų nesikišti.

15 Minimas Vasilijaus II sūnus, būsimasis Maskvos didysis kunigaikštis Ivanas III.

16 Minimas Glebas Sviatoslavičius, kuriam Vytautas 1392 m. pavedė valdyti Smolensko kunigaikštystę, tačiau 1395 m. nuo Smolensko valdymo nušalino.

17 Minimi Okos aukštupio Tarusos kunigaikštystės daliniai kunigaikščiai.

O Fiodoro Bludovo, ir Aleksandro Borisovo, Chlepensko sūnaus, ir kunigaikščio Romano Fominskio¹⁸, ir jų brolių ir brolių tėvoninės žemės ir vandenys – viskas mano, didžiojo kunigaikščio Vasilijaus.

Taip pat Jurijaus Romeikocičiaus dalis ir kunigaikščio Fiodoro Sviatoslavičiaus valdos¹⁹ – viskas mano, didžiojo kunigaikščio Vasilijaus. O tau, broli, visas tas valdas tausoti ir žalos nedaryti, ir neižengti, taip pat į mano tėvoniją į Meščerą neižengti ir [jos] nesisavinti.

Taip pat į Didįjį Naugardą ir į Pskovą, ir į visas Naugardo ir Pskovo valdas tau, karaliau, didžiajam kunigaikščiui, neižengiant ir joms žalos nedaryti. O jei naugardiečiai ir pskoviečiai ir norėtų, tai tau, karaliau, jų nepriimti. O kuo tau, karaliau, didžiajam kunigaikščiui Kazimierui, naugardiečiai ir pskoviečiai prasikals, tau man, didžiajam kunigaikščiui Vasilijui, pranešus, su jais išsiaiškinti, o man, didžiajam kunigaikščiui Vasilijui, nesikišti ir dėl to tavęs nekaltinti. O į Naugardo ir Pskovo žemes tau, karaliau, didysis kunigaikšti, neižengti. O su vokiečiais²⁰ tau, broli, laikytis amžinosios taikos, o su naugardiečiais atskiros taikos, o su pskoviečiais atskiros taikos. O jei dėl kurių reikalų [jie] ims kariauti ir tau, karaliau ir didžiajam kunigaikščiui Kazimierui, tarp jų nesikišti. O jei man, didžiajam kunigaikščiui Vasilijui, naugardiečiai ar pskoviečiai prasižengs, ir užsinorėsiu juos nubausti, ir tau, karaliau, didysis kunigaikšti, jų neužtarti. O kurie Naugardo valsčiai ir žemės nuo seno prievolės Lietuvai atlikinėjo, ir man, didžiajam kunigaikščiui Vasilijui, ir mano jaunesniems broliams į tai, kaip ir seniau, nesikišti.

Mano jaunesnysis brolis, didysis kunigaikštis Ivanas Fiodorovičius Riazanietis, su manimi, su didžiuoju kunigaikščiu Vasilijumi, meilėje, o tau, karaliau, jam žalos nedaryti. O kuo tau, mano broliui, karaliau, didžiajam kunigaikščiui Kazimierui, didysis kunigaikštis Ivanas Fiodorovičius Riazanietis prasikals, tau, karaliau, didysis kunigaikšti, man apie tai pranešti, ir man jį sudrausti, ir jam tau atsilyginti. O jei tau, mano broli, Riazanietis neatsilygins, ir tau, karaliau, Riazanietį nubausti, o man jo neužtarti. O panorės mano jaunesnysis brolis, didysis kunigaikštis Ivanas Fiodorovičius, tarnauti tau, mano broliui, karaliui ir didžiajam kunigaikščiui, ir man, didžiajam kunigaikščiui Vasilijui, dėl to nepykti ir nekeršyti jam.

O Aukštupio kunigaikščiai²¹, kurie nuo seno Lietuvai prievolės atliko, tai jiems ir dabar mokėti, o daugiau nieko nepridėti. O [jei] kas tarp jūsų ir mūsų žmonių nutiks, tai mūsų valdytojais suvažinę sprendimą priims neatidėliojant, ir dėl to mums nemeilės nelaikyti. Ir dėl žemių ir vandenų, ir dėl visų skriaudų iš abiejų pusių tarp mūsų – teismas pagal to meto paprotį, kuomet tavo dėdės, didžiojo kunigaikščio Vytauto, gyvųjų tarpe neliko. O [jei] kurie žmonės iš kurių [nors] vietų išėjo savo noru, tai tiems laisviems žmonėms laisvė – kur nori, ten gyvena, o [jei] kurie žmonės iš kur nors išvesti prievarta ar priversti prisiekti, ar už užstatus atiduoti, tai juos paleisti savo noru su jų turtais į jų žemes, ir priesaiką, ir užstatus jiems panaikinti iš abiejų pusių pagal šią mūsų užbaigą. O [jei] kas nutiks mūsų meilės metu, ir visam tam teismas ir sprendimas neatidėliojant, o mūsų teisėjams teisti pabučiavus kryžių, o sprendimų neperžiūrėti, o priteistą, mokėtiną, paskolintą, užstatytą atiduoti, nelaisvą, vergą, skolininką, įkaitą, vagį, žudiką, bėglį, rubežniką²² pagal sprendimą išduoti.

18 Minimi Fominsko-Berezujaus kunigaikštystės valdytojai, kurių pavaldumas Maskvos didžiajam kunigaikščiui įtvirtinamas šia sutartimi.

19 Minimi nedidelių pasienio valdų, esančių greta Fominsko-Berezujaus kunigaikštystės, valdytojai. Minėtose valdose šia sutartimi įtvirtinama Maskvos didžiojo kunigaikščio valdžia.

20 Kalbama apie Livoniją.

21 Kalbama apie Novosilsko kunigaikščius, kurie išlaikė dalinę autonomiją, tačiau pripažino Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžią.

22 Rubežnikas – asmuo, savavališkai areštuojantis pirklių ar pasiuntinių turtą.

O mūsų pasiuntiniams keliauti be saugraščio, o mūsų pirkliams prekiauti be apribojimų ir be trikdžių.

O visam tam aš, didysis kunigaikštis Vasilijus Vasiljevičius, Maskvos ir Naugardo, Rostovo ir Permės ir kitų, ir mano jaunesnieji broliai – kunigaikštis Ivanas Andrejevičius, ir kunigaikštis Michailas Andrejevičius, ir kunigaikštis Vasilijus Jaroslavičius – bučiavome kryžių savo broliui Kazimierui, Lenkijos karaliui ir Lietuvos, ir Rusios, Žemaitijos, ir kitų didžiajam kunigaikščiui, pagal meilę, pagal tiesą, be gudravimų. Ir šito rašto mums laikytis.

O surašyta 695 septintaisiais metais²³, indikatas 12, rugpjūčio 31 dieną.

13. Maskva užpuola Lietuvą. Taika su maskvėnu. Elena – Aleksandro žmona (Iš XVI a. lenkų kronikininko Martyno Bielskio „Lenkijos istorijos“)

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, sudarė ir parengė A. Baliulis ir E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 47.

1493 metais Maskvos didysis kunigaikštis Ivanas Vasiljevičius, manydamas, kad Aleksandro valdymo pradžia yra tinkamas momentas ir laikas, žiemos pradžioje sukėlė karą su Lietuva ir paėmė Viazmą, Chlepiną, [...] daug kitų apskričių Seversko žemėje. Aleksandras, žinodamas, kad tam nebuvo dėl ko su juo pradėti karą, išsiuntė pas jį pasiuntinius, šie, nuvykę į Maskvą, pasiūlė jam amžiną [taikos] sutartį, kurią priesaika patvirtino Maskvos didysis kunigaikštis. Vis dėlto Didysis Naugardas, Viazma ir kitos aukščiau minėtos pilys Maskvai liko [...]. Susitarę dėl taikos, pasiuntiniai sutarė už Aleksandro ištektinti Maskvos didžiojo kunigaikščio dukterį Eleną [...].

14. 1494 m. balandžio 15–23 d. Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III Vasiljevičiaus didžiosios pasiuntinybės priėmimas

Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos, sudarė R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 64–65.

Likus varstui iki Medininkų, kunigaikščius pasitiko iš Vilniaus atvykęs kunigaikštis Bogdanas Ivanovičius Ižeslavskis ir kartu su jais vyko iki Vilniaus. Kunigaikščiai atvyko į Vilnių penktadienį, kitą dieną po Velykų. Per tris varstus nuo Vilniaus juos pasitiko maršalka Liutauras [Chreptavičius] ir vyko kartu su jais iki jų namų. Buvo pas didįjį kunigaikštį sekmadienį, atliko [pavestą] pasiuntinybę ir buvo pavaišinti. Kviesti pas didįjį kunigaikštį atvyko į jų namus maršalka Grigalius Astikavičius ir Dobrogostas; rūmuose, priemenėje (*na senech*), juos pasitiko maršalka Stanislovas Petraškavičius ir su juo dar vienas asmuo; koridoriuje, prie durų į laukiamąjį, juos pasitiko ponas Stanislovas Kostevičius ir ponas Jurgis Hlebavičius. Po vaišių bojarinus išlydėjo tas pats maršalka Grigalius Astikavičius ir Dobrogostas. Išlydėti kunigaikštį Vasilijų išvažiavo tie patys asmenys; išlydėti kunigaikštį Semioną išvažiavo maršalka Vaitiekus Kučukavičius. Sutartį djakas Fiodoras rašė kartu su [LDK] raštininku Fedka [Grigorjevičiumi] didžiojo kunigaikščio rūmuose pirmadienį, balandžio 21 d. Kitą dieną, antradienį, kunigaikščiui [Ivanui Vasiljevičiui] ir įteikė ją bojarinams. Didysis kunigaikštis prisiekė tokiais žodžiais: „Mes, Aleksandras, Dievo malone didysis kunigaikštis, prisiekiame per šį šventą kryžių Dievu ir Dievo Motina savo broliui ir uošviui, didžiajam kunigaikščiui Ivanui Vasiljevičiui, kad sudarėme su juo taikos sutartį ir surašėme ją dviem egzemplioriais; mes turime elgtis pagal tą raštą, kuris buvo mūsų surašytas ir turi būti jam perduotas, turime jo laikytis sąžiningai, be kliaučių. Visa tai prisiekdamas bučiuoju šventąjį kryžių.“ Kitą dieną, trečiądienį, balandžio 23-ąją, bojarinai buvo pas didįjį kunigaikštį, išdėstė duotą pavedimą dėl vedybų rašto, susijusio su Elenos stačiatikių tikėjimu; įteikė jam sužadėtuvių dovanas, po to pas didįjį kunigaikštį jiems buvo iškeltos vaišės. Po vaišių juos išlydėjo į namus šie asmenys: kunigaikštį Vasilijų – maršalka Stanislovas Strumila, o kunigaikštį Semioną – Kučukavičius.

²³ T. y. 1449 m.

**15. 1495 m. Maskvos kunigaikštystės
Elenos sutiktuovės ir vedybų ceremonija**

Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos, sudarė R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 65–66.

Markove didžiąją kunigaikštę didžiojo kunigaikščio vardu pasitiko maršalka Stanislovas Strumila, kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis, kunigaikščiai Ivanas ir Vosylius Glinskiai; su jais buvo 60 žmonių palyda. [Maršalka] didžiojo kunigaikščio vardu atsiuntė didžiajai kunigaikštytei vežimą; jis buvo išmuštas skarlatu, grindys aptrauktos žaliu aksomu, vežime buvo šešios pagalvėlės sėdėti, aptrauktos aksomu, vežimas buvo pakinkytas aštuonetu palšų žirgų; žirgų plėškės aptrauktos raudonu aksomu, sagtys, žiedai, plėškių ir kamanų iškilimai paausuoti. [Maršalka] pasakė, kad didysis kunigaikštis atsiuntė jį patarnauti didžiajai kunigaikštytei ir lydėti ją iki Vilniaus. Ponai ragino didžiąją kunigaikštę persėsti į vežimą; didžioji kunigaikštė į vežimą nepersėdo ir liepė bojarinams perduoti savo atsakymą. [...] Medininkuose bojarinai ėmė pykti ant ponų, kad neduoda jokios žinios apie sutuoktuvių apeigas. Pasitarę tarpusavyje, ponai pasiuntė pas didįjį kunigaikštį poną Joną. Jonas sugrįžo iš Vilniaus su didžiojo kunigaikščio atsakymu ir sutiko didžiąją kunigaikštę Nemėžyje šeštadienį; kartu su juo atvažiavo Jurgis Pacavičius. [...] Iš ryto atėjo įsakymas važiuoti jai iš Nemėžio į miestą; ten pat, į Nemėžį, atvyko ponas Jonas; didžiojo kunigaikščio vardu didžiajai kunigaikštytei buvo atvežtas tas pats vežimas, kad didžioji kunigaikštė persėstų į jį; didžioji kunigaikštė į vežimą nesėdo, o sėdo į tapkaną²⁴ ir išvažiavo miesto link. Didysis kunigaikštis pasitiko didžiąją kunigaikštę per tris varstus nuo miesto; jis jojo ant žirgo ir sustojo, tapkana irgi sustojo. Nuo didžiojo kunigaikščio iki tapkanos buvo patiestas raudonas gelumbės patiesalas; nuo tapkanos iki didžiojo kunigaikščio patiesalo buvo ištiestas Brusos damastas su aukso siūlais; didžioji kunigaikštė iš tapkanos išlipo ant damasto patiesalo; po jos išlipo bojarinai; didysis kunigaikštis nuo žirgo nusliugė ant gelumbės patiesalo ir juo pasuko didžiosios kunigaikštės link, padavė jai ranką ir pasiteiravo apie jos sveikatą; liepė didžiajai kunigaikštytei grįžti į tapkaną; taip pat padavė ranką kunigaikštenei Marijai ir Rusalkino žmonai; pats didysis kunigaikštis pasuko savo žirgo link, prijojo prie tapkanos ir taip lydėjo iki miesto. Pasiekus miestą, didysis kunigaikštis liepė savo kunigaikščiams ir didikų vaikams nultipti nuo arklių ir sustoti prie didžiosios kunigaikštės tapkanos iš dešinės pusės; o didžiosios kunigaikštės bojarinų vaikai sustojo iš kairės pusės; pats didysis kunigaikštis jojo priešais tapkaną; tokia tvarka pasiekė miestą ir įžengė kartu į jį iki Švč. Motinos gimimo cerkvės. Didžioji kunigaikštė pasuko į šią cerkvę, o didysis kunigaikštis – į Šv. Stanislovo bažnyčią. Priešais cerkvę didžiąją kunigaikštę pasitiko archimandritas Makarijus, pakeltas metropolitu, su būriu šventikų, nešančių kryžius; toje pačioje cerkvėje buvo atgiedotos maldos ir Šv. Mišios. Kunigaikštienė Marija ir Rusalkino žmona ten pat išpynė didžiajai kunigaikštytei kasą, sušukavo galvą ir uždėjo kyką, uždengė dangalų ir pabarstė apyniais. Ponas Foma kalbėjo maldas ir palaimino ją kryžiumi. Didžioji kunigaikštė iš cerkvės pasuko į katalikų bažnyčią pas didįjį kunigaikštį. Priešais jąėjo popas Foma su kryžiumi rankose ir kryžiumi ją palaimino. Bažnyčios prieigose didžiąją kunigaikštę pasitiko vyskupas su kryžiumi rankose, kryžiumi ją palaimino ir pasuko atgal į bažnyčios vidų, ir sugrįžo į savo vietą. Didysis kunigaikštis su didžiąja kunigaikštyte irgi užėmė bažnyčioje savo vietas. Po kunigaikštės kojomis buvo patiestas tas pats aksomo takas, kuris buvo išvyniotas tada, kai ji lipo iš tapkanos, taip pat nedidelis sabalų kailių kilimėlis. Vyskupas tarė maldos žodžius didžiajam kunigaikščiui, o popas Foma – didžiajai kunigaikštytei; kunigaikštienė Marija laikė virš jos galvos vainiką, o Kulešinas inde vyną, kurį popas Foma davė gerti didžiajai kunigaikštytei, o indą sudaužė. Vyskupas ir didysis kunigaikštis smarkiai barė, idant ponas

²⁴ Šios transporto priemonės reikšmės rasti nepavyko. Veikiausiai turimos omenyje kažkokios rogės arba vežimas.

Foma netartų maldos žodžių, o kunigaikštienė Marija nelaikytų vainiko. Kunigaikštis Semionas davė jiems atsakymą, popas Foma nenustojo taręs maldos žodžių, o kunigaikštienė Marija – laikiusi vainiko. Archimandritas Makarijus taip pat dalyvavo, bet nedrįso didžiajai kunigaikštytei tarti maldos žodžių. Po sutuoktuvių didysis kunigaikštis nuėjo į savo kambarį, o didžioji kunigaikštytė su bojarinų žmonėmis – į kitą patalpą. Po sutuoktuvių apeigų didysis kunigaikštis per pasiuntinius pakvietė bojarinus ir liepė jiems ateiti su dovanomis ir išdėstyti pasiuntinybę. Bojarinai atėjo pas didįjį kunigaikštį, įteikė dovanas, išdėstė pasiuntinybę ir buvo pavaišinti. Didžioji kunigaikštytė per sutuoktuvių apeigas dėvėjo savo drabužius ir iki šiol, jau ketvirtą dieną po apeigų, juos nešioja, taip pat ir kyką.

16. M. Strijkovskis (1578 m.) apie Maskvos kunigaikštystės Elenos sutikimą Vilniuje 1495 m.

Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos, sudarė R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 67.

Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras išsiuntė į Maskvą pasiuntinius būsimos žmonos, kunigaikštystės Elenos. Pasiuntiniai – Gardino vietininkas kunigaikštis Aleksandras Jurjevičius, Trakų kaštelionas Jonas Zaberezinskis, Breslaujos vietininkas Jurgis Zenovičius, valdovo raštininkas Fiodoras Grigorjevičius – atlydėjo kunigaikštystę Eleną į Vilnių. Kartu su ja atvyko Maskvos valdovo Ivano Vasiljevičiaus pasiuntiniai: kunigaikštis Semionas Riapolovskis, Michalas Rusalka, Ivanas iš Kuratovo ir raštininkas Ivanas Kulešinas.

„O kunigaikštis Aleksandras su visais Ponų tarybos nariais ir su savo visu dvaru, ir su daugeliu susirinkusių žmonių pasitiko ją iš Vilniaus kalnų išvykęs ir su pasiuntiniu atvyko į Vilniaus pilį. Ten pilyje maskvėnų pasiuntiniai buvo keletą savaičių, o po to su didelėmis dovanomis išleisti jie į Maskvą.

Tais metais po Velykų karaliaus Aleksandro motina Elžbieta su sūnumi Fridrichu, kuris buvo kardinolas, ir su dviem dukromis, karalaitėmis Barbora ir Elžbieta, atvyko į Vilnių. Aleksandras motiną, brolių ir seseris priėmė su dideliu džiaugsmu, [jie] nemažai laiko Vilniuje gyveno. O po to su didele pagarba ir su didelėmis dovanomis išleido juos į Lenkiją.“

17. Maskvėnas pradeda karą prieš Lietuvą (Iš XVI a. lenkų kronikininko Martyno Bielskio „Lenkijos istorijos“)

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, sudarė ir parengė A. Baliulis ir E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 48.

Tais pačiais metais Ivanas Vasiljevičius, Maskvos didysis kunigaikštis, surado priežastį [užpulti] Lietuvą, kadangi Aleksandras jo dukrai Elenai, kuri buvo už jo ištekęjusi, Vilniaus pilyje nepastatė rusų cerkvės. Be to, manė turįs teisę į rusiškas žemes iki Berezinos upės, susimokė su Perekopo [totorių] caru Mengli Girėjumi ir pradėjo karą prieš Lietuvą.

18. Maskva užpuola Lietuvą (Iš XVI a. lenkų kronikininko Martyno Bielskio „Lenkijos istorijos“)

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, sudarė ir parengė A. Baliulis ir E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 51.

1502 metais tuoj po Užgavėnių karalius Aleksandras su karaliene Elena išvyko į Lietuvą, nes išgirdo, kad jo svainis kunigaikštis Dmitrijus Zilka, Maskvos didžiojo kunigaikščio sūnus, Smolensko apylinkes niokoja. Tad, palikęs [savo] brolių kardinolą Fridrichą Lenkijos Karalystės valdytoju, atvažiavo į Vilnių. O tuo metu lietuviai, [vadovaujami] Stanislovo Kiškos, nuo Smolensko pilies maskvėnus atmušė [...].

19. [1537 02 18, Maskva] Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo paliaubų su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Ivanu IV sutartis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės sutartys, 1449–1556 metai, sudarė, parengė ir vertė Marius Sirutavičius, Vilnius: Versus aureus, 2016 (Lietuvos užsienio politikos dokumentai. XIII–XVIII a.), p. 193–197.

Mes, didysis valdovas Žygimantas, Dievo malone Lenkijos karalius, Lietuvos ir Rusijos didysis kunigaikštis, Prūsijos, Žemaitijos, Mazovijos ir kitų kunigaikštis.

Pasiuntėme tai, mūsų broliui, didžiajam valdovui Ivanui, Dievo malone visos Rusios valdovui, Vladimiro, Maskvos ir Naugardo, Pskovo ir Riazanės, ir Tverės, ir Jugros, Permės, Bulgarijos, ir kitų didžiajam kunigaikščiui, savo pasiuntiniu – Polocko vaivada, savo maršalą poną Joną Jurgaitį Hlebavičių ir Vitebsko vaivada, savo maršalą, Valkavisko seniūną Motiejų Vaitiekaitį Jonaitį, ir savo raštininką Vaclovą Mikalojaitį – taikos ir gero sutarimo. Ir tai tarp mūsų su tavim, mūsų broliu, didžiuoju valdovu Ivanu, Dievo malone visos Rusios valdovu ir didžiuoju kunigaikščiu, nūnai neįvyko. Ir mūsų pasiuntiniai nuo mūsų tau, mūsų broliui, didžiajam valdovui Ivanui, Dievo malone visos Rusios valdovui ir didžiajam kunigaikščiui, kalbėjo, kad tu su mumis sudarytumei paliaubas penkeriems metams tam, kad mums tais paliaubų metais tarp savęs kovos ir karo nesumanyti, ir siųsti mums tais metais tarp savęs iš abiejų pusių savo didžiuosius pasiuntinius, kurie tarp mūsų tuos reikalus galėtų sutvarkyti. Ir tu, mūsų broli, didysis valdove Ivanai, Dievo malone visos Rusios valdove ir didysis kunigaikšti, su mumis sudarei paliaubas penkeriems metams nuo Viešpaties apreiškimo dienos septyni tūkstančiai keturiasdešimt penktaisiais metais²⁵ iki Viešpaties Apreiškimo dienos septyni tūkstančiai penkiasdešimtaisiais metais²⁶ tam, kad tau, mūsų broliui, didžiajam valdovui Ivanui, Dievo malone visos Rusios valdovui ir didžiajam kunigaikščiui, tais paliaubų metais, penkerius metus prieš mūsų žemes – Kijevo miestą su valsčiais, Kanevo²⁷ miestą su valsčiais, Čerkasų miestą su valsčiais, Žitomiro²⁸ miestą su valsčiais, Gomelio miestą su valsčiais ir kaimus – Uvarovičių, Telešovičių, Tereničių, Košeliovo Miško, Morozovičių, Lipiničių, Polešanų; Turovo miestą su valsčiais, Mozyriaus miestą su valsčiais – Bčičo, Bragino, Rečicos²⁹, Gorvolio, Strešino³⁰, Čečersko³¹, Propoisko³², Mogiliovo³³, Mstislavlio³⁴ miestą su valsčiais ir Chotslavičių valsčių, Kričevo³⁵ miestą su valsčiais, Dubrovnos miestą su valsčiais ir Gorų ir Romanovo valsčius, Oršos miestą su valsčiais, ir Liubavičių, Mikulino valsčius, Polocko miestą ir valsčius – Mošnikų, Drisos, Asvejos, Neščiorodos, Neporotovičių, Verbilovo slabados, Kubko, Viazmos, Klino, Sitnianų, Lisnos, Sebežo, Zamošės, Istco, Nevedrėjaus – tais paliaubų metais – prieš [jas] nekariauti ir niekaip [jų] nepuldinėti.

O man, didžiajam valdovui Žygimantui, Dievo malone Lenkijos karaliui, Lietuvos ir Rusios didžiajam kunigaikščiui, tais paliaubų metais prieš tavo, mūsų brolio, didžiojo valdovo Ivano, Dievo malone visos Rusios valdovo ir didžiojo kunigaikščio, žemes tais paliaubų metais nekariauti ir niekaip [jų] nepuldinėti – Maskvos žemės, ir Didžiojo Naugardo ir Naugardo valsčių, ir visos Naugardo žemės, Pskovo, ir visos Pskovo žemės, Sebežo miesto, ir Sebežo valsčiaus, ir visos Tverės

²⁵ T. y. 1537 m. kovo 25 d.

²⁶ T. y. 1542 m. kovo 25 d.

²⁷ Dab. Kanivas.

²⁸ Dab. Žytomiras.

²⁹ Dab. Rečycia.

³⁰ Dab. Strešynas.

³¹ Dab. Čačerskas.

³² Dab. Slauharadas.

³³ Dab. Mogiliavas.

³⁴ Dab. Mscislavas.

³⁵ Dab. Kryčavas.

žemės, ir Riazanės Pereslavlį ir visos Riazanės žemės, Pronsko ir visos Pronskos žemės – prieš [jas] nekariauti ir niekaip [jų] nepuldinėti. Taip pat man, didžiajam valdovui Žygimantui, Dievo malone Lenkijos karaliui, Lietuvos ir Rusios didžiajam kunigaikščiui, tais paliaubų metais ir prieš tuos tavo miestus ir valsčius, ir žemes nekariauti ir niekaip [jų] nepuldinėti: Rylo miesto su valsčiais, Putivlio³⁶ miesto su valdžiais, Severo Naugarduko³⁷ miesto su valsčiais, Radogoščiaus miesto su valsčiais, Černigovo miesto su valsčiais, Starodubo miesto su valsčiais, Počepo miesto su valsčiais, Popo Kalno miesto su valsčiais, ir valsčių: Zalesės, Babičių, Svetilovičių, Golodno, Skarbovičių, Lapičių; Karačevo miesto su valsčiais, ir valsčių: Chotimlio, Snovsko³⁸, Choroboro, Mglino, Drokovo; Trubčesko³⁹ miesto su valsčiais, Masalsko miesto su valsčiais, Serpeisko miesto su valsčiais, ir valsčių: Zamošjės, Tuchačevo, Degnos, Fominičių, Pogostiščės, Moščino, Demenos, Gorodečno, Užeperetės, Smopotės, Kovylnios, Šujos, Lazarevo miestelio, Bliževičių, Liubunės, Danilovičių; Briansko miesto su valsčiais, ir valsčių: Solovjevičių, Prikładnios, Pacyno, Fiodorovo, Osoviko, Pokiničių, Sucharo, Vseslavlį, Vorynicų, Žerynios; Roslavlį miesto su valsčiais. O siena tarp Roslavlį miesto ir Mstislavlį – tarp Slovnevo ir Šibnevo link Gnevko, Dobrajų upelių į Vandennešio pusę, ir nuo Vandennešio Dobrajų upelių į Ostrą, pro Didįjį mišką iki Šumiančios upės link Strelkų, link Kričevo ribos, o nuo Kričevo ribos, o nuo Kričevo Roslavlį miesto riba – Šumiančios upė iki Nemelicos upės, ir iš Nemelicos senąja riba link Zaborjės iki Iputės upės ir žemyn Iputės link Chmelio; Smolensko miesto su naudmenimis ir su valsčiais, kurie jam priklauso, ir valsčių: Elovco, Bolvaničių, Lazarevščinos, Pustoseljės, Romanovo, Kopotkovičių, Molochvos visos, kas jai priklauso, ir Petrovo Laikymo, Kutevo, Zverovičių, Dubrovino Kelio, Katynės, Kasplios, Porečjės, Rudos, Ščiučjos. O siena tarp Smolensko, Smolensko valsčių ir Dubrovnos, Romanovo, Gorų, Mstislavlį – nuo Dniepro žemiau Smolensko miesto Merejos upe aukštyn tarp Nekalčiausiųjų, Vzrubo ir Zvarovičių iki Ivakos upės, o nuo Ivakos – Elenės eiba iki Gorodnios, ir Gorodnia iki Vechros, iki Juodojo raisto, o nuo Vechros iki Prudilnos, o nuo Prudilnos iki Železnicos, ir Železnica prie Dudenkų iki Vypino, o nuo Vypino iki Sožo, ir Sožo žemyn iki Berezinos⁴⁰, ir Berezina aukštyn sausai kalvomis pro Počino ir Gladkovičių kaimus, o iš ten link Pulnevo. O už Dniepro upės Smolensko riba – žemyn Dniepro upe penkis varstus už Šventojo Klimentijaus; Mcensko miesto su valsčiais, ir Dmitrovo miestelio, ir Meščesko miesto su valsčiais, ir Opakovo miesto su valsčiais, ir valsčių Zalidovo, Nechochodovo, Byškovičių, Lyčino; Viazmos miesto ir visų Viazmos valsčių, kurie jai priklauso, Dorogobužo miesto ir visų Dorogobužo valsčių, kurie nuo seno jam priklauso, ir Belyjų miesto su valsčiais, ir Verchovjės, ir Bolševo, ir Šoptovo, ir Monevido slabados, Toropco miesto ir visų Toropco valsčių, Veližomiesto ir Veližo valsčių. O siena prie Toropco, Toropco valsčių ir Veližo valsčių: Dankovo, Liubutos, Dubnos, Rožnos, Turos, Biberevo, Starcovo, Neželskojės, Plaveckajos, Žižeckajos, Ozerskajos, Kazarinovskos; ir Naugardo valsčių – Didžiųjų Lukų, Pupovičių; ir Rževo, ir Ostro miesto, ir Zavoločjės miesto ir valsčių: Dolysos, ir Berezajos, Nevelio, Usvajos, Lovco, Vesnebologo ir Cholmo pogosto, ir Velilos, ir Lopastijų, ir Bujco, ir kitų valsčių – visos Naugardo žemės valsčių su mano žeme, su Lietuva, ir su polockiečiais, ir su vitebskiečiais žemei ir vandeniui senoji siena.

O ką tu, mūsų broli, didysis valdove Ivanai, Dievo malone visos Rusios valdove ir didysis kunigaikšti, pasiūsi pas mus kaip savo pasiuntinius, ir tiems tavo pasiuntiniams atvykti pas mus

36 Dab. Putyvlis.

37 Dab. Siverų Naugardas.

38 Dab. Sednivas.

39 Dab. Trubčeskas.

40 Dab. Beržuona.

ir išvykti laisvai, be jokių kliūčių. Taip pat ką mes tau kaip savo pasiuntinius pasiųstume, ir mūsų pasiuntiniams per tavo žemes pas tave atvykti ir išvykti laisvai, be jokių kliūčių. O tavo pirkliams iš visų tavo žemių į visas mūsų žemes atvykti su bet kokiomis prekėmis ir prekiauti bet kokiomis prekėmis, ir atvykti ir išvykti laisvai, be jokių kliūčių. O mūsų pirkliams iš visų mūsų žemių į visas tavo žemes atvykti su bet kokiomis prekėmis ir prekiauti bet kokiomis prekėmis, ir jiems atvykti ir išvykti laisvai, be jokių kliūčių. Taip pat jūsų pasiuntiniai ir pirkliai su bet kokiomis prekėmis, kur tik bekeliautų per mūsų žemes iš jūsų arba pas jus, ir mums, ir tų jūsų pasiuntinių ir pirklių prekių neatimti, ir mums pas tave tavo pasiuntinius ir pirklius su bet kokiomis prekėmis per savo žemes be jokių kliūčių praleisti. Taip pat mūsų pasiuntiniai ar pirkliai su bet kokiomis prekėmis, kur tik bekeliautų per tavo žemes iš mūsų arba pas mus, ir tau iš mūsų pasiuntinių ir pirklių prekių neatimti, ir tau pas mus mūsų pasiuntinius ir pirklius su bet kokiomis prekėmis per savo žemes be jokių kliūčių praleisti. O kurie kitų valdovų pasiuntiniai, iš kur [jie] bebūtų, vyks pas jus per mūsų žemes, ir pirkliai kartu su jais, ar atskirai nuo pasiuntinių pirkliai vyks pas jus bet kokiomis prekėmis, ir mums iš tų pasiuntinių ir iš pirklių prekių neatimti, ir mums pas jus pasiuntinius ir pirklius su bet kokiomis prekėmis per savo žemes praleisti be jokių kliūčių. Taip pat kurie kitų valdovų pasiuntiniai, iš kur [jie] bebūtų, vyks pas mus per jūsų žemes, ir pirkliai su bet kokiomis prekėmis, ir jums iš tų pasiuntinių ir pirklių prekių neatimti, ir jums pas mus tuos pasiuntinius ir pirklius su bet kokiomis prekėmis praleisti per savo žemes be jokių kliūčių.

O [jei] tais paliaubų metais koks ginčas kiltų dėl žemių ir dėl vandenių, ir dėl kitų ginčytinų reikalų tarp mūsų kunigaikščių ir žmonių, tai mūsų kunigaikščiai ir vietiniai, ir pakraščių valdytojai susisiekę dėl tų visų ginčytinų reikalų priims abi puses tenkinantį sprendimą. O [jei] kokiose ginčų bylose mūsų kunigaikščiai ir vietininkai, ir valdytojai nepriims sprendimo, tai mums tam atsiųsti teisėjus, ir jie suvažiavę dėl tų visų ginčų priims abi puses tenkinantį sprendimą be gudrybių. O vagį, bėglį, nelaisvąjį, vergą, skolininką, pagal [teismo] sprendimą išduoti, o suteiktą, patikėtą, paskolintą, užstatytą atiduoti.

O praeis pagal šiuos paliaubų raštus tarp mūsų sutarti metai, ir tarp mūsų stos nesantaika, o kurie tuo metu tavo žemių pirkliai ar pasiuntiniai atsidurs mūsų žemėse, ir mums tų tavo pirklių ir pasiuntinių nesulaikyti ir turtą iš jų neatimti, išleisti mums juos visus laisvai su visais jų turtais. O kurie mūsų pirkliai ar pasiuntiniai atsidurs tuo metu tavo žemėse, ir tau mūsų pirklių ir pasiuntinių taip pat nesulaikyti, nesuimti, nei turtą iš jų neatimti, bet išleisti juos visus laisvai su visais jų turtais.

O tam visam, kaip šiame paliaubų rašte parašyta, mes, didysis valdovas Žygimantas, Dievo malone Lenkijos karalius, Lietuvos, Rusios, Prūsijos, Žemaitijos, Mazovijos ir kitų didysis kunigaikštis, bučiavome kryžių tau, mūsų broliui, didžiajam valdovui Ivanui, Dievo malone visos Rusios valdovui, Vladimiro, Maskvos, Naugardo, Pskovo, Riazanės, Tverės, Jugros, Permės, Bulgarijos ir kitų didžiajam kunigaikščiui, tam, kad mums pagal šį paliaubų raštą iki tų sutartų metų tvirtai tos taikos laikytis pagal tai, kaip šiame paliaubų rašte parašyta.

Ant šios paliaubų sutarties mes, didžiojo valdovo Žygimanto, Dievo malone Lenkijos karaliaus ir Lietuvos, Rusios, Prūsijos, Žemaitijos, Mazovijos ir kitų didžiojo kunigaikščio pasiuntiniai – aš, Jonas Jurgaitis Hlebavičius, Polocko vaivada, didžiojo valdovo, karaliaus ir didžiojo kunigaikščio maršalas; aš, Motiejus Vaitiekaitis Jonaitis, Vitebsko vaivada, jo malonybės valdovo, karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio maršalas, Valkavisko seniūnas; ir aš, raštininkas Vaclovas Mikalojaitis – bučiavome kryžių ir savo antspaudus prie šios paliaubų sutarties prikabinome tam, kad mūsų valdovui, didžiajam valdovui Žygimantui, Dievo malone Lenkijos karaliui ir Lietuvos ir Rusios didžiajam kunigaikščiui, su savo broliu, didžiuoju valdovu Ivanu, Dievo malone visos Rusios

valdovu ir didžiuoju kunigaikščiu, tų paliaubų iki sutartų metų tvirtai laikytis, kaip šiame paliaubų rašte parašyta. O kai bus pas mūsų valdovą, pas didįjį valdovą Žygimantą, Dievo malone Lenkijos karalių ir Lietuvos ir Rusios didįjį kunigaikštį, didžiojo valdovo Ivano, Dievo malone visos Rusios valdovo ir didžiojo kunigaikščio, bajorai, ir mūsų valdovui, didžiajam valdovui Žygimantui, Dievo malone Lenkijos karaliui, Lietuvos ir Rusios didžiajam kunigaikščiui, iš to rašto, prie kurio mes savo antspaudus prikabinome ir ant kurio kryžių bučiavome, liepti surašyti savo raštą žodis žodin ir savo antspaudą prie to rašto jam prikabinti, ir kryžių ant to rašto mūsų valdovui Žygimantui, karaliui, bučiuoti jo bajorų akivaizdoje, ir tą raštą mūsų valdovui duoti didžiojo valdovo Ivano, Dievo malone visos Rusios valdovo ir didžiojo kunigaikščio, bajorams, ir jo bajorus išleisti pas jį neužlaikant.

20. 1655 m. rugsėjo 3 d. caras Aleksiejus Michailovičius pasiskelbia didžiuoju Lietuvos, Baltarusijos, Volynės ir Podolės kunigaikščiu (vardinis caro įsakas)

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai: feodalinis laikotarpis, Vilnius, 1955, t. I, p. 310–311.

Stalininkai ir striapčiai, žilcai, pulkininkai, šaulių galvos, dvarėnai ir bajorvaikiai iš miestų ir visų laipsnių tarnybiniai žmonės... mes, didysis viešpats, mūsų carinė didenybė, paėmėme iš Lenkijos karaliaus mūsų viešpats protėvių, didžiųjų Rusijos viešpačių kunigaikščių Lietuvos didžiosios kunigaikštystės sostinę Vilnių, ir daug kitų miestų paėmėme ir užėmėme, taip pat ir Baltąją Rusiją; ir mūsų carinės didenybės įsakymu mūsų carinės didenybės Zaporozjės kariuomenės hetmonas Bogdanas Chmelnickis su visa Zaporozjės kariuomene užėmė taip pat ir Lenkijos karaliaus miestus ir vietas Volynėje ir Podolėje; ir dievo malone mes, didysis viešpats, mūsų carinė didenybė, esame mūsų protėvių didžiųjų viešpačių Rusijos kunigaikščių Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje, ir Baltojoje Rusijoje, ir Volynėje, ir Podolėje paveldėtoju didžiuoju viešpačiu; ir liepėme mes, didysis viešpats, mūsų carinė didenybė, rašyti savo viešpaties pavadinime ir titule savo didįjį viešpatį, mūsų carinę didenybę didžiuoju Lietuvos ir Baltosios Rusios, ir Volynės, ir Podolės kunigaikščiu. Ir jums tai yra žinotina ir ateityje mums, didžiajam viešpačiui, mūsų carinei didenybei, reikia tarnauti ir pasitikėti mūsų viešpats malone, o mes, didysis viešpats, jus už jūsų tarnybą apdovanosime.

21. Patvirtinimas apie kai kuriuos M. Šachovskojaus tarnybos Vilniuje momentus [1658? m.]

Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos, sudarė R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 264.

Kovo 21 d. Pagal didžiojo valdovo įsaką aplink visą Vilniaus pilį, kur [Vilniuje] esant didžiajam valdovui buvo pastatyta smailiaviršūnių rąstų siena, įsakė vietoj žemių pylimo padaryti dviejų sienų kirstų medžių tvirtovę su priedangomis šauliams bei visokiais įtvirtinimais, [kuria] apipylė žemėmis įvairių luomų vilniečiai; o kokio dydžio bus tas miestas ir kiek jame bus pravažiuojamų vartų ir praeinamų vartelių, visokių bokštinių įtvirtinimų, viso to didžiajam valdovui atsiuntė brėžinį ir aprašą [...].

22. 1660 m. kovo 17 d.–1661 m. vasario mėn. Žinia apie Rusijos kariuomenės įtvirtinimus Žemutinės pilies teritorijoje. Byla dėl Vilniaus vaivados rusų kunigaikščio Michailo Semionovičiaus Šachovskojaus prašymo, kad atlygintų už žygius, pranešimus ir vilnietišką tarnybą

Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos, sudarė R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 263–264.

Carui, valdovui [...], iki žemės lenkiasi Miška Šachovskojus. Buvusiais 164 [1655] metais buvau tavo tarnyboje daugiau kaip 4 metus [...], o smailiaviršūnių rąstų tvirtovė, kuri prie tavęs

[1655 m. rugpjūčio 9 d.?] buvo padaryta⁴¹, ta tvirtovė supuvo ir sugriuvo, ir aš vietoj tos tvirtovės padariau iš kirstų rastų dviejų sienų piliavietę – daugiau kaip pusę miesto vietoj žemės pylimų [apsuptos] piliavietės⁴² pagal brėžinį bei sudarymą pulkininko Tomo Belio, o tuos įtvirtinimus pagal to pulkininko Tomo Belio brėžinį ir įsakymą kapitonas Matvejus Bordovikas; ir aplink visą [tą įtvirtintą] piliavietę vandenį paleidau, o didžiajame mieste, kur gyvena miestiečiai, kur buvo atviros vietos, užtaisiau ir priedangą šauliams aplink visą miesto [sieną] padariau ir išgrindžiau⁴³. [...] Be to, Radvilų rūmuose už miesto surastos dvi naujos, didelės varinės patrankos, ir tos patrankos pastatytos Mažajame mieste, aikštėje [...].

23. 1660 m. balandžio 20 d.–gegužės 9 d.
Rusų kunigaikščio Danilo Myšeckio⁴⁴
pranešimai iš Vilniaus

Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos, sudarė R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 264.

[1660] metų gegužės 9 d. į slaptųjų reikalų įsaką [...]. Be to, dabar Vilniuje pribrendo pilies tvirtinimo reikalai, kurie laiko nuo kunigaikščio Michailo Šachovskojaus, nes, be didžiojo miesto, neužbaigta vienoje pilyje 796 sieksniai [sienos?]. O senoji smailiaviršūnių rastų tvirtovė, kuri prietavęs [valdove, pastatyta?], palikta, visa supuvo, ir tam pilies tvirtinimo reikalui dabar iškirsta per 30 000 rastų, o be papildomų žmonių pargabenti juos iš miško su tuo nedideliu kiekiu žmonių, kurie dabar Vilniuje, ir įtvirtinimus daryti nėra kam. Todėl liepk man įsaką surašyti, kad dėl žmonių negausumo šis įtvirtinimų reikalas nesustotų ir iš lenkų bei lietuvių žmonių pusės kokios bėdos neatsitiktų, ir dėl to aš tavo nemalonėje neatsidurčiau [...].

24. Vilniuje leisto laikraščio „Gazety Wileńskie“ informacija apie rusų kariuomenės apsistojimą Vilniuje 1773 m.

BALAIŠYTĖ L. Rusų karininkija kasdieniniame ir šventiniame XVIII a. Vilniaus gyvenime, *XVIII amžiaus studijos*, sudarytoja R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2018, t. 4, p. 233.

Turime pripažinti, kad generolas [Stepanas Rževskis] nuo pat atvykimo daug išlaidų, paslaugų ir pagalbos palaikant tvarką suteikė ir toliau vis dar teikia magistrato valdžiai. Dalį kariuomenės apgyvendino artimiausiuose kaimuose, neturtingus Vilniaus miestiečius atleido nuo apgyvendinimo prievolės, o apgyvendinusiems reikalus sutvarkė taip, kad jie gali atsipūsti po buvusių metų, [...] ir tėvišką malonę gyventojams bei našlaičiams rodo.

25. Vilniuje leisto laikraščio „Gazety Wileńskie“ informacija apie rusų kariuomenės apsistojimą Vilniuje 1773 m.

BALAIŠYTĖ L. Rusų karininkija kasdieniniame ir šventiniame XVIII a. Vilniaus gyvenime, *XVIII amžiaus studijos*, sudarytoja R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2018, t. 4, p. 233.

Visų luomų ir padėties vietiniai gyventojai, išgyvenę įvairius sunkumus, patiria malonią ramybę, komendantu tapus Rusijos kariuomenės pulkininkui J[o]M[alonybei] Zaborovskiui, [...] ir tiek

41 Matyt, carui Aleksejui Michailovičiui Romanovui būnant ką tik užimtame Vilniuje 1655 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. iš stačiai įkastų rastų buvo greitai pastatyti kažkokie laikini įtvirtinimai, gal sutvirtinant apgriautas Žemutinės pilies sienas ar šalia.

42 Greičiausiai aplink visą Žemutinės pilies teritoriją, supusią seną mūrinę sieną ir pylimus, prie jos didesniu ar mažesniu atstumu (atsižvelgiant į tai, kiek buvo laisvo ploto) buvo numatyta pastatyti kitą gynybos liniją iš smailiaviršūnių rastų ir pylimų. Sprendžiant iš išlikusių aprašymų apie apsuptį, naujieji įtvirtinimai ėjo maždaug palei seną ir dabartinę Vilnios vagą bei Neries upę, tai yra dabartinėmis Arsenalo, T. Vrublevskio, Šventaragio, Barboros Radvilaitės gatvėmis, o nuo šios sankirtos su Maironio gatve per Sereikiškių parką Vilnios link ir jos pakrantėmis iki santakos su Nerimi.

43 T. y. buvo sutaisyta miesto siena ir, matyt, pradėtos įtvirtinti kai kurios aplink miestą esančios aukštumos (žr. Fiurstenhofo plane rodomus rusų įtvirtinimus – *Moscovitisch Retranchement de Anno 1654*).

44 D. Myšeckis 1659 m. Vilniaus vaivados poste pakeitė M. Šachovskojų.

mažiausias vaikelis, tiek skurdžiausias žmogus sulaukia jo maloningojo išklausymo. Minėtas J[o]M[alonybė] Komendantas, pamynęs savo interesus, gyventojams pageidaujant užleido J[o]M[alonybės] Vilniaus kaštelionų rūmus, kad iki šiol vargę miestiečiai ten pramogautų, kad visiems būtų suteikta galimybė du kartus per savaitę vykstančiuose, sargybos prižiūrimuose redutuose saugiai lankytis ir linksmintis.

26. 1795 m. sausio 3 d. (1794 m. gruodžio 23 d.). Sankt Peterburgas. Rusijos ir Austrijos deklaracija dėl trečiojo Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo

Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai, I dalis: Sankt Peterburgo konvencijos, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2008, p. 213–214 (Lietuvos užsienio politikos dokumentai, d. 1).

Deklaracija

Pastangos, kuriomis Jos Didenybė Imperatorė buvo priversta išskleisti kariuomenę, kad būtų pažabotas ir užgesintas maištas ir sukilimas, kurie kilo Lenkijoje pačiomis piktybiškiausiomis apraiškomis ir itin pavojingomis jos kaimyninių didžiųjų valstybių ramybei, buvo vainikuotas labiausiai pavykusi ir geriausiu pasiekimu; o Lenkijai tapus visiškai sutramdyta ir Imperatorės ginklų užkariauta, Jos Didenybė, turėdama pasitikėjimą, grįžtą savo reikalo teisumu ir veiksmingumu priemonių, kurias Ji paruošė savo pergalei, leido numatyti panašią baigtį, ir Ji iš anksto paskubėjo susitarti su savo dviem sąjungininkais, būtent, Jo Didenybė Romos Imperatoriumi ir Jo Didenybė Prūsijos Karaliumi, dėl pačių veiksmingiausių priemonių, reikalingų užkirsti atgijimui neramumų, panašių į tuos, kurie Jiems kėlė pagrįstą nerimą ir kurių užuomazgos nuolat fermentavosi protuose, prisigėrusiuose iškreiptų principų, ir kad tos užuomazgos anksčiau ar vėliau netruktų atsigauti, jei tik nebus stiprios ir griežtos valdžios.

Šie du valdovai, įsitikinę ankstesne patirtimi, kad Lenkijos Respublika visiškai nesugeba turėti tokios valdžios ar gyventi taikiai pagal įstatymus išlaikydama nepriklausomumo būsenoje, Jie savo išmintimi, savo meile taikai ir jų pavaldinių geroje pripažino, kad neišvengiamai būtina imtis ir įvykdyti visišką šios Respublikos padalijimą tarp didžiųjų kaimyninių valstybių. Patyrusi apie tokį mąstymą ir pripažinusi jį visiškai analogišku savajam, Jos Imperatoriškoji visos Rusijos Didenybė apsisprendė nedelsiant vesti derybas su kiekvienu iš dviejų minėtų aukštųjų sąjungininkų atskirai, o po to su abiem kartu baigiant derinti tą dalybų dalį, kuri Jiems turi tekti po bendro apsisprendimo.

Dėl to Jos Imperatoriškoji Didenybė įpareigojo žemiau pasirašiusįjį, turintį plačiausius įgaliojimus, tartis dėl bendrų dalykų su Jo Ekscelencija ponu grafu de Cobenzlu, ypatinguoju ir įgaliojtu Jo Didenybės Romos Imperatoriaus pasiuntiniu prie Jos Didenybės visos Rusijos Imperatorės [Rūmų], taip pat turinčiu įgaliojimus; šie įgaliotiniai, rimtai apsvarstę pasiūlymus, pateiktus iš vienos ir kitos pusės, ir pastebėję, kad jie visiškai sutampa su Jų Aukštųjų Valdovų norais, sutarė šiuos dalykus.

1-ma. Kad nuo šiol Rusijos Imperijos sienos nuo dabartinės linijos prasiplės išilgai sienos tarp Voluinės ir Galicijos iki Bugo; nuo ten ji eis pagal šią upę iki Lietuvos Brastos ir iki šio vardo vaivadijos ribos ir toliau iki Palenkės; po to ji pasuks kiek įmanoma tiesesne linija Brastos ir Naugarduko vaivadijų riba link Nemuno upės ties Gardinu, nuo ten ji leisis šia upe ligi tos vietos, kur įteka į Prūsijos valdas, paskui eidama išilgai senosios Prūsijos sienos iki Palangos, esančios šioje pusėje, siena, niekur nenuoldama nuo Baltijos kranto, pasieks dabartinę Rusijos sieną ties Ryga; tokiu būdu visi kraštai, valdos, sritys, miestai, miesteliai ir kaimai, esantys šiapus nubrėžtos linijos, bus visam laikui prisijungti prie Rusijos Imperijos, ir jos ramus bei nenutrūkstantis valdymas jai yra ir jai bus Jo Didenybės Romos Imperatoriaus autentiškai ir iškilingai patvirtintas.

27. 1794 m. gegužės 4 d. sukilimo slopinimo priemonės

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai: feodalinis laikotarpis, Vilnius, 1955, t. I, p. 326.

Iš generolo Numseno pranešimo Repninui

Iš kai kurių žinių patyręs apie dvi svarbiausias Lietuvos konfederatų telkimosi vietas, kuriose įkalbami valstiečiai sukilti, vieni prieš savo ponus, o kiti prieš Rusijos kariuomenę, tai ir ryžausi duoti įsakymą išvaikyti tuos sambūrius ir išskyriau papulkininkį baroną Šulcą su grenadierų batalionu, dviem eskadronais karabinierių, 100 kazokų ir kai kuriais savanoriais atlikti šią ekspediciją, duodamas jai savo nurodymus ir kai kurią orientuotę vietovėse.

28. 1862 m. V. Nazimovo rašte „Dėl kai kurių vyriausybės priemonių Vakarų gubernijose“ pateikti siūlymai

ALEKSANDRAVIČIUS E., KULAKAUSKAS A. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 81.

[...] gerbdami tautų papročius ir valstybiniu nusikaltimu pripažindami bet kokią, netgi moralinę, tautinę prievartą, siekdami suteikti kiekvienai tautai galimybių laisvai ir be kliūčių vystytis jos užimamuose plotuose būdingomis jai formomis ir būdais, įsakome: vietovėse, kur vyrauja rusai [t. y. baltarusiai ir galbūt ukrainiečiai], steigti rusiškas mokyklas, kur vyrauja lietuviai arba žemaičiai, leisti mokytis lietuviškai ir žemaitiškai, o kur daugumą gyventojų sudaro lenkai, mokytis lenkiškai [...].

29. 1865 m. rugpjūčio 3 d. Vilniaus švietimo apygardos globėjo raštas Vilniaus generalgubernatoriui dėl priemonių lietuviškoms tikybinio turinio knygoms spausdinti rusiškais raidėmis

LVIA, f. 378, b. 1775, l. 1–2; <http://www.spaudos.lt/istorija/grazdanka.htm>

Įvedus rusišką pasaulietišką abėcėlę žemaičių ir lietuvių tarmėmis, yra taip pat būtina išspausdinti žemaičiams ir lietuviams rusiškais raidėmis mokslo vadovėlius ir maldaknyges naudotis namie, mokykloje ir bažnyčioje. Iš pradžių užtenka išspausdinti 5 knygas, būtent: Aukso altorių, giesmynus, evangelijas, trumpą katekizmą ir Šventąją istoriją. Šios knygos parinktos todėl, kad jas liaudis daugiausia naudoja. Remdamasis apygardos inspektoriaus rūmų patarėjo Novikovo man praneštomis žiniomis, aš manau išspausdinti kiekvienos šių knygų po 10 000 egzempliorių, kad iš vienos pusės būtų patenkintas liaudies poreikis, o iš kitos pusės, kad būtų galima pardavinėti jas mažesnėmis kainomis, negu parduodami dabartiniai leidiniai lenkiškais raidėmis.

Globėjas I. Kornilovas

Generalgubernatoriaus kanceliarijos prierašas: Jo prakilnybė teikėsi leisti išduoti 7 000 rb iš papildomos rinkliavos.

30. Rusijos lietuvių Seimo Petrograde 1917 m. gegužės 27 d. rezoliucija

Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose, sudarė A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius, 2017, p. 172.

Rusijos lietuvių Seimas, sukvietas Petrapilyje 1917 m. geg[užės] 27 d. posėdžiuose, nuo geg. 27 iki birželio 3 d. svarstė Lietuvos politikos padėjimą ir žengdamas prie nepriklausomos demokratinės Lietuvos respublikos, kurioje turi būti pripažinta visiems, be tautos ir lyties skirtumo, lygios pamatinės piliečio teisės ir visiška tikėjimo laisvė, ir atsižvelgdamas į tai,

1. kad prieš karą viena Lietuvos etnografinė dalis buvo Rusijos, o antra Vokietijos valdžioje;
2. kad Rusijos Lietuva per šį karą veik visa užimta vokiečių kariuomenės;
3. kad jos klausimas todėl tapo tarptautinis ir bus rišamas Taikos kongrese;
4. kad dėl užimtųjų per karą svetimos valstybės žemių yra nustatytas Rusijos Darbininkų bei kareivių Atstovų Tarybos ir Laikinosios Vyriausybės pripažintas ir visiems paskelbtas taikos principas – taika be aneksijų ir kontribucijų, leidžiant pačioms tautoms spręsti, ko jos nori;
5. kad išskirstytoms tarp kelių valstybių tautoms pripažinta Europos ir Amerikos demokratijų sudaryti vieną politinį kūną;
6. kad Lietuva iki XVIII šimtmečio pabaigos turėjo savo atskirą politikos gyvenimą;
7. kad, esant šioms aplinkybėms, metas Lietuviams įvykinti senus politinės laisvės troškimus ir, remiantis apsisprendimo teise, aiškiai visam pasauliui pasakyti, kaip jie savo likimą apsprendžia, –
Nutarė:
1. Visa etnografinė Lietuva privalo tapti nepriklausoma valstybė, nuolatinei neutrali.
2. Jos neutralumas privalo būti garantuotas Taikos Kongreso.
3. Taikos Kongrese turi būti Lietuvos atstovai.
4. Lietuvos valdymo būdą ir vidaus tvarką turi nustatyti sukviestas visuotiniu lygiu, teisiu ir slaptu balsavimu Steigiamasis Lietuvos Susirinkimas.

31. **Lietuvių Seimo, vykusio 1917 m. birželio 1–4 d. Petrograde, rezoliucija**

Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose, sudarė A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius, 2017, p. 173.

„Atskiros demokratinio Seimo“ rezoliucija

Lietuvių Seimas Petrapielyje, atstovaujantis išblaškytajai po Rusiją demokratinę Lietuvį tautos daliai, apsvaustę politinę Lietuvos ateitį posėdžiuose birželio mėn. 1–4 dienų⁴⁵, rado:

1. Lietuva yra atskira etnografinė, kultūrinė, ekonominė ir politinė vieneta;
2. Lietuvos tauta savo politinio ateities likimo klausime yra savarankumo idėjos vedama;
3. kiekviena tauta gali pasekmingai vystyti ir plėtoti savo kultūros ir ekonomijos pajėgas tik turėdama pilną politinę savo šalies laisvę;
4. šitoji laisvė kiekvienos tautos manoma kaip teisė pilnai savo likimą spręsti;
5. politinio tautų apsisprendimo teisė Rusijos Darbininkų bei kareivių Atstovų tarybos yra iškelta kaip būsimosios taikos pamatinė sąlyga. Toji pati teisė jau paskelbta pamatiniu taikos principu ir tokiu būdu tarptautiniame taikos kongrese svarstyta;
6. susidėjusiomis karo aplinkybėmis politinis Lietuvos likimo klausimas tapo tarptautinis ir tokiu būdu tarptautiniam [e] taikos kongrese svarstytinas;
7. tarptautinis taikos kongresas turės sankcionuoti teisę, kad pavergtosios tautos galėtų išskirti, jeigu to norės, iš valstybių jas pavergusių, o išsiskyrusioms tautoms turės duoti tarptautinę garantiją laisvo savarankiškumo gyvenimo, ir vienu balsu nutarė:
1. Kreiptis į Laikinąją Rusijos valdžią, taip pat į visas valstybes, sąjungininkes bei neutralias, ir reikalauti pripažinti:
 - a) kad lietuvių tautai priklauso politinio apsisprendimo teisė;
 - b) kad savo politinį likimą lietuvių tauta turi teisę spręsti laisvai išrinktame Lietuvos Steigiamajame Susirinkime, visuotinio, be lyties, lygaus ir slapto balsavimo pamatais, proporcinės sistemos prisilaikant;

45 Pagal naująjį kalendorių – birželio 14–17 d.

c) kad lietuvių tauta, kaip užinteresuota tauta, turi teisę turėti savo atstovus tarptautiniame taikos kongrese.

2. Apie visa, kas čia išdėstyta, pranešti viso pasaulio demokratijoms.

**32. Aukščiausios lietuvių tarybos
Petrograde 1918 m. kovo 15 d. deklaracija
(dėl Bresto taikos sutarties)**

Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose, sudarė A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius, 2017, p. 378.

Ryšium su neseniai įvykusia Bresto taikos sutarties ratifikacija Lietuvių taryba Peterburge štai ką skelbia:

Visuotinė, tikrai demokratiška, ilgalaikė taika, kuri visoms tautoms (tiek mažoms, tiek didelėms) galėtų garantuoti laisvo ekonominio, politinio ir socialinio vystymosi bei takaus sugyvenimo galimybę, gali būti pasiekta tik įgyvendinant atvirai visiškai, be jokių išlygų ar specialių tikslų.

Todėl Lietuvių taryba skelbia, kad (kiek tai liečia senąsias Rusijos teritorijas) specialiu – Lietuvos – atveju neįmanoma teisingai išspręsti problemos neatkūrus nepriklausomos Lietuvos valstybės. Ši valstybė turi apimti visas etnografines Lietuvos dalis su laisvu priėjimu prie Baltijos jūros. Tik paskelbus Lietuvą savarankiška valstybe gali būti užtikrintas taikus tiek Lietuvos, tiek besiribojančių šalių vystymasis.

Lietuvių taryba yra tvirtai įsitikinusi, kad taikos kongrese, kuriame ves derybas visą suinteresuotą tautų, taigi ir Lietuvos, atstovai, įvyks tarptautinis Lietuvos suverenių teisių pripažinimas.

Savaime suprantama, kad visos separatistinės sutartys, liečiančios Lietuvą, [tai yra] sutartys, sudarytos tarp kariaujančių valstybių nedalyvaujant Lietuvos atstovams, kurios nukreiptos prieš aiškų visos lietuvių tautos norą atkurti Lietuvos nepriklausomybę, neturės Lietuvai privalomos galios; lietuvių tauta jų niekuomet nepripažins.

**33. 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos
taikos sutartis su Rusija**

Vyriausybės žinios, 1920 m. lapkričio 30 d., Nr. 53–509; *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys*, parengė L. Breslavskienė, A. Eidintas, R. Jermalavičienė, L. Kalasauskienė, S. Marcinkonienė, A. Piliponis, G. Rudis, K. Tamašauskas, V. Žalys, R. Žepkaitė, Vilnius: Mintis, 1993, p. 27–41.
http://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=112582&p_query=&p_tr2=2

Čia pridedamas Lietuvos taikos sutarties su Rusija tekstas, pasirašytas Maskvoje tūkstantis devyni šimtai dvidešimtais metais liepos mėnesio dvyliką dieną Demokratinės Lietuvos Respublikos Vyriausybės įgaliotinių iš vienos šalies ir Rusijos Socialistinės Federacinės Tarybų Respublikos Vyriausybės įgaliotinių iš kitos šalies, tų pačių metų rugpjūčio mėnesio šeštą dieną yra ratifikuotas Demokratinės Lietuvos Respublikos Steigiamojo Seimo, einant laikinosios Lietuvos Valstybės Konstitucijos § 4, ir šiuo skelbiamas Demokratinės Lietuvos Respublikos įstatymu.

A. Stulginskis

Einaš Respublikos Prezidento Pareigas

Steigiamojo Seimo Pirmininkas

Kaunas,
1920 metų rugsėjo mėnesio 9 dieną

D-ras K. Grinius
Ministeris Pirmininkas

LIETUVOS TAIKOS SUTARTIS SU RUSIJA

LIETUVA iš vienos šalies ir RUSIJA iš antrosios, būdamos tvirtai pasiryžusios teise ir teisingumu pagrįsti patvarius pamatus ateities savitarpio santykiams, kurie abiem valstybėm ir jų gyventojams suteiktų visą rimties ir gero kaimynų sugyvenimo labą, nusprendė tam tikslui pradėti tarybas ir paskyrė savo įgaliotiniais:

LIETUVOS DEMOKRATINĖ RESPUBLIKA –Tomą NARUŠEVIČIŲ,

Petrą KLIMĄ,
Simoną ROZENBAUMĄ,
Juozą VAILOKAITĮ ir
Vytautą RAČKAUSKĄ

ir

RUSIJOS FEDERACINĖ SOCIALISTINĖ TARYBŲ RESPUBLIKA –Adolfą JOFFE, Abraomo sūnų,

Julijoną MARCHLEVSKĮ, Juozapo sūnų, ir
Leonidą OBOLESKĮ, Leonido sūnų.

Pažymėtieji įgaliotiniai, viens kitam pateikė savo įgaliojimus ir, pripažinę juos esant sustatytus tinkama forma ir reikiama tvarka, susitarė dėl šių dalykų:

Straipsnis I

Remdamasi Rusijos Federacinės Socialistinės Tarybų Respublikos paskelbtąja visų tautų teise laisvai apsispręsti ligi joms visiškai atsiskiriant nuo valstybės, kurios sudėtyje jos yra, Rusija be atodairų pripažįsta Lietuvos Valstybės savarankiškumą ir nepriklausomybę su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis sėkmėmis ir gera valia visiems amžiams atsisako nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi Lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu.

Kad Lietuva buvo kuomet priklausiusi Rusijai, tas faktas neuždeda Lietuvių tautai ir jos teritorijai jokių pareigų Rusijos link.

Straipsnis II

Valstybės siena tarp Lietuvos ir Rusijos eina:

Prasidėdama nuo tos vietos, kur Gorodniankos upė įteka į Bobro upę, toumo 2 varstai į rytus nuo Čarnalio kaimo Gorodniankos upe tarp Chmelnikų–Chmelevkos ir Lenkų Olšos kaimų; nuo ten sausuma į Veselavo kaimo pietų šoną; nuo ten bevardžiu Kamenos upės intaku iki tos vietos, kur tasis intakas įteka į minėtąją Kamenos upę toumo apie varstą nuo Veselavo kaimo. Toliau Kamenos upės tėkme aukštyn toumo apie varstą; nuo ten sausuma maždaug valsčiaus valdybos link kaime Nerastnaja ligi pat bevardžio Sidros upės intako versmių; toliau tuo intaku iki jo santako su Sidra toumo apie varstą nuo Siderkos kaimo; nuo ten Sidros (Siderkos, Sidnankos) tėkme tarp Šeštakų ir Siderkos kaimų, pro Sidros miestelį, tarp Jurašių ir Ogorodnikų kaimu pro Beniašių kaimą, pro Litvinkos kaimą, tarp Zveranų ir Timanų iki Lovčikų kaimo; nuo ten sausuma į Valkušių kaimo pietų šoną; nuo ten į Čupranavo kaimo šiaurės šoną; toliau į aukštumą, kurioj stovi trigonometrinis punktas (108,0) toumo apie varstą į pietus nuo Navodielių kaimo; toliau į Tolčių sodybą šiaurės šoną toumo maždaug varstas į šiaurę nuo jų; nuo ten į Dubavosios kaimo

pietų šoną; toliau Induros upe, pro Luškių kaimą, pro Induros miestelį, pro Prokapavičių kaimą, pro Bieliavo kaimą; toliau Lašos upe pro Babrauninkų kaimą ir toliau šita upe iki jos santako su Svisločim. Toliau Svisločies upe iki jos santakos su Nemunu; nuo ten Nemunu ligi Beržūnos (Berezinos) upės žiočių, Beržūnos Isločies ir Voločinkos upėmis, Voločino miesto vakarų šonu, Brilkų, Burlokų (Burmokų) ir Polikščiauščiznos kaimų šiaurės šonu; nuo ten į šiaurės rytus Mielašių ir Gintauščiznos (Menžikauščiznos) kaimų rytų šonu toumo apie varstą nuo jų; toliau į šiaurės rytus į Cholchlo miesto vakarų šoną toumo apie varstą nuo jo; toliau Suchanarovščiznos kaimo vakarų šonu toumo apie varstą nuo jo. Nuo ten siena pasuka į šiaurės rytus į Berezovcų kaimo vakarų šoną toumo nuo jo apie vieną varstą; toliau į šiaurės rytus Vaskaučių kaimo vakarų šonu; nuo ten Lialkovščiznos kaimo vakarų šonu toumo apie vieną varstą nuo jo; nuo ten pasuka į šiaurę, į Kuliauščiznos kaimo vakarų šoną ir nuo ten į šiaurę tarp Drenių ir Žerlokų kaimų; nuo ten į šiaurės vakarus Garavinos kaimo rytų šonu ir Adomavičių kaimo vakarų šonu; toliau į Mislevičių kaimo rytų šoną; toliau Buchovščiznos kaimo rytų šonu į Molodečnos stotį, kurią perkerta taip, kad geležinkelio Vilniaus–Molodečnos–Lydos linija lieka Lietuvos teritorijoje, o geležinkelio Vileikos–Molodečnos–Minsko linija Rusijos teritorijoje; nuo ten Buchovkos upe iki jos santakos su Uša; ta upe iki Ušos kaimo; nuo ten pasuka į šiaurės rytus ir eina sausuma Slobodkos, Dolgosios, Prentos kaimų vakarų šonu; nuo ten Naročies upe ir prie Čeremščicos kaimo toumo apie varstą nuo jo pasuka į šiaurę ir eina Bliados ežero rytų šonu; toumo apie varstą nuo jo eina į šiaurę per Miastros ežerą ir išėjusi iš šio ežero sausuma tarp Pikolčių kaimo iš vakarų šono ir Minčiakių kaimo iš rytų šono; toliau į šiaurę ir Voločako kaimo vakarų šonu toumo apie varstą nuo jo; nuo ten į šiaurę per Medžioto ežerą į Pšegrodo kaimo vakarų šoną toumo maždaug vienas varstas nuo jo; nuo ten į Medžiolos upės versmės ir ta upele iki jos santakos su Dysna; nuo ten siena eina sausuma į šiaurės rytus į Baravosios kaimo vakarų šoną toumo maždaug varstas nuo jo; toliau į šiaurės rytus per Mykoliškių ežerą; toliau Niščiankos upe iki Oziraičių ežero paralelės, į Repiščios vienasėdžio vakarų šoną, į Zamošies vakarų šoną, Žalvos ežerą, Žalvos upe per Drivėtų ežerą į Ceno (Cno) ir Nespižos ežerą; toliau į šiaurę per Niedriavo ežerą ir nuo šio ežero Drujos upe ligi ji perkerta Kau-no gubernijos sieną ir toliau į Dauguvos upę ties Šafranavo palivarku.

Pastebėjimas 1: Lietuvos siena su Lenkais ir Lietuvos siena su Latviais bus nustatyta susitarus su šiomis valstybėmis.

Pastebėjimas 2: Valstybės sieną tarp abiejų susitariančių šalių turi gamtoje išvesti ir pasienio ženklus pastatyti tam tikra komisija iš lygaus abiejų šalių atstovų skaičiaus. Vesdama ir nustaty-dama sieną, minėtoji komisija vaduojasi etnografijos ir ekonomijos ypatybėmis, laikydamasi, kiek galėdama, gamtos teikiamosios sienos; gyvenamieji punktai turi, kiek tai galima, ištisi įeiti vienos kurios valstybės sudėtin. Tais atvejais, kai siena vedama ežerais, upėmis ir perkasais, ji eina ežerų, upių ir perkasų viduriu, jei šia sutartimi nėra kitaip sulygta.

Pastebėjimas 3: Šiame straipsnyje siena nubrėžta raudona linija pridedamajame žemėlapyje.

Jei žemėlapis nesutinka su tekstu, sprendžiamos reikšmės turi tekstas.

Pastebėjimas 4: Iš pasienio upių ir ežerų yra draudžiama dirbtinai nuleisti vanduo, jeigu per tai gali nuslūgti vidutinis vandens paviršius.

Toms upėms ir ežerams laivų plaukiojimo ir žvejojimo tvarką ir sąlygas nustato tam tikras sutarimas; žvejojimo būdas tėra leidžiamas tiktai tas, kurs nenaikina žuvų apsto.

PRIEDAS

(Žemėlapis)

Straipsnis III

Pasienių saugojimo sąlygos, taipo pat muitinių ir kiti su tuo surišti klausimai bus sutvarkyti atskiru susitariančiu šalių sutarimu po to, kai skiriančios Lietuvą ir Rusiją okupuotosios vietos bus atvaduotos iš okupacijos.

Straipsnis IV

Abi susitariančios šalys apsiima:

1. Neleisti savo teritorijoje kurtis ir būti vyriausybėms, organizacijoms arba grupėms, kurios statosi sau tikslą ginklu kovoti prieš antrą susitariančią šalį. Taipo pat neleisti savo teritorijoje kalbinti ir mobilizuoti žmones į tų vyriausybių, organizacijų arba grupių kariuomenės eiles ir turėti buveinę jų atstovybėms arba valdininkams.

2. Uždrausti toms valstybėms, kurios su antra susitariančia šalim faktinai yra karo padėtyje, taipo pat organizacijoms ir grupėms, kurios statosi sau tikslą ginklu kovoti prieš antrą susitariančią šalį, – vežti į savo uostus ir per savo teritoriją visa tai, kas gali būti sunaudota prieš antrą susitariančią šalį, kaip antai: ginkluotas pajėgas, karo turta, karo technikos ir artilerijos, intendantūros, inženerijos ir oro lakiojamąją medžiagą.

Straipsnis V

Valstybėms pripažinus nuolatinį Lietuvos neutralitetą, Rusija iš savo šalies apsiima tą neutralitetą saugoti ir dalyvauti garantijose tam neutralitetui išlaikyti.

Straipsnis VI

Asmens, kurie šios sutarties ratifikavimo dieną gyvena Lietuvos teritorijos sienose ir kurie patys arba jų tėvai nuolatos gyveno Lietuvoj arba buvo įrašyti į sodžių, miestų arba luomų bendruomenes Lietuvos teritorijoje, taipo pat asmens, kurie prieš 1914-tus metus išgyveno Lietuvoje ne mažiau kaip paskutinę dešimtį metų, turėdami nuolatinį darbą, išėmus buvusius civilinius bei kariuomenės tarnautojus, kilimo ne iš Lietuvos, su jų šeimynomis, – tuo pačiu pripažįstami Lietuvos Valstybės piliečiais.

Tos pačios kategorijos asmens, kurie šią sutartį ratifikuojant gyvena trečios valstybės teritorijoje, bet nėra tenai natūralizavęsi, lygiu būdu pripažįstami Lietuvos piliečiais.

Tačiau asmens, sukakę 18 metų ir gyveną Lietuvos teritorijoje, turi teisę per vienus metus nuo šios sutarties ratifikavimo dienos pareikšti norį išlaikyti (optuoti) Rusijos pilietybę; jų pilietybe seka jų vaikai, nesukakę 18 metų, ir žmona, jeigu tarp vyro ir žmonos nėra kitokio susitarimo.

Tokiu pat būdu asmens, kurie gyvena Rusijos teritorijoje ir kuriems yra pritaikomos šio straipsnio pirmos dalies sąlygos, tuo pat laiko tarpu ir tomis pačiomis sąlygomis gali optuoti Lietuvos pilietybę.

Padariusieji optacijos pareiškimą, taip pat tie, kurie seka jų pilietybe, išlaiko savo kilnojamąjo ir nekilnojamąjo turto teises, eidami esamais įstatymais tos valstybės, kur jie gyvena, bet privalo per vienus metus nuo savo pareiškimą dienos apleisti jos teritoriją; jie turi teisę visą savo turtą likviduoti arba išsivežti su savim.

Pastebėjimas 1: Asmenims, kurie gyvena Kaukaze ir Azijos Rusijoje, šiame straipsnyje nurodytieji terminai tiek pareiškimui paduoti, tiek išvažiuoti, pratęsimi dar vieniems metams.

Pastebėjimas 2: Optantų teisėmis, šiame straipsnyje pažymėtomis, naudojasi ir tie piliečiai, kurie ligi pasaulinio karo ir jo metu gyveno vienos šalies teritorijoje, o šią sutartį ratifikuojant gyvena antrosios teritorijoje.

Tremtiniai savo turtui, kurio jie negalėjo išsivežti, eidami tremtinių grąžinimo 1920 metų birželio 30 dienos sutartimi, turi tų pačių teisių, kurios yra numatytos šiame straipsnyje optantams, bet tik tiek, kiek jie išrodys, kad tas turtas priklauso jiems ir prieš jiems išvažiuojant buvo faktinai jų valdomas.

Straipsnis VII

Abiejų susitariančių šalių tremtiniai, kurie nori sugrįžti savo tėvynėn, grąžinami tėvynėn, kiek galima, trumpiausiu laiku.

Grąžinimo tvarką ir sąlygas bendrai nustato susitariančių šalių vyriausybės.

Straipsnis VIII

Ir viena, ir antra susitariančios šalys atsisako nuo bet kokių atsiskaitymų, kurie pareina dėl to, kad Lietuva kuomet buvo priklausiusi buvusiai Rusijos Imperijai, ir pripažįsta, kad visokio vardo valstybės turtas, kuris yra vienos ir antros šalies teritorijoje, sudaro visišką atitinkamos valstybės nuosavybę. Jeigu tuo būdu Lietuvai priklausęs turtas po 1914 metų rugpjūčio 1 dienos yra trečios valstybės išvežtas iš jos teritorijos, tai jo reikalavimo teisė atitenka Lietuvos Valstybei.

Lietuvos Valstybei atitenka visi Rusijos išdo reikalavimai iš turtų, kurie yra Lietuvos Valstybės sienose, taip pat ir visi reikalavimai iš Lietuvos piliečių, bet tik tiek, kiek jie neatlyginami priešpriešiniais atskaitytiniais reikalavimais.

Pastebėjimas: Lietuvos Vyriausybei neatitenka teisė reikalauti iš mažžemių valstiečių jų skolų buvusiam Rusijos Valstiečių Žemės Bankui arba kitiems dabar nacionalizuotiems Rusijos žemės bankams, taipo pat ir teisė reikalauti skolų, užtrauktų dvarų žemėms iš buvusio Rusijos Bajorų Žemės Banko ir kitų dabar nacionalizuotų Rusijos žemės bankų, kai tos dvarų žemės tenka mažžemiams bei bežemiams valstiečiams, ir toji teisė skaitoma panaikinta.

Dokumentus ir aktus, kurie išrodo šio straipsnio nurodytas teises, Rusijos Vyriausybė perduoda Lietuvos Vyriausybei, kiek jie yra faktinėje Rusijos Vyriausybės žinioje. Jeigu tatai negalės būti išpildyta per metus nuo šios sutarties ratifikavimo dienos, tai tie dokumentai ir aktai pripažįstami žuvę.

Straipsnis IX

1. Rusijos Vyriausybė savo lėšomis sugrąžina Lietuvon ir perduoda Lietuvos Vyriausybei bibliotekas, archyvus, muziejus, dailės kūrinius, mokslo vadovėlius bei įnagius, dokumentus ir kitokį mokyklų, mokslo, valdžios, tikybos, visuomenės ir luomo įstaigų turtą, jei pažymėti daiktai buvo išvežti iš Lietuvos pasaulinio, 1914–1917 metų karo laiku ir faktinai yra arba atsiras Rusijos Vyriausybės arba visuomenės įstaigų žinioje.

Archyvus, bibliotekas, muziejus, dailės kūrinius ir dokumentus, kurie turi Lietuvai žymios mokslo, dailės arba istorijos reikšmės ir kurie buvo išvežti iš Lietuvos į Rusiją prieš pasaulinį 1914–1917 metų karą, Rusijos Vyriausybė sutinka sugrąžinti Lietuvai, kiek tų dalykų išskyrimas nepadarys žymios žalos Rusijos archyvams, bibliotekoms, muziejams, paveikslų galerijoms, kur jie yra sudėti.

To išskyrimo klausimai bus sprendžiami tam tikros mišrios Komisijos, iš lygaus abiejų susitariančių šalių narių skaičiaus.

2. Rusijos Vyriausybė sugrąžina savo lėšomis ir perduoda Lietuvos Vyriausybei visas pasaulinio 1914–1917 metų karo laiku išvežtas iš Lietuvos teismų bei valdžios bylas, teismų bei valdžios archyvus, tame skaičiuje jaunesniųjų ir vyresniųjų notarų archyvus, ipotekos skyrių archyvus, visų

tikybinių vadybų archyvus, matavimo, žemės tvarkymo, miškų, geležinkelių, plentų, paštų, telegrafų ir kitų įstaigų archyvus bei planus, Vilniaus Karo Apygardos Štabo topografinio skyriaus planus, brėžinius, žemėlapius ir apskritai visą medžiagą, kiek ji liečia Lietuvos Valstybės teritoriją. Valstiečių ir Bajorų Bankų vietinių skyrių archyvus. Valstybės Banko skyrių ir visų kitų kredito, kooperacijos, savitarpinio draudimo įstaigų archyvus, taip pat privatinių Lietuvos įstaigų archyvus ir bylas, kiek visi pažymėtieji daiktai faktinai yra arba atsiras Rusijos Vyriausybės arba Rusijos visuomenės įstaigų žinioje.

3. Rusijos Vyriausybė savo lėšomis sugrąžina ir atiduoda Lietuvos Vyriausybei perduoti, kam priklauso, visokius turto dokumentus, kaip antai, pirkinio ir užstatymo aktus, nuomos sutartis, visokios rūšies piniginius įsižadėjimus ir t. t., tame skaičiuje knygas, poperius ir dokumentus, kurie yra reikalingi atsiskaitymams atlikti, ir apskritai dokumentus, kurie turi reikšmės Lietuvos piliečių turto bei teisės santykiams išspręsti ir kurie yra išvežti iš Lietuvos pasaulinio 1914–1917 metų karo laiku, kiek jie faktinai yra arba atsiras Rusijos Vyriausybės arba visuomenės įstaigų žinioje. Jeigu jie nebus sugrąžinti per dvejus metus nuo šios sutarties ratifikavimo dienos, tai tie dokumentai bus skaitomi žuvę.

4. Dėl centralinių įstaigų archyvų dalių, kurios liečia Lietuvos teritoriją ir turi būti išskirtos, reikalingas atskiras susitarimas: tam tikslui bus paskirta mišri Komisija iš lygaus abiejų susitariančių šalių narių skaičiaus.

Straipsnis X

1. Rusijos Vyriausybė savo lėšomis sugrąžina ir atiduoda Lietuvos Vyriausybei perduoti, kam priklauso, pasaulinio 1914–1917 metų karo laiku išvežtą visuomenės, labdarybės, kultūros bei švietimo įstaigų turtą, taip pat bažnyčių ir visų tikybų maldos namų varpus bei mantą, kiek visi pažymėtieji daiktai faktinai yra arba atsiras Rusijos Valdžios arba visuomenės įstaigų žinioje.

2. a) Kai dėl taupomųjų kasų indėlių, depozito, užstato ir kitų sumų, sudėtų buvusiose Rusijos Valdžios ir teismų įstaigose, kiek tie indėliai ir sumos priklauso Lietuvos piliečiams, ir b) kai dėl visokio vardo indėlių ir sumų, sudėtų Valstybės Banko Skyriuose ir nacionalizuotose bei likviduotose privatinėse kredito įstaigose ir jų skyriuose, kiek tie indėliai ir sumos priklauso Lietuvos piliečiams, – tai Rusijos Vyriausybė apsiima Lietuvos piliečiams pripažinti visas tas teises, kurias savo laiku ji buvo pripažinusi visiems Rusijos piliečiams, ir todėl tad leidžia Lietuvos piliečiams, kurie dėl okupacijos tada negalėjo pasinaudoti tomis savo teisėmis, pasinaudoti jomis dabar ir gauti savo pretenzijoms atlyginimą tais popieriniais pinigų ženklais, kurie yra vartojami Rusijos Respublikoje pretenzijų patenkinimo metu, ir kurių suma atskaitoma popierinio rublio kursu, kurs buvo vidaus pinigų rinkoje tuo metu, kai Lietuva radosi ištisai okupuota, t. y. 1915 metų rugsėjo mėn. 1 dieną.

Vertenybėms ir turtams, kurie buvo laikomi arba tebelaikomi bankų rūmuose ir jų seifuose, kiek tos vertenybės ir turtai priklauso Lietuvos piliečiams, pritaikomi tie patys dėsniai, kurie yra išdėti šio punkto pirmojo daly.

Šiame straipsnyje pažymėtos sumos, vertenybės ir turtai atiduodami Lietuvos Vyriausybei perduoti kam priklauso.

3. Rusijos Vyriausybė savo lėšomis sugrąžina ir perduoda Lietuvos Vyriausybei kapitalus, kurie buvo skiriami stipendijoms Lietuvos mokyklose ir Lietuvos piliečiams Rusijos mokyklose.

4. Kai dėl apmokėjimo Lietuvoje esančių apyvartoje Rusijos piniginių ženklų, vertybės popierių, valstybinių arba valstybės laiduotų, taip pat privatinių, išleistų tų draugijų ir įstaigų, kurių įmonės yra Rusijos Vyriausybės nacionalizuotos, lygiai ir kai dėl Lietuvos piliečių reikalavimų iš Rusijos išdo ir iš nacionalizuotų įstaigų, – tai Rusija apsiima pripažinti Lietuvai ir Lietuvos piliečiams visas

tas lengvenybės, teises ir privilegijas, kurios tiesioginai ar netiesioginai jos yra arba bus suteiktos kuriai nors trečiai šaliai arba jos piliečiams, draugijoms ir įstaigoms.

Jei savininkai pasirodys nebeturį vertybės popierių ir turto dokumentų, tai Rusijos Vyriausybė pareiškia sutinkanti, šį straipsnio punktą vykdydama, pripažinti vertybės ir kt. popierių savininkais tuos, kurie pateiks pakankamų įrodymų, kad jiems priklausantieji popieriai buvo išvežti karo metu.

Straipsnis XI

1. Rusijos Vyriausybė sugrąžina Lietuvos Vyriausybei perduoti, kam priklauso, pasaulinio 1914–1917 metų karo laiku išvežtą Lietuvos piliečių turtą arba turtą bendrovių, kompanijų ir akcijų draugijų, kurių akcijų arba pajų dauguma priklausė Lietuvos piliečiams tuo metu, kai buvo Rusijos Vyriausybės išleisti atitinkamieji nacionalizacijos dekretai, kiek tas turtas faktinai yra arba atsiras Rusijos Vyriausybės žinioje.

Pastebėjimas: Tas punktas neličia kapitalų, indėlių ir vertenybių, kurios buvo Valstybės Banke arba privatinuose bankuose, kredito įstaigose ir taupomose kasose Lietuvos teritorijoje.

2. Kai dėl išvežtų į Rusiją pasaulinio 1914–1915 metų karo laikmečiu geležinkelių, telegrafo ir telefono susisiekimo priemonių, taip pat kai dėl geležinkelių dirbtuvių įtaisymų, – tai Rusija sutinka atlyginti Lietuvai tokią jų dalį, kuri atitinka vietiniams Lietuvos Valstybės reikalams, atskaitant sulig bendru ekonominio gyvenimo tonaus nupuolimu.

Tiksliai nustatyti minėto atlyginimo dydžiui tuojau, šią sutartį ratifikavus, sudaroma mišri komisija iš lygaus abiejų susitariančių šalių narių skaičiaus.

Pastebėjimas: Geležinkelių ir telegrafo bei telefonų susisiekimo priemonės, taip pat geležinkelių dirbtuvių įtaisymai, kurie pareina okupuotai Lietuvos teritorijai, gali būti atlyginami tiktai atvadavus ją iš okupacijos.

3. Straipsniuose VIII, IX, X ir šiame XI nurodytoms sąlygoms vykdyti Rusijos Vyriausybė apsiima Lietuvos Vyriausybei duoti visas reikiamas tam tikslui informacijas ir žinias ir teikti visokios pagalbos suieškoti grąžinamam turtui, archyvams, dokumentams ir kt. Tiksliau sureguliuoti klausimams, kurie kyla dėl tų dalykų, pavedama ypatingai mišriai komisijai iš lygaus abiejų susitariančių šalių narių skaičiaus.

Straipsnis XII

Rusijos Vyriausybė, turėdama omenyje, kad Lietuva pasaulinio karo metu buvo beveik visa nuniokota ir kad Lietuvos piliečiai net negali atsistatyti savo ūkio, tarp kita ko savo sugriautų ir sudegintų trobesių dėl Lietuvos girių sunaikinimo, pareiškia sutinkanti:

1. Nukelti nuo Lietuvos atsakomybę už Rusijos skolas ir visokius kitokius įsiskolėjimus, tame skaičiuje už tuos, kurie randas iš popierinių pinigų, išdo ženklų, įsiskolėjimų, serijų ir Rusijos išdinių liudymų išleidimo, už Rusijos Valstybės vidaus ir užsienių paskolas, už garantijas visokioms įstaigoms bei įmonėms ir už jų laiduotas paskolas ir kt.; visos panašios Rusijos kreditorių pretenzijos, kurių dalis pareitų mokėti Lietuvai, turi būti nukreiptos tiktai prieš Rusiją.

2. Artimiausiose prie Lietuvos sienų vietose ir, kiek galima, arčiau prie plukdomųjų upių ir geležinkelių duoti Lietuvos Vyriausybei teisę kirsti miško iš šimto tūkstančių dešimtinių ploto, nuolatos pateikiant per dvidešimt metų vieną po kito miško kertamuosius plotus einant Rusijos miškų ūkio planais. Tolimesnės kirtimo sąlygos pavedamos nustatyti mišriai komisijai iš lygaus abiejų susitariančių šalių narių skaičiaus.

3. Išduoti Lietuvos Vyriausybei tris milijonus rublių aukso per pusantro mėnesio nuo šios sutarties ratifikavimo dienos.

Straipsnis XIII

1. Susitariančios šalys, šią sutartį ratifikavusios, sutinka kiek galima greičiau pradėti tarybas dėl prekybos ir tranzito sutarties.

2. Prekybos sutarties pamatan turi būti padėtas didžiausio palankumo principas.

3. Tranzito sutarties pamatan turi būti padėti šie principai:

a) prekės, kurios eina tranzitu per vienos kurios susitariančios šalies teritoriją, neturi būti apdedamos jokiais muitais nei mokesniais;

b) vežamieji tarifai tranzito prekėms neturi būti aukštesni už vežamuosius tarifus tokioms pat vietinėms prekėms.

Pastebėjimas: Ligi nusistatys normalės sąlygos, savitarpiniai Lietuvos ir Rusijos tranzito santykiai yra tvarkomi tais pačiais principais. Kitas tranzito sąlygas normuoja atskiri laikini sutarimai.

4. Lietuvos ir Rusijos prekybos laivynai, vienas ir antras, naudojami susitariančių šalių uostais vienodomis teisėmis.

5. Mirus vienos susitariančios šalies piliečiui antrosios šalies teritorijoje, pasilikęs turtas visas perduodamas valstybės, kuriai priklausė palikimo savininkas, konsulo arba atstovavimo atstovo žinion, idant jis pasielgtų eidamas savo krašto įstatymais.

Straipsnis XIV

Šią sutartį ratifikavusios abi susitariančios šalys tuojau sueina į diplomatinius ir konsulinis santykius.

Šią sutartį ratifikavusios šalys eis daryti konsulinės konvencijos.

Straipsnis XV

Ratifikavusios šią sutartį Lietuvos Vyriausybė atleidžia Rusijos piliečiams ir optuojantiems Rusijos pilietybę, o Rusijos Vyriausybė – Lietuvos piliečiams ir optuojantiems Lietuvos pilietybę, tiek civiliniams, tiek kariniams, visų politinių ir disciplininių bylų bausmes. Jeigu tų bylų reikalu dar nėra padaryta nusprendimo, tai jos panaikinamos.

Nesinaudoja amnestija asmens, aukščiau nurodytus nusikalstamus darbus padarę jau šią sutartį ratifikavus.

Asmens, kriminaliu teismu nuteisti už nusikaltimus, kuriems nėra amnestijos, sugrįžta tėvynėn atlikę bausmę. Jei tos rūšies bylų reikalu nebus nusprendimo per metus nuo dienos, kada kaltinamasis buvo pašauktas tieson, tai po to laiko jisai perduodamas jo krašto vyriausybei su visa bylos medžiaga.

Tuo pačiu žygiu abi susitariančios šalys atleidžia ir saviems piliečiams bausmes už darbus, padarytus prieš šios sutarties ratifikavimą antrosios šalies naudai.

Straipsnis XVI

Šią sutartį svarstydamos, abi susitariančios šalys turėjo omenyje tai, kad jos viena su antra niekuomet nėra buvusios karo padėtyje ir kad Lietuva, būdama karo žygių rajone pasaulinio 1914–1917 metų karo laiku, ypatingai yra dėl to karo nukentėjusi. Todėl visos šios sutarties sąlygos nieku būdu negali būti precedentu kuriai trečiai šaliai.

Kita vertus, jeigu vienos susitariančios šalies bus duota trečiai šaliai arba jos piliečiams ypatingų lengvynių, teisių ir privilegijų, tai jos be ypatingo susitarimo tenka ir antrajai šaliai arba jos piliečiams.

Pastebėjimas: Tačiau susitariančios šalys nepareikš pretenzijų dėl privilegijų, kurių viena susitariančių šalių pateiks trečiai šaliai, susirišusiai su ja muitų arba kita kuria sąjunga.

Straipsnis XVII

Viešosios ir privatinės teisės klausimus, kylančius tarp susitariančių šalių piliečių, sprendžia, taip pat kai kuriuos atskirus klausimus, kylančius tarp abiejų valstybių arba tarp valstybių ir antrosios šalies piliečių, reguliuoja ypatinga komisija iš lygaus abiejų šalių narių skaičiaus, kuri yra steigama tuojau šią sutartį ratifikavus ir kurios sąstatą, teises ir pareigas nustato instrukcija, abiejų susitariančių šalių sutarta.

Straipsnis XVIII

Ši sutartis yra surašyta lietuvių ir rusų kalbomis. Jos aiškinimui abu tekstu yra skaitomi autentiniais.

Straipsnis XIX

Ši sutartis turi būti ratifikuota.

Ratifikuojamais sutarties raštais turi būti susimainyta Maskvoje.

Visur, kur šioje sutartyje minimas sutarties ratifikavimo momentas, reikia suprasti laikas, kai susitariančios šalys susimaino ratifikuojamaisiais raštais.

Visa tatau paliudydami abiejų šalių įgaliotiniai savo rankomis tą sutartį pasirašė ir savo antspaudais patvirtino.

Originalo du egzemplioriai sustatyti ir pasirašyti Maskvos mieste tūkstantis devyni šimtai dvidešimtų metų liepos mėnesio dvyliką dieną.

T. Naruševičius

А. Иоффе

P. Klimas

S. Rozenbaumas

Ю. Мархлевский

J. Vailokaitis

V. Račkauskas

Л. Оболенский

Vertimas iš rusų kalbos

Protokolas

Pasirašiusieji čia susiėjo 1920 metų spalio mėnesio 14 dieną Maskvoje Užsienių Reikalų Liaudies Komisarijate pasikeisti padarytos 1920 metų liepos mėnesio 12 dieną Maskvos mieste tarp Rusijos iš vienos šalies ir Lietuvos iš antrosios Taikos Sutarties ratifikavimo raštais, einant kalbamosios taikos sutarties XIX straipsniu.

Pristačius abiem šalim ratifikavimo raštus, atradus juos visiškoje tvarkoje ir įsitikinęs, kad jų turinys yra tas pats, buvo pasikeista ratifikavimo raštais. Tam patvirtinti pasirašiusieji surašė šį protokolą, pasirašė jį ir sutvirtino savo antspaudais.

Originalo padaryta du egzemplioriu.

J. Baltrušaitis

L. Karachan

34. Slaptasis papildomas protokolą prie SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutarties (Maskva, 1939 m. rugpjūčio 23 d.)

Suokalb. Dokumentų rinkinys, Vilnius, 1989, p. 16; Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys, parengė L. Breslavskienė, A. Eidintas, R. Jermalavičienė, L. Kalasauskienė, S. Marcinkonienė, A. Piliponis, G. Rudis, K. Tamašauskas, V. Žalys, R. Žepkaitė, Vilnius: Mintis, 1993, p. 52–53.

Slaptasis papildomas protokolą

Pasirašydami Vokietijos ir Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos nepuolimo sutartį, žemiau pasirašę abiejų Pusių įgaliotieji asmenys itin konfidencialiai apsvarstė abipusių interesų sferų Rytų Europoje pasidalijimo klausimą. Apsvarsčius buvo nutarta:

1. Jeigu srityse, įeinančiose į Pabaltijo valstybių sudėtį (Suomija, Estija, Latvija, Lietuva), įvyktų teritorinis ir politinis pertvarkymas, šiaurinė Lietuvos siena tuo pačiu taptų Vokietijos ir SSRS⁴⁶ interesų sferų siena. Kartu su tuo abi Pusės pripažįsta Lietuvos interesus Vilniaus srityje.

2. Teritorinio politinio sričių, įeinančių į Lenkijos valstybės sudėtį, pertvarkymo atveju Vokietijos ir SSRS interesų sferų riba eis Narevo, Vyslos ir Sano upėmis.

Klausimas, ar, atsižvelgiant į abiejų Pusių interesus, pageidaujamas nepriklausomos Lenkijos valstybės išlikimas ir kokios bus tos valstybės sienos, gali būti galutinai išspręstas tik toliau vystantis politiniams įvykiams.

Bet kokių atveju abi Vyriausybės šį klausimą spręs draugiško susitarimo būdu.

3. Turėdama galvoje pietryčių Europą, Sovietinė pusė pabrėžia suinteresuotumą Besarabija. Vokiečių pusė pareiškia, kad ji politiškai visiškai nesuinteresuota šiomis sritimis.

4. Abi pusės šį protokolą laikys visiškoje paslapyje.

Maskva, 1939 metų rugpjūčio 23 d.

V. Molotov

J. Ribbentrop

SSRS Vyriausybės įgaliotas

Vokietijos Vyriausybės vardu

35. Slaptasis papildomas protokolą prie SSRS ir Vokietijos draugystės ir sienos sutarties (Maskva, 1939 m. rugsėjo 28 d.)

Suokalb. Dokumentų rinkinys, Vilnius, 1989, p. 26; Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys, parengė L. Breslavskienė, A. Eidintas, R. Jermalavičienė, L. Kalasauskienė, S. Marcinkonienė, A. Piliponis, G. Rudis, K. Tamašauskas, V. Žalys, R. Žepkaitė, Vilnius: Mintis, 1993, p. 66.

Slaptasis papildomas protokolą

Žemiau pasirašiusieji įgaliotieji atstovai pareiškia apie Vokietijos Vyriausybės ir SSRS Vyriausybės tokio turinio susitarimą:

1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašyto slaptojo protokolo pirmasis paragrafas, atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos valstybės teritorija atiteko SSRS įtakos sferai, kai tuo tarpu iš antros pusės Liublino vaivadija ir Varšuvos vaivadijos dalis atiteko Vokietijos įtakos sferai (žr. žemėlapi, pridėtą prie šiandien pasirašytos Draugystės ir sienos sutarties). Kai tik SSRS Vyriausybė imsis Lietuvos teritorijoje ypatingų priemonių savo interesams apsaugoti, dabartinė Vokietijos–Lietuvos siena, siekiant

⁴⁶ Pateikiamuose dokumentuose, skirtingai negu nurodomose pirminėse publikacijose, siekiama nuosekliai vartoti SSRS santrumpą.

natūralaus ir paprasto sienos nustatymo, turi būti ištaisyta taip, kad Lietuvos teritorija, esanti į pietvakarius nuo pažymėtos žemėlapyje linijos, atitektų Vokietijai.

Toliau pažymima, kad aukščiau minėtos SSRS priemonės nepažeis veikiančių Vokietijos ir Lietuvos ekonominių susitarimų.

Maskva, 1939 m. rugsėjo 28 d.

J. Ribbentrop

V. Molotov

Vokietijos Vyriausybės vardu

SSRS Vyriausybės įgaliotas

36. Pasikalbėjimas Maskvoje su V. Molotovu (V. Krėvė apie situaciją Lietuvoje 1940 m. birželį)

KRĖVĖ V. *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė (atsiminimai)*, spaudai parengė, įžangos žodį ir paaiškinimus parašė A. Zalatorius, Vilnius: Mintis, 1992, p. 53–54.

Lietuva ėmė riedėti tiesiog į anarchijos bedugnę. Visas Maskvos pareigūnų Lietuvoje elgesys Lietuvos valstybės atžvilgiu primygtinai rodė, kad tyčia stengiamasi sugriauti vidujinę santvarką, pakirsti ūkinius josios gerovės pagrindus ir priversti kraštą iki galutinės suirutės.

Kovoti buvo beveik neįmanoma, nes faktiškai susidarė, be Ministerių Tarybos, dar keturios vyriausybės: a) komunistų partijos Lietuvos centro komitetas, kuris grasinimais terorizuodavo valstybės valdininkus, versdavo juos klausyti ne legalios valdžios potvarkių, bet jų reikalavimų, varė beatodairinę griovimo propagandą per spaudą, per radiją ir mitingus [...]. b) okupacinė bolševikų kariuomenės vadovybė. Ji ne tik statė reikalavimus, dažniausiai neįvykdomus, bet nuolat grasindavo imtis savo priemonių prieš asmenis, kurie sabotuotų „teisėtus“ kariuomenės reikalavimus [...]. c) Maskvos atstovybė Lietuvoje. Ji nebuvo tokia brutali, kaip kariška bolševikų vadovybė, bet be galo įkyri. Ji tai reikalavo atleisti tuos ar kitus valdininkus, tai nurodydavo, kuriuos Ministerių Taryba turėtų priimti nutarimus, tai, ką ir kaip kalbėtis su užsienio atstovais [...]. d) „mūsų“ Vidaus reikalų ministerija. Tautininkų valdymo laikais kovai su opozicija buvo išleista visa eilė potvarkių, suteikusių vidaus reikalų ministeriui labai plačias teises. Dabar Vidaus reikalų ministerija tapo savaranki vyriausybė vyriausybėje. Ministeris galėjo visai nesiskaityti su Ministerių Taryba. Jis buvo greičiau Prezidento nuožiūroje ir priežiūroje, o ne Ministerių Tarybos [...].

37. Kazio Škirpos telegramos (1940 m. liepos mėn.)

Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai, parengė L. Gudaitis, Vilnius: Periodika, 1990, p. 107.

Šifr. Telegrama

Roma

1940.VII.11.

Yra pavojaus, kad Seimas, išrenkamas 14 liepos, bus skubiai sušauktas nutarti Lietuvos prisijungimą prie Sov. Rusijos.

Tai numatant reikėtų nurodyti visiems Pasiuntiniams taip atsitikus:

primo, formaliai pranešti Vyriausybėms, kur jie akredituoti, kad rinkimai įvyko po raudonosios armijos batu,

secundo, kad nutarimas negali būti skaitomas teisėtu, nes nėra tikrosios gyventojų valios išraiška,

tertio, užprotestuoti smurtą prieš Lietuvos nepriklausomybę ir, *quarto*, prašyti prijungimo nepripažinti.

Škirpa

Užsienin

Kaunas

Dabartinį Seimą, kaip rinktą po svetima militarine okupacija ir svetimos valstybės spauda, užslopinant kitokios negu komunistų partijos nuomonės reiškimą, skaitau nekompetentingu reikšti bet kuriuo klausimu mūsų tautos tikrąją valią.

Protestuoju prieš jo padarytus liepos 21 d. nutarimus įvesti Lietuvos Sovietų santvarką ir Lietuvą įjungti į Sovietų Rusijos sąstatą, tuomi panaikinant Lietuvos valstybinę nepriklausomybę.

Sakytus nutarimus, kaip nekompetentingo organo priimtus, priešingus esamai krašto konstitucijai ir mūsų tautos ir valstybės interesams, skaitau neteisėtais, mūsų tautai, valstybei ir man, kaip teisėtai nepriklausomos Lietuvos valstybės atstovui, neprivalomais.

Škirpa 4007

Berlynas, 1940.7.22 d.

38. LKP(b) CK biuro nutarimas dėl paminklinių biustų pašalinimo iš Kauno karo muziejaus sodelio (Kaunas, 1941 m. gegužės 21 d.)

Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: dokumentų rinkinys, sudarė J. R. Bagušauskas, A. Streikus, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, p. 107.

Dėl paminklinių biustų pašalinimo iš muziejaus sodelio

1. Pavesti švietimo liaudies komisariatui pašalinti šiuos paminklinius biustus muziejaus sodelyje:

- a) generolas Žukas-Žukauskas – aršus reakcionierius, kovojo su Raudonąja armija;
- b) Putvis-Putvinskis – šaulių vadas, reakcionierius;
- c) karininkas Juozapavičius – žuvo kovoje su Raudonąja armija;
- d) kareivis Lukšys – žuvo kovoje su Raudonąja armija.

2. Vietoj Žukausko ir Putvinskio biustų pastatyti rašytojos Žemaitės ir J. Janonio biustus.

LKP(b) CK sekretorius

A. Sniečkus [parašas]

39. 1991 m. liepos 29 d. sutartis tarp Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų

STANKEVIČIUS Č. V. *Sudėtingas Lietuvos derybų su Maskva kelias 1990–1992 metais*, Vilnius, 2013, p. 91–97;
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.97613>

Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika ir Lietuvos Respublika, toliau vadinamos „Aukštosios Susitariančiosios Šalys“,

priskirdamos praeičiai įvykius ir veiksmus, kurie kliudė kiekvienai Aukštajai Susitariančiajai Šaliai visiškai ir laisvai įgyvendinti savo valstybinį suverenitetą,

būdamos įsitikinusios, jog TSR Sąjungai pašalinus Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 metų aneksijos pasekmes, bus sudarytos papildomos Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių ir jų tautų tarpusavio pasitikėjimo sąlygos,

nusprendusios abiejų šalių tautų labui savo tarpvalstybinius santykius kurti draugystės, geros kaimynystės, lygiateisiškumo ir abipusės naudos principais pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas,

patvirtindamos savo ištikimybę Suvienytųjų Nacijų Organizacijos Įstatų bei Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo dokumentų tikslams ir principams,

skelbdamos savo pasiryžimą laikytis žmogaus teisių tarptautinių normų,

susitarė:

1 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys pripažįsta viena kitą pilnateisiais tarptautinės teisės subjektais ir suvereniomis valstybėmis pagal jų valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos 1990 metų birželio 12 dieną ir Lietuvos Respublikos – 1990 metų kovo 11 dieną.

Kiekviena Aukštoji Susitariančioji Šalis pripažįsta kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies neatimamą teisę į valstybinę nepriklausomybę, visišką kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios pilnumą jos teritorijoje.

Aukštosios Susitariančiosios Šalys įsipareigoja tarpusavio santykiuose nenaudoti jėgos ir grasinimo jėga, nesikišti viena kitos vidaus reikalus, gerbti suverenitetą, teritorinį vientisumą ir sienų neliečiamybę pagal Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo principus.

Aukštosios Susitariančiosios Šalys įsipareigoja savo tarpusavio santykiuose sąžiningai laikytis visuotinai pripažintų tarptautinės teisės principų bei normų ir neprisidėti, kad trečiosios šalys jas pažeistų vienos iš Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių atžvilgiu.

2 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys pripažįsta viena kitos teisę savarankiškai įgyvendinti savo suverenitetą gynybos ir saugumo srityje joms priimtinomis formomis, prisidėdamos prie nusiginėklavimo ir įtampos mažinimo Europoje proceso, taip pat ir per kolektyvinio saugumo sistemas, o sąveikos šioje srityje formos bus nustatytos atskirame susitarime.

3 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys draudžia įstatymais ir užkerta kelią savo teritorijose kurtis ir veikti organizacijoms bei grupėms, taip pat veikti asmenims, siekiantiems prievarta sunaikinti kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies nepriklausomybę, suverenų valstybingumą ir sugriauti teritorijos vientisumą, prievarta užgrobti valdžią.

Aukštosios Susitariančiosios Šalys bendradarbiaus, kovodamos su organizuotu ir tarptautiniu nusikalstamumu.

4 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys garantuoja savo piliečiams nepriklausomai nuo jų tautybės ar kitokių skirtumų lygias teises ir laisves.

Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika asmenims, kurie turi Lietuvos Respublikos pilietybę arba teisę į šią pilietybę ir šios Sutarties pasirašymo metu nuolat gyvena RTFSR teritorijoje bei turi RTFSR nuolatinę darbo vietą arba kitą teisėtą pragyvenimo šaltinį, garantuoja teisę laisva valia ir RTFSR įstatymų nustatyta tvarka įgyti Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos pilietybę, netaikydama jiems kokių nors kitokių pilietybės įgijimo sąlygų negu tos, kurios nustatytos visiems kitiems asmenims.

Lietuvos Respublika garantuoja asmenims, kurie turi teisę į RTFSR pilietybę ir iki 1989 m. lapkričio 3 d. nuolat gyveno bei tebegyvena Lietuvos teritorijoje, ir turi Lietuvos Respublikoje nuolatinę darbo vietą arba kitą teisėtą pragyvenimo šaltinį, teisę laisva valia ir pagal Lietuvos Respublikos įstatymus įgyti Lietuvos Respublikos pilietybę, netaikydama jiems sėslumo cenzo, lietuvių kalbos mokėjimo ar kokių nors kitokių pilietybės įgijimo sąlygų negu tos, kurios nustatytos visiems kitiems asmenims.

Lietuvos Respublika garantuoja teisę įgyti Lietuvos Respublikos pilietybę asmenims, kurie turi teisę į RTFSR pilietybę ir į Lietuvą atvyko nuo 1989 m. lapkričio 3 d. iki šios Sutarties pasirašymo dienos ir nuolat gyvena Lietuvos Respublikoje, ir turi nuolatinę darbo vietą Lietuvos Respublikos įmonėse, įstaigose ir organizacijose arba kitą teisėtą pragyvenimo šaltinį. Šie asmenys turi teisę įgyti Lietuvos Respublikos pilietybę laisva valia ir Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka. Nurodytiems asmenims netaikomi sėslumo cenzo ir lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimai.

Šio straipsnio 3 ir 4 dalyse nurodyti asmenys savo valią dėl kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies pilietybės įgijimo gali laisvai pareikšti iki dienos, nustatytos atskirame Šalių susitarime.

Tuo atveju, jeigu šio straipsnio 2, 3 ir 4 dalyse nurodyti asmenys laisva valia ir remiantis šalies, kurioje jie gyvena, įstatymais bei šio straipsnio nuostatomis neįgyja šalies, kurioje jie gyvena, pilietybės, tai jie turi teisę išsaugoti arba įgyti kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies pilietybę pagal kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies statymus.

5 straipsnis

Kiekviena Aukštoji Susitariančioji Šalis pagal visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus bei normas savo įstatymuose nustatys teises ir pareigas, kurių atsiradimas siejamas su tos Šalies pilietybės įgijimu.

Kiekviena Aukštoji Susitariančioji Šalis visiems šios Sutarties 4 straipsnyje nurodytiems asmenims, gyvenantiems jos teritorijoje, nepriklausomai nuo jų tautybės, garantuoja pilietines ir politines, socialines, ekonomines ir kultūrines teises bei pagrindines žmogaus laisves pagal visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus

bei normas ir šalies, kurioje gyvena, įstatymus, taip pat etninėms, religinėms ir kalbinėms mažumoms priklausančių asmenų teisę kartu su kitais tos pačios grupės nariais arba oficialiai užregistruotos bendruomenės nariais naudotis savo kultūra, išpažinti savo religiją ir atlikti jos apeigas, taip pat vartoti gimtąją kalbą.

Kiekviena Aukštoji Susitariančioji Šalis garantuoja kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies piliečiams ir teisę į šią pilietybę turintiems asmenims, laikinai esantiems jos teritorijoje, visas žmogaus teises ir pagrindines laisves, kurios tokiems asmenims pripažįstamos pagal visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus bei normas ir valstybės, kurioje tie asmenys yra, įstatymus.

Aukštosios Susitariančiosios Šalys vienos Aukštosios Susitariančiosios Šalies piliečiams, esantiems kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies teritorijoje, pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas garantuoja teisę kreiptis teisinės, humanitarinės ir kitokios pagalbos į valstybės, kurios piliečiais jie yra, įgaliotąsias atstovybes.

6 straipsnis

Pripažindamos kiekvienos Aukštosios Susitariančiosios Šalies teisę priimti savus imigracijos įstatymus ir vykdyti savarankišką imigracijos politiką, Aukštosios Susitariančiosios Šalys šioje srityje kylančius klausimus reguliuos pagal visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus ir normas ir sudarydamos atskirus susitarimus.

Atskiruose tarpvyriausybiniuose susitarimuose taip pat bus reguliuojami migracijos klausimai, susiję su įdarbinimu.

Aukštosios Susitariančiosios Šalys specialiuose susitarimuose nustatys piliečių, laisvu pasirinkimu persikeliančių iš vienos Šalies teritorijos į kitos Šalies teritoriją, persikėlimo tvarką ir sąlygas, taip pat abipusius įsipareigojimus teikti jiems materialinę ir kitokią pagalbą.

7 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys pripažįsta bendradarbiavimo bei mainų būtinumą kultūros, meno, sveikatos apsaugos, švietimo, mokslo, informacijos, technikos ir kitose srityse.

8 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys mano, jog tikslinga lygiateisiais pagrindais visapusiškai bendradarbiauti tarptautinių santykių srityje.

9 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys pripažįsta būtinumą koordinuoti pastangas, siekiant dalyvauti vieningoje tarptautinėje ekologinio saugumo sistemoje.

10 straipsnis

Ekonominę Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių bendradarbiavimą reglamentuos sutartys ir susitarimai, numatantys didžiausio palankumo režimą.

Aukštosios Susitariančiosios Šalys palaikys ekonominių tarpusavio santykių plėtotę visuose ūkio valdymo lygiuose, bendrų rusų–lietuvių ir lietuvių–rusų įmonių bei organizacijų steigimą ir veiklą, taip pat privačių verslininkų tarpusavio ryšių vystymąsi.

Aukštosios Susitariančiosios Šalys iš anksto informuos viena kitą apie ekonominius sprendimus, kurie gali atsiliiepti kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies teisėms ir teisėtiems interesams, abipusiai suderintiems dvišalių santykių srityje.

11 straipsnis

Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika reiškia savo ypatingą suinteresuotumą, o Lietuvos Respublika prisiima įsipareigojimą prisidėti prie palankių Kaliningrado srities ūkinio ir nacionalinio kultūrinio vystymosi sąlygų išsaugojimo. Šios sąlygos bus sureguliuotos specialiaame Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių susitarime.

12 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys sudarys specialius tarpvyriausybinius susitarimus dėl finansinių valiutinių santykių, bankų, prekybinių mainų, vertybinių popierių judėjimo, mokėjimų, kainų, muitų ir transporto tarifų. Šis sąrašas nėra išsamus. Susitarimuose bus nustatyti perėjimo prie atsiskaitymo pasaulinėmis kainomis mechanizmai ir terminai.

13 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys savarankiškai reguliuoja nuosavybės santykius savo teritorijoje.

Vienos iš Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių valstybinės nuosavybės, juridinių asmenų ir piliečių nuosavybės, esančios kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies teritorijoje, teisinį režimą reguliuoja įstatymai tos Aukštosios Susitariančiosios Šalies, kurioje yra ta nuosavybė, jeigu kitko nenumatyta atskiruose Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių susitarimuose.

Nesureguliuotus Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių teritorijose esančios nuosavybės santykių klausimus spręs Aukštosios Susitariančiosios Šalys pagal teisės procedūras dalyvaujant, jei to būtinai reikia, trečiosioms šalims.

Visi kiti nuosavybės santykių klausimai, susiję su Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių interesais, turi būti sureguliuoti atskiruose susitarimuose.

14 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys, užtikrindamos tranzitinius krovinių ir keleivių pervežimus per savo jūrų, upių uostus ir aerouostus, geležinkeliais bei automobilių keliais ir vamzdynais,

sudarys specialų susitarimą dėl krovinių ir keleivių tranzito per savo teritorijas sureguliuavimo be jokios diskriminacijos.

15 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys vykdys tokią ekonominę politiką, kuri padėtų formuotis įvairiems Šalių ryšiams ir integruotis į tarptautinę ekonominę erdvę.

16 straipsnis

Ši Sutartis yra dvišalė ir neliečia Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių santykių su trečiosiomis Šalimis.

Aukštosios Susitariančiosios Šalys, sudarydamos papildomus susitarimus, remsis šioje Sutartyje suformuluotais principais.

17 straipsnis

Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių dvišalės konsultacijos šios Sutarties vykdymo klausimais bus rengiamos, kai to prireiks, bet ne rečiau kaip kartą per metus.

Visi ginčijami klausimai, kurių gali kilti aiškinant ir vykdant šią Sutartį, turi būti sprendžiami atitinkamo lygio dvišalėse konsultacijose.

Kiekviena Aukštoji Susitariančioji Šalis pasilieka teisę konsultacijų keliu pareikšti iniciatyvą pradėti derybas dėl tikslingumo tęsti šios Sutarties ar atskirų jos straipsnių galiojimą.

Abiejų Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių sutikimu šios Sutarties nuostatos gali būti papildomos arba keičiamos Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių nustatyta tvarka.

18 straipsnis

Siekdamos įgyvendinti šios Sutarties nuostatas, tarp jų 4 ir 5 straipsnių, Aukštosios Susitariančiosios Šalys ketina, esant būtinybei ir abipusiam sutarimui, kartu sudarinėti atitinkamas komisijas.

Komisijų, sudaromų remiantis šiuo straipsniu, formavimo ir funkcionavimo tvarką, taip pat jų kompetenciją Aukštosios Susitariančiosios Šalys nustatys specialiuose susitarimuose.

19 straipsnis

Aukštosios Susitariančiosios Šalys mano, jog tikslinga apsisiekti įgaliotosiomis atstovybėmis.

20 straipsnis

Ši Sutartis turi būti ratifikuota. Pasikeitimas ratifikaciniais raštais įvyks Vilniuje.

Ši Sutartis įsigalioja pasikeitimo ratifikaciniais raštais dieną.

Ši Sutartis sudaroma dešimčiai metų, išskyrus Sutarties 1 straipsnį, kurio galiojimo laikas neribotas.

Sutarties galiojimas po to bus savaime pratęstas tokiam pačiam laikotarpiui, jeigu likus ne mažiau kaip šešioms mėnesiams iki jos galiojimo laiko pabaigos nė viena iš Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių raštu nepraneš, jog ji nori nepratęsti Sutarties arba padaryti joje pakeitimus.

Sudaryta Maskvoje 1991 m. liepos 29 d. dviem egzemplioriais, kiekvienas rusų ir lietuvių kalbomis, ir abu tekstai turi vienodą galią.

RUSIJOS TARYBŲ FEDERACINĖS SOCIALISTINĖS
RESPUBLIKOS VARDU
BORIS JELCIN

LIETUVOS RESPUBLIKOS VARDU
VYTAUTAS LANDSBERGIS

40. Vytautas Sinkevičius (buvęs Lietuvos Respublikos valstybės derybų su Rusijos Federacija dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos delegacijos narys). Rusijos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos: to laikotarpio užrašų fragmentai

Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2013, Nr. 3(5), p. 43–54.

Kiekvienas, kuris dalyvavo derybose su Rusija dėl jos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos, gali paliudyti, kad derybos buvo labai sunkios. Lietuva derybose laikėsi nuostatos, jog turi būti deramasi ne dėl to, ar Rusijos kariuomenė turi būti išvesta iš Lietuvos, – tai buvo Rusijos pareiga, kylanti iš tarptautinės teisės reikalavimo pašalinti Sovietų Sąjungos 1940 m. įvykdytos agresijos prieš Lietuvą pasekmes, – Lietuva derėjosi tik dėl to, kada ir kaip Rusijos kariuomenė turi būti išvesta. Buvo siekiama, kad tai būtų padaryta kuo greičiau. Tikiuosi, kad šiame straipsnyje pateikiami jo autoriaus derybų laikotarpiu darytų užrašų fragmentai padės skaitytojui geriau suprasti, kokių derybinių pozicijų laikėsi Lietuva, o kokių – Rusija, taip pat leis bent iš dalies pajusti atmosferą, kurioje vyko derybos.

1992 m. rugpjūčio 11 d. (Vilnius, Užsienio reikalų ministerija, 10 val.)

ČESLOVAS STANKEVIČIUS. Sveikina Rusijos delegaciją, sako, jog tikisi, kad šis derybų delegacijų susitikimas ir derybos padės spręsti pagrindinį klausimą – Rusijos kariuomenės išvedimą iš Lietuvos.

VIKTORAS ISAKOVAS. Dėkoja; tikisi, kad rasime sprendimus, atitinkančius valstybių interesus.

Č. STANKEVIČIUS. Siūlau svarstyti pagrindinį klausimą, t. y. kariuomenės išvedimo klausimą, vėliau – visus kitus klausimus.

V. ISAKOVAS. Siūlau aptarti penkias pagrindines kryptis: 1) teisinės humanitarinės problemos; 2) karinės problemos; 3) Kaliningradas; 4) nacionalinių mažumų padėtis, žmogaus teisės ir jų užtikrinimas Lietuvoje; 5) ekonomika.

Noriu išdėstyti Rusijos poziciją visais nurodytais klausimais.

Č. STANKEVIČIUS. Ar šis Rusijos derybų delegacijos pasiūlymas reiškia, kad kariuomenės išvedimo grafiko nesvarstysime?

V. ISAKOVAS. Svarstysime ir tai, tačiau žymiai plačiau; tegul dirba ekspertai, mes patys neredaguosime.

Č. STANKEVIČIUS. Prašau pirmiausia svarstyti kariuomenės išvedimo klausimą.

V. ISAKOVAS. Gerai, dabar nesiginčysime; svarstysime ir kariuomenės išvedimo klausimą, bet kartu su visais kitais klausimais. Gaila, kad Lietuva vėl nepasiruošusi svarstyti ekonomikos ir kitų klausimų. Pradžioje noriu pateikti kai kurias pastabas: jau žinau Jūsų požiūrį į Rusijos ir Lietuvos užsienio reikalų ministrų susitikimą. Noriu Jūsų argumentacijos. Kodėl Lietuva nori komplikuoti santykius su Rusija, kodėl nenori užsiimti vien savo vidaus reikalais? Jūsų referendumas dėl kariuomenės išvedimo ir žalos atlyginimo buvo nereikalingas, nes Jūs žinojote, kad Rusija neišves savo kariuomenės 1992 metais. Referendumas įstūmė Jus į aklavietę. Supraskite, kad išvedimo terminus lemia visų pirma tai, kad Rusija turi paruošti savo naujas gynybos pozicijas. Jas įrengti reikia bent 5 metų, o mes sutikome iki 1994 metų. Tai B. Jelcino sprendimas, jam nebuvo lengva apsispręsti. Jeigu Lietuva tai supras ir tuo pagrindu norės susitarti, per kelis posėdžius galime susitarti. Latvijoje ir Estijoje žymiai daugiau problemų. Lietuva gali bent keliais metais aplenkti Latviją ir Estiją kariuomenės išvedimo klausimu. Ten yra strateginių objektų, problemų su tautinėmis mažumomis, jie yra priėmę kai kurių taisytinų įstatymų. Ten tikrai bus sudėtingiau. Vien

valstybių vadovai negali imti ir susitarti dėl kariuomenės išvedimo, kariuomenės išvedimui reikia pasiruošti. 1994 metai nurodyti atsižvelgiant į kariuomenės dydį, kariškių skaičių, naujų butų statybos poreikius ir kitus dalykus. Žinau, kad A. Abišala vyksta į Daniją; turės progą pakalbėti apie pinigus ir danų pagalbą. 1994 metai – tai maksimumas, ką Rusija gali pasiūlyti ir padaryti. Dėl to turėsime daug ekonominių, psichologinių ir kitų problemų. Rusijos sienos dabar neginamos, mes ruošiamo naują karinę doktriną. Išvesime 223 karines dalis, apie 36 tūkst. žmonių. 1992 m. išvesime apie 11 tūkst. kariškių, iš jų – apie 4,5 tūkst. karininkų; 1993 m. – apie 7,3 tūkst. kariškių; 1994 m. – apie 17,5 tūkst. kariškių, iš jų – apie 4,5 tūkst. karininkų. Mes esame aklavietėje dėl kelių priežasčių: 1) Rusijos parlamentas neratifikuos jokio susitarimo, jeigu nebus apgintos karininkų ir jų šeimos narių socialinės ir kitos teisės; 2) mūsų armija yra Lietuvoje, tai faktas, su tuo reikia skaičiuoti; kariškiai turi čia gyventi, kol bus išvesti; jie turi turėti kažkokį teisinį statusą. Noriu pasakyti ir dėl žalos atlyginimo. Rusija nesutinka atlyginti Lietuvos reikalaujamą žalą, nes Rusija nepadarė Lietuvai žalos, ją padarė Sovietų Sąjunga; Lietuva išstojo iš Sovietų Sąjungos, todėl čia liko Sovietų Sąjungos turtas; kodėl Lietuva reikalauja atlyginti žalą tik iš Rusijos, kodėl ne iš Turkmėnijos, ne iš kitų sąjunginių respublikų? Noriu Lietuvos delegacijai perduoti susitarimo projektą dėl karinių krovinių tranzito per Lietuvą. Be to, noriu pasakyti, kad mums reikia apie 11,2 tūkst. butų (3 kambarių – 3 600; 2 kambarių – 6 100; 1 kambario – 500 butų). Butams pastatyti prireiks apie 12,5 milijardo rublių. Lietuva gali prisidėti prie butų statybos.

Č. STANKEVIČIUS. Dėkoju, kad kai ką paaiškinote; ačiū už atvirą Rusijos pozicijos išdėstymą. Turiu paaiškinti Lietuvos poziciją: Lietuva niekada nebuvo įstojusi į Sovietų Sąjungą, todėl nėra reikalo kalbėti apie kažkokius išstojimus iš jos; turime vadovautis tarptautine teise, o ne kažkieno sugalvotais ir teisiškai visiškai nepagrįstais teiginiais; pagal Helsinkio dokumentus Rusija negali reikalauti ir veikti taip, kad jos saugumas būtų užtikrintas Lietuvos saugumo sąskaita; Rusija savo kariuomenės buvimu Lietuvoje dabar pati (o ne Sovietų Sąjunga) daro žalą Lietuvai, jos gamtai ir kt.; už žalą būtina atlyginti; negalima ignoruoti mūsų Tautos valios, pareikštos referendume dėl Rusijos kariuomenės išvedimo ir Lietuvai padarytos žalos atlyginimo; Lietuvos pateiktas grafikas dėl Rusijos kariuomenės išvedimo yra pagrįstas, jį dar bus galima tikslinti; dėl Rusijos kariuomenės statuso: Lietuva turi paruošusi atitinkamus projektus, bet iš karto noriu pasakyti, kad Rusijos kariuomenė Lietuvoje neturės jokio teisinio statuso ir jokių ypatingų sąlygų kovinei parengčiai. Tai Lietuvoje neteisėtai esanti ir iš Lietuvos išvedama kariuomenė, todėl Lietuvoje ji negali turėti jokio jos buvimą čia įteisinančio statuso; Rusija turi prisiminti, kad butai reikalingi ne tik išvedamos kariuomenės karininkams, bet ir mūsų tremtiniais; jie nori grįžti, Rusija gali jiems padėti grįžti. (Rusijos delegacija nelaukė tokio aiškaus ir griežto atsakymo; atmosfera aiškiai kaista; būtina pauzė, kitaip gali atsitikti taip, kad jie net nesutiks kalbėtis ir dėl to apkaltins Lietuvą; 11.30 val. skelbiama pusės valandos pertrauka; 12.00 – delegacijos vėl už derybų stalo. Panašu, kad aistros kiek aprimo.)

V. ISAKOVAS. Galima svarstyti, kaip Rusija atlygins žalą, kuri atsirado nuo tos dienos, kai kariuomenė perėjo Rusijos žinion; be to, galime aiškintis, kaip atlyginti Lietuvai už jos kariuomenės turtą, kuris buvo sunaikintas 1940 metais.

Č. STANKEVIČIUS. Ar Rusija sutinka atlyginti žalą už 1991 m. sausio 13 d. agresiją?

V. ISAKOVAS. Rusija tuomet Jus apgynė, Jūs net dėkojote B. Jelcinui, o dabar norite už tai dar gauti iš Rusijos atlyginimą?

Č. STANKEVIČIUS. Ar Rusija atlygins žalą Lietuvos žmonėms, kurie nukentėjo nuo stalinizmo?

V. ISAKOVAS. Rusija už Sovietų Sąjungos veiksmus nemokės.

Č. STANKEVIČIUS. Mes negalime atsisakyti ginti savo žmonių teisių.

V. ISAKOVAS. Kodėl Jūs nenorite kalbėti apie visą kompleksą klausimų? Ar ir toliau reikalaujate atlyginti žalą? Taip ar ne? Ar vis dėl to modifikuosite savo poziciją?

Č. STANKEVIČIUS. Galėsime tartis dėl įvairių variantų. [...] Pirmiausia galėtume mėginti detalizuoti Lietuvos pateiktą Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką.

V. ISAKOVAS. Jūsų premjeras vyksta į Daniją, galės paprašyti pinigų, tuomet išvesime greičiau.

Č. STANKEVIČIUS. Nemanau, kad Lietuvos premjeras turi rūpintis pinigais Rusijai; jis turi rūpintis savo valstybės gyventojais. Turiu pasakyti, kad, išklausius Jus, susidaro įspūdis, jog Rusija čia skelbia išankstinį verdiktą, bando primesti savo poziciją ir sprendimus kitai mažesnei valstybei. Ar tai, apie ką B. Jelcinas užsiminė Miunchene, – Rusija kariuomenę išves 1993 metų viduryje, – negali būti tas variantas, kuris būtų labiau priimtinas?

V. ISAKOVAS. Aš stebiuosi, kaip Jūs nesuprantate, kad 1994 metai – tai ir B. Jelcino, ir Užsienio reikalų ministerijos, ir Gynybos ministerijos suderinta pozicija. Greičiau niekaip negalime. Atvirkščiai, norime išvesti kuo greičiau. Pas mus yra politinių jėgų, kurios apskritai nenori išeiti iš Baltijos valstybių ir iš Lietuvos. Su jomis teko nemažai aiškintis, net kovoti. Nuo to, kaip elgsis derybų delegacijos, priklausys visa Rusijos ir Lietuvos santykių ateitis. Helsinkio proceso dalyviai irgi nurodė, jog visos problemos turi būti sprendžiamos derybomis. Noriu pasakyti, kad dar prieš mėnesį mes negalėjome pasiūlyti 1994 metų. Dabar jau galime tai pasiūlyti, Lietuva tai turi vertinti.

Č. STANKEVIČIUS. Mes norėtume, kad kariuomenė būtų išvedama greičiau.

V. ISAKOVAS. Lietuvos pozicija reiškia, kad viskas gali labai užsitęsti, kad Rusijos ir Lietuvos santykiai labai susikomplicuos. Kam mums to reikia? Sutikite su 1994 metais; kol nesutarsime, ekspertai negalės dirbti su tekstais.

Č. STANKEVIČIUS. Žinoma, mes negalime pasipriešinti jėga, Jūs galite dar kartą mus „nubausti“, kaip 1940 metais. Tačiau tokia Rusijos pozicija neturi nieko bendro nei su tarptautine teise, nei su demokratija. Mūsų neįtikino Rusijos argumentai, kad 1994 metai – tai greitas kariuomenės išvedimas. Galite mažinti savo kariuomenę, pavyzdžiui, paleisti karininkus.

V. ISAKOVAS. Gaila, kad mūsų argumentai Jūsų neįtikino. Rusijoje mes turėjome palaužti kariškių pasipriešinimą. Kariškiai negali šiaip sau išeiti. Ginkluotės negalime palikti. Mes net kelis mėnesius nagrinėjome, tiesiog kovojome dėl šio termino, o dabar Jums ir šito maža?

FIODORAS MELNIČIUKAS (Rusijos Šiaurės Vakarų karinės grupuotės vado pirmasis pavaduotojas). Patikėkite, kariškai apie 1994 metus net negalvoja. Jie ir dabar netiki, kad taip greitai reikia išeiti. Mums dar teks daug ką įtikinėti. [...] Norime pirmiausia išvesti kariuomenę iš Lietuvos. Lietuvai jaučiame simpatijas, todėl daug ką darome greičiau negu Latvijoje ir Estijoje. Išvesti greičiau negalime fiziškai. Jau dabar kariuomenei nekeliamo uždavinio palaikyti kovinę parengtį. Tik tiek, kiek reikia dalinių funkcionavimui.

Č. STANKEVIČIUS. Ar galime pradėti diskutuoti dėl kariuomenės išvedimo grafiko? Manome, kad yra galimybių sutrumpinti išvedimo terminus. Ar Kozyrevo išdėstytos pozicijos, pavyzdžiui, dėl butų statybos iš Lietuvos išvedamiems karininkams, yra Rusijos keliamos išankstinės sąlygos?

F. MELNIČIUKAS. Dėl butų galime atsižvelgti į tai, kad dalis karininkų jau privatizavo butus ir jiems butų nereikės statyti.

GEDIMINAS ŠERKŠNYS. Ar turime suprasti, kad Rusija pateikia išankstines derybų sąlygas?

V. ISAKOVAS. Tai nėra išankstinės sąlygos. Bet apie tai turime kalbėti.

Pietų pertrauka (13.35–15.00). Derybų tęsinys.

Č. STANKEVIČIUS. Gerai, kad bandome ieškoti sprendimų. Turime faktą – įvykusį referendumą dėl Rusijos kariuomenės išvedimo, yra 1992 metų terminas. Tautos valios negalime pakeisti, tai būtų neteisėta. Rusijos pasiūlymus vertiname labai rimtai, galime svarstyti motyvaciją ir pan. Gal darbas su Lietuvos siūlomu grafiku, jo analizė padės rasti rezervų paspartinti kariuomenės išvedimą? Gal delegacijos gali duoti pavedimus ekspertams dirbti su išvedimo grafiku? Manau, kad dar turime galimybių ieškoti trumpesnio išvedimo termino. Labai vertiname tai, kad ir Rusija žada ieškoti galimybių išvesti kariuomenę anksčiau. Ar Rusija būtinai turi ratifikuoti susitarimus dėl kariuomenės išvedimo?

V. ISAKOVAS. Maskvoje aš pasitikslinsiu, ar būtinas ratifikavimas. Kiek man žinoma, Lietuva nežada teikti ratifikavimui. Neįsivaizduoju, kaip galės dirbti ekspertai, kol jie nežinos galutinio kariuomenės išvedimo termino. Kaip suderinti 1992 ir 1994 metus? Suprantu, kad negalite paneigti referendumo rezultatų, tačiau kaip išvengti šito prieštaravimo?

Č. STANKEVIČIUS. Šiandien minėjote, kad Lietuvoje yra apie 36 tūkst. kariškių, anksčiau sakėte, kad buvo 35 tūkst. Ar tai reiškia, kad Rusijos kariuomenė Lietuvoje padidėjo be Lietuvos leidimo? Ar Rusija atmeta mūsų siūlomą grafiką išvesti kariuomenę 1992 metais, nes, kaip teigiate, yra daug įvairių faktorių?

V. ISAKOVAS. Dar nėra kur išvesti, nėra paskirtų išvedimo vietų. 1992 m. išvesime tik apie trečdalį kariuomenės. Lietuva nenori atsižvelgti į išvedamos kariuomenės įsikūrimo problemas, o skaičiuoja vien kariuomenės išvedimo laiką, tai neteisinga.

Č. STANKEVIČIUS. Rusijos pasiūlymas išvesti kariuomenę 1994 metais gali būti nagrinėjamas, bet tik dėl to, kad galima būtų sutrumpinti Rusijos siūlomą kariuomenės išvedimo terminą.

V. ISAKOVAS. Rusija gali svarstyti, kaip dalį jos padarytos žalos Lietuvai kompensuoti ginklais. Suprantu, kad mūsų siūlomi 1994 metai – Jums problema. Vis dėlto kokia Lietuvos pozicija?

Č. STANKEVIČIUS. Mes turime savo grafiką, Jūs – savo. Taip ir pažymėkime derybų protokole.

V. ISAKOVAS. Rusija padarė maksimumą. Padaryti kitaip negalime fiziškai. Mūsų kariškiai nesutinka ir su 1994 metais, tačiau mes priėmėme šį sprendimą. Žinoma, kai kurias karines dalis galime išvesti ir anksčiau, tačiau visos kariuomenės anksčiau išvesti negalime. Rusija padarė viską, ką gali. Mes važiuojame ir džiaugėmės, kad vežame Lietuvai dovaną, o Lietuva visiškai nesidžiaugia. Juk anksčiau galėjome kalbėti tik apie 1999 metus. Jūsų referendumas paskatino mus sutrumpinti terminus iki 1994 metų; galime susitarti ir dėl dalinio žalos kompensavimo ginklais. Galiu pasakyti, kad 1994 metais kariuomenė iš Latvijos ir Estijos neišeis. Ten diskriminuojami etniniai Rusijos gyventojai, yra strateginių objektų ir kitų problemų. Lietuvos pateiktas grafikas – kariuomenės išvedimas 1992 metais – tai Rusijos kariuomenės išsiuntimo iš Lietuvos, o ne išvedimo grafikas. Su Rusija taip negalima elgtis. Sutinku, kad ekspertai turi tartis dėl kariuomenės išvedimo grafiko, žalos dalinio kompensavimo už 1940 metais sunaikintą Lietuvos kariuomenės turtą, dėl Rusijos kariškių socialinių reikalų. Tačiau pagrindinis klausimas – kariuomenės išvedimo terminas. Ekspertai nieko nepadarys, kol nežinos galutinio išvedimo termino. Lietuva turi apsispręsti ir priimti politinį sprendimą, t. y. sutikti su Rusijos siūlomu 1994 metų terminu. Rusija kelis mėnesius viduje kovojo dėl 1994 metų. O Jūs atmetate.

Č. STANKEVIČIUS. Vertinga tai, kad sutarėme, jog nėra teritorinių problemų ir pretenzijų, žmogaus teisių problemų, kad Rusija nereikalaus jokių karinių bazių Lietuvoje, kad išves savo

kariuomenę. Lietuvos pasiūlymai dėl 1992 metų lieka. Tačiau Rusija nesutinka pavesti ekspertams nagrinėti kitokio jos kariuomenės išvedimo grafiko negu 1994 metai. Ar taip?

V. ISAKOVAS. Ir dar dėl tranzito per Lietuvą.

Č. STANKEVIČIUS. Sunku kalbėti apie tranzitą, kol Lietuvoje yra Rusijos kariuomenė. Tačiau mes apsvarstysime Jūsų pasiūlymus.

1992 m. rugpjūčio 28 d. (penktadienis).

Artėja V. Landsbergio ir B. Jelcino susitikimas. Prieš kelias dienas V. Landsbergis susitarė su B. Jelcinu, kad susitikimas įvyks Maskvoje rugsėjo 8 d. Labai įtemptai dirbame su projektų tekstais. [...] Sekmadienį planuojame skristi į Maskvą, dirbsime su Rusijos ekspertais ir delegacija, kad valstybių vadovams liktų mažiau problemų [...].

1992 m. rugpjūčio 30 d. (sekmadienis).

Vakare išskridome į Maskvą (Egidijus Jarašiūnas, Saulius Pečeliūnas, Gediminas Šerkšnys, Vilenas Vadapalas, Stasys Stačiokas ir kiti asmenys). Pirmiausia susitikome su Rusijos gynybos ministro patarėjais Genadijumi Melkovu ir Aleksandru Jevstignejevu, buvusios „Ščit“ organizacijos nariais, taip pat keliais pulkininkais, Rusijos gynybos ministerijos atstovais. Jie yra gavę Pavelo Gračiovo pavedimą su mumis kiek įmanoma suderinti kariuomenės išvedimo dokumentus, kad rugsėjo 8 d. juos galėtų pasirašyti valstybių vadovai V. Landsbergis ir B. Jelcinas. Dirbome dvi dienas, po 16 valandų per parą, miegojome po 3–4 val. ir tai labai blogai, nes jaudinomės ir išgyvenome, ar nepadarėme klaidų, – neturėjome teisės padaryti nors mažiausios klaidos. Tačiau šį kartą Rusijos atstovų požiūris buvo labai konstruktyvus. Jautėme, kad derybų iniciatyvą iš Rusijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnų perėmė Rusijos gynybos ministerijos žmonės. Rusijos atstovai pirmą kartą per visą derybų laikotarpį ne tik klausėsi mūsų argumentų, bet ir diskutavo, ieškojo abiem valstybėms priimtinių formuluočių. Derybų pagrindu buvo paimti Lietuvos parengti susitarimų projektai. Rusijos derybų delegacijos vadovas Viktoras Isakovas buvo atvykęs labai trumpam. Negražu džiaugtis kito žmogaus nelaime, ypač susijusia su sveikata, tačiau kelios savaitės prieš tai V. Isakovą buvo sugriebęs apendicitas, jis buvo operuotas ir, kol gulėjo ligoninėje, jam nedalyvaujant ir į derybas įsijungus Rusijos gynybos ministerijos ekspertams, mums pavyko gerokai pasistūmėti Lietuvai palankia linkme. Taigi Rusijos derybų delegacijos vadovas V. Isakovas buvo atvykęs labai trumpam, nes tik prieš kelias dienas buvo pradėjęs vaikščioti po operacijos, laikėsi labai santūriai, į pokalbį beveik nesikišo, daugiau klausėsi. Prisimindamas, kaip jis bandydavo mus „auklėti“ per ankstesnius delegacijų susitikimus ir kaip skausmingai priimdavo Č. Stankevičiaus dėstomus argumentus, nors jie buvo grindžiami tarptautine teise ir teisingumu, buvau nustebęs, kad šį kartą jis taip ramiai reaguoja į Rusijos ekspertų dėstomą pasikeitusią Rusijos poziciją ir mums palankias dokumentų pataisas. Gal todėl, kad dar nelabai suprato, kas čia vyksta, iš kur derybose atsirado nauji Rusijai atstovaujantys asmenys ir kokie jų įgaliojimai. Žinoma, kariuomenės išvedimo terminas, su kuriuo sutinka Rusija, – 1993 m. rugpjūčio 31 d. – Lietuvai yra palankus ir priimtinas. Tai mūsų pergalė (o gal Dievo dovana mums už nuoseklią ir tvirtą poziciją?). Tačiau visgi palaukime rugsėjo 8 d., kai abiejų valstybių vadovai pasirašys parengtus dokumentus. Tuomet galėsime būti tikresni dėl to, kad nesame apgauti, nes ši valstybė jau ne kartą davė pagrindą ja nepasitikėti.

1992 m. rugsėjo 6 d. (sekmadienis).

Į Maskvą atskridome vėlai vakare. Lėktuvas vėlavo, nes iš Vilniaus išskridome pavėlavę 15 min., be to, pūtė stiprus priešpriešinis vėjas. Oro uoste skubiai sėdome į mūsų laukiančias mašinas, o Č. Stankevičius su E. Bičkausku mūsų ambasados „kadilaku“ nulėkė nieko nelaukdami, nes Rusijos

delegacija jau laukė Lietuvos ambasadoje. Šį kartą jai vadovavo Rusijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas Vitalijus Čiurkinas. Dalyvavo V. Isakovas, kiti Rusijos delegacijos nariai, daug naujų žmonių. Derybos prasidėjo ir vyko labai sunkiai bei įtemptai. Vien V. Čiurkino laikysena ir kalbėsena rodė, kas čia yra padėties šeimininkas. Pradžioje jis pabandė tiesiog diktuoti, ką mes turime padaryti, kur turime nusileisti, kad dokumentai būtų pasirašyti. Bendras išpūdis buvo gana slogus, pasijutau lyg 1940 m. birželį, kai į Kremlių buvo pakviestas Juozas Urbšys ir kiti Lietuvos atstovai. V. Isakovas Rusijos poziciją dėstydamas susiraukęs ir kažkaip vangiai, lyg kažkuo abejodamas ir visko iki galo nepasakydamas, o V. Čiurkinas buvo ciniškai atviras ir tiesiog nenumaldomas, net pačius bjauriausius dalykus sakė šypsodamasis... Patyręs, ryžtingas, gudrus. Staigi reakcija, tvirtas ir pasitikintis savimi, nesileidžiantis į diskusijas, kai pajunta, kad gali pralaimėti. Nevengia cituoti tų mūsų parengtų ir su Rusijos atstovais suderintų dokumentų tekstų, kurie jam parankūs, ir „nemato“ tų teksto dalių, pagal kuriuos Rusija gauna daugiau, negu jai priklausytų, nors dokumentai sudaro vientisą visumą ir atspindi tam tikrus abipusius kompromisus. Ir dar įžūlus, kartais net chamiškas. Žodžiu, tikras seno imperinio mąstymo valstybės atstovas, ginantis tik jos interesus ir be jokių sentimentų atmetantis viską, kas su tuo nesuderinama. Tarptautinė teisė ir teisingumas jam neegzistuoja, yra tik Rusijos interesai. Kai Č. Stankevičius, reaguodamas į bandymus diktuoti Lietuvos delegacijai, kas ir kaip turėtų būti parašyta rengiamuose dokumentuose, replikavo, jog elementarus politinis padorumas, tuo labiau vykstant deryboms, reikalauja, kad Rusijos pozicija nebūtų tokia griežta ir nebūtų reiškiamą tokiu būdu, kaip tai daro Rusijos atstovai, V. Čiurkinas jį šiurkščiai nutraukė: „Nekalbėkime apie padorumą, palikime tai kitiems, nes čia esame tik dėl to, kad turime interesų. Mes – savo, o Jūs – savo. Ir mūsų reikalas juos ginti. Tik dėl to čia atvykome.“ Sekmadienio vakare derybos vyko iki 23 val. 30 min. Tekstai buvo derinami labai sunkiai, ypač dėl teisių perėmimo, dėl Rusijos pareigos vykdyti jai atitekusių tarptautinius įsipareigojimus, kylančius iš Sovietų Sąjungos padarytų tarptautinės teisės pažeidimų Lietuvos atžvilgiu, įskaitant pareigą atlyginti Lietuvai padarytą žalą. Tvyrojo didžiulė įtampa. Ne kartą atrodė, kad susitarti neįmanoma, kad derybos atsidurs aklavietėje. Kategoriškas Rusijos reikalavimas išbraukti iš vadinamosios pagrindinės sutarties net „švelniausiu būdu“ suformuluotas nuostatas apie Rusijos pareigą vykdyti tarptautinius įsipareigojimus, taip pat ir dėl žalos atlyginimo, mums buvo nepriimtinas. Nurodytas nuostatas turėjome koku nors būdu užfiksuoti. Nors Č. Stankevičius kelis kartus atkakliai bandė siūlyti šias nuostatas išsaugoti pagrindinėje sutartyje, V. Čiurkinas buvo kategoriškai prieš. Jis tiesiai pareiškė, kad jeigu Lietuva ir toliau reikalaus įrašyti minėtas nuostatas, derybos gali tęstis dar labai ilgai; B. Jelcino ir V. Landsbergio susitikime nieko nebus pasirašyta, žodžiu, viskas bus atidėta neribotam laikui. Tai buvo panašu į ultimatumą: arba sutikite su Rusijos pozicija, arba galite išvažiuoti namo be nieko, taip pat ir be kariuomenės išvedimo grafiko. V. Čiurkinas kreipėsi į Č. Stankevičių: „Sutikite su Rusijos pasiūlymais, o po to galima bus pasirašyti susitarimus ir išgerti šampano.“ Č. Stankevičius atsakė: „Na, taip, kaip 1940 metais, tada irgi vyko derybos, buvo geriamas šampanas... Gal dar eisime filmo pažiūrėti? Bet mes neužmiršome, kas įvyko po to; tai žino visi.“ V. Čiurkinas reagavo gana atžagariai: „Na, gerai, negersime mes Jūsų šampano, tačiau pagalvokite ir apsispręskite, nes susitarimai gali būti nepasirašyti...“ Pirmadienį visą dieną iki vėlaus vakaro dirbome su tekstais. Vakare atskrido V. Landsbergis, A. Saudargas, V. Katkus, kiti Lietuvos pareigūnai. Apie 23 val. 30 min. delegacija susirinko trečiame aukšte, V. Landsbergiui skirtame kabinete. Aptarinėjome tekstus, aiškinome, kaip suprantame vieną ar kitą nuostatą. Pirmininkas buvo skaitęs ankstesnius susitarimų projektus, per pastarąsias dienas jie truputi pasikeitė, todėl Pirmininkas smulkiai aiškinosi dėl visų naujų pataisų, jų prasmės, interpretavimo. Jau po 24 val. paklausė, kas dar norėtų ir galėtų padirbėti, ypač su tekstais lietuvių kalba, nes laiko vertimams liko labai

nedaug. Visi buvome gerokai pavargę, todėl tą naktį nieko reikšmingesnio nebenuveikėme. [...] Vilties išsaugoti pagrindinėje sutartyje anksčiau su Rusijos atstovais suderėtas 9 ir 12 straipsnių nuostatas nepraradome iki pat rugsėjo 8 d. ryto. V. Isakovas išvažiavo iš mūsų ambasados beveik vidurnaktį, taip ir nesulaukęs Lietuvos delegacijos sutikimo išbraukti minėtų nuostatų iš sutarties, nes Č. Stankevičius tikėjosi, kad ryte V. Landsbergis pasikalbės su B. Jelcinu telefonu ir pagrindinės sutarties tekste galbūt pavyks palikti 9 ir 12 straipsnių nuostatas. Deja. Rugsėjo 8 d. rytą į Lietuvos ambasadą atvyko Rusijos Prezidento patarėjas Genadijus Burbulis. Jis susitiko su V. Landsbergiu ir perdavė, kad B. Jelcinas nenori pasirašyti suderėto pagrindinio susitarimo, nes jam nepriimtinas 9 straipsnis, numatantis, jog Rusija kaip kompensaciją perduos Lietuvai kai kurią ginkluotę ir amuniciją. Rusijos pozicija: žodžio „kompensacija“ dokumentuose neturi būti. Tai labai prastas ženklas. Panašu į tai, kad Užsienio reikalų ministerijos fundamentalistai kažkaip „priėjo“ prie B. Jelcino ir sugebėjo jį įtikinti, jog net tokia „nekalta“ formuluotė apie kompensavimą Rusijai yra pavojinga. Iš karto prisiminiau B. Jelcino žodžius, kuriuos jis pasakė ir kuriuos pats girdėjau, kai buvo rengiama pasirašyti Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis: „Už Staliną aš nemokėsiu.“ Prisimindami V. Čiurkino grasinimus, kad jeigu Lietuva nenusileis ir toliau reikalaus nuostatas dėl žalos atlyginimo įrašyti į pagrindinę sutartį, gali atsitikti ir taip, kad susitarimai apskritai nebus pasirašyti, negalėjome rizikuoti; teko sutikti su Rusijos siūlymu pagrindinės sutarties 9 ir 12 straipsnių kai kurias nuostatas įrašyti į atskirą Lietuvos pareiškimą, kuris bus pridėtas prie pagrindinės sutarties, nors mūsų derybų delegacijai tai buvo labai sunkus sprendimas.

1992 m. rugsėjo 8 d.

Intensyviai dirbome iki 13 val. Lyginome tekstus rusų ir lietuvių kalba, taisėme vertėjų padarytus netikslumus [...]. Nuo Lietuvos ambasados pastato pajudėjome 16 val. 30 min. Išsirikiavo ištisa mašinų kolona, eismas Novaja arbatskaja (buvusia Kalinino) gatve buvo uždarytas. Iki Kremliaus vos 5 minutės kelio. Dokumentų pasirašymo ceremonija vyko Vladimiro salėje. Lydėjo Rusijos Federacijos valstybės sekretorius Genadijus Burbulis. Salėje nedaug žmonių – dalyvauja pirmieji Rusijos asmenys: J. Gaidaras, R. Chazbulatovas, kiti aukšti pareigūnai, B. Jelcino padėjėjai, žurnalistai. [...] 16 val. 45 min. V. Landsbergis kviečiamas užėti pas B. Jelciną. Visi Rusijos atstovai įsitempę, susimąstę, nė vienas nesišypso. Mūsų delegacijos nuotaika geresnė, žvalgomės po salę, ant kurios kupolo likę Vladimiro apdovanojimai, dvigalviai ereliai. Juokaujame, kad jie liko nenumušti tik dėl to, kad buvo labai aukštai. 17 val. 10 min. pagrindiniais laiptais į salę nusileidžia V. Landsbergis ir B. Jelcinas. Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką ir dar du dokumentus pasirašo A. Butkevičius ir P. Gračiovas. Laukiame, kada prie stalo atsisės V. Landsbergis ir B. Jelcinas, jie turi pasirašyti pagrindinį susitarimą. Bet kas gi čia vyksta? Jie neatsisėda prie stalo, o B. Jelcinas prieina prie Lietuvos delegacijos, spaudžia rankas ir lyg atsiprašinėdamas sako: „Nesijaudinkite, kariuomenės išvedimo grafikas pasirašytas, Estija ir Latvija ir šito neturi.“ Niekas nieko nesupranta. B. Jelcinas atsisveikina ir išeina. Vėl automobilių kortežas, vėl gatvėse uždarytas eismas ir po 5 minučių mes jau Lietuvos ambasadoje. V. Landsbergis trumpai papasakojo, kaip vyko jo pokalbis su B. Jelcinu. Vos tik įėjęs į jo kabinetą, pastebėjęs, kad B. Jelcinas kažkoks paniuręs, nesišypso, net pyktelėjęs. Pradėjome skaityti pagrindinės sutarties tekstą. Jis gerokai subraukytas. B. Jelcinas rodo straipsnį apie Rusijos pareigą atlyginti Lietuvai padarytą ekologinę žalą. [...] Po to rodo kitus sutarties straipsnius ir sako: čia dar nelabai aišku, čia dar reikia pataisyti ir pan. Mėginau sakyti, kad tai galima padaryti nors ir dabar, tačiau B. Jelcinas tvirtai pasakė, kad šio dokumento jis negali pasirašyti. Kas buvo vėliau, Jūs visi matėte. [...] Visų nuotaika labai prislėgta. Ne tik dėl to, kad mus apgavo. Tai buvo kažkas daugiau. Tiesiog fiziškai pajutau, kad greta yra didelis ir galingas kaimynas, kuris gali atvirai diktuoti.

[...] Jeigu būtume žinoję, kad pagrindinis susitarimas nebus pasirašytas, Rusijos kariuomenės išvedimo grafiko preambulė būtų kitokia, – preambulėje nebūtų apsiribota tuo, kad grafikas sudarytas remiantis pagrindine sutartimi, būtų rasta formuluotė, kuri labiau pabrėžtų, jog pats grafikas yra tarptautinė sutartis. Gerai, kad Č. Stankevičiaus iniciatyva Rusijos kariuomenės išvedimo grafikas tą dieną (ryte) buvo parengtas tokios formos, kad abiejų valstybių gynybos ministrai jį turėjo pasirašyti ne tik kaip gynybos ministrai, bet kaip valstybių įgalioti atstovai: „už Rusijos Federaciją“ ir „už Lietuvos Respubliką“. [...] G. Šerkšnys pradėjo abejoti, ar mes neįteisinsime Rusijos armijos buvimo Lietuvoje, nes „Funkcionavimo“ taisyklėse yra kai kurių straipsnių, kuriose rašoma, kad Rusijos armija yra Lietuvoje. Nesutikau su tokiu požiūriu, pasakiau, kad Rusijos kariuomenės buvimo Lietuvoje jokiais būdais neįteisinsime ir kad vien iš to, kas nurodyta „Funkcionavimo“ taisyklėse, negalima daryti išvadų apie kokį nors kariuomenės įteisinimą. Tokio pobūdžio valstybės sutikimai turi būti išreiškiami labai aiškiai ir konkrečiai, o šiuo atveju rašoma tik apie išvedamos kariuomenės funkcionavimą. Nežinau, ar visi sutiko su mano argumentais, bet daugiau dėl šio klausimo delegacijoje nebuvo diskutuojama. E. Bičkauskas staiga pareiškė, kad be pagrindinės sutarties Rusijos kariuomenės išvedimo grafikas negalioja. Tai visus labai sujaudino. Tačiau tik trumpam. Tai vienas, tai kitas delegacijos narys, taip pat ir mudu su V. Vadapalu pradėjome abejoti tokio teiginio pagrįstumu. Rėmėmės po grafiku esančiais žodžiais „už Rusijos Federaciją“ ir „už Lietuvos Respubliką“; šie keli žodžiai reiškė, kad grafikas pasirašytas valstybių vardu, vadinasi, grafikas tapo tarptautine sutartimi, galiojančia ir be pagrindinės sutarties. Ir nors E. Bičkauskas dar kartą pakartojo, kad be pagrindinės sutarties grafikas negalioja, delegacija su tokiu aiškinimu nesutiko ir nutarė laikytis tokios pozicijos: Rusijos kariuomenės išvedimo grafiko pasirašymas yra tarptautinės sutarties pasirašymas, ši sutartis įsigaliojo nuo jos pasirašymo ir turi būti vykdoma. Č. Stankevičius pasakė: „Dabar svarbiau pasirūpinti tuo, kad grafikas būtų vykdomas, o ne abejoti jo teisine galia.“ [...] Vakare Rusijos televizijos laida „Vesti“, komentuodama derybas bei tai, kas buvo pasirašyta ir nepasirašyta Kremliuje, tai įvertino kaip didelę Rusijos diplomatijos pergalę. Bet mes jau buvome „išsiaiškinę“ situaciją, sudėlioję teisinius argumentus ir galvojome visiškai kitaip: svarbiausia tai, kad turime pasirašytą Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką, tai tarptautinė sutartis, Rusija privalės ją vykdyti. Todėl tai, kas šiandien įvyko, yra didelė Lietuvos, o ne Rusijos pergalė.

1993 m. kovo 26 d.

[...] Seimo rinkimų antrasis turas įtvirtino LDDP vienvaldystę. Prezidentu taip pat tapo šios partijos lyderis A. Brazauskas. Jau prieš kelis mėnesius paaiškėjo, kad delegacijos sudėtis bus pakeista. Apie tai spaudoje viešai prabilo G. Kirkilas ir E. Bičkauskas. Buvo kaltinamas Č. Stankevičius, esą, jis nesukalbamas, per daug kategoriškas ir Rusijos delegacijai visiškai nepriimtinas. Tokie teiginiai buvo labai netikėti, nes už jų aiškiai matėsi kiti tikslai: pašalinti Č. Stankevičių iš delegacijos visiškai nekreipiant dėmesio į tai, kad būtent Č. Stankevičiaus „nesukalbamumas“ lėmė, jog Rusija pradėjo kalbėtis su mumis kaip su užsienio valstybe.

Vakar, t. y. kovo 25 d., senoji delegacija nustojo egzistavusi. Išvakarėse paskambino Č. Stankevičius ir pranešė, kad rytoj, 10 val., delegacija kviečiama pas Respublikos Prezidentą. Delegacija susirinko anksčiau Juridiniame skyriuje. Iš spaudos žinojau, kad būsiu paskirtas į naująją delegaciją. Jau anksčiau delegacijoje buvome sutarę, kad vengsime įeiti į naująją delegaciją, jeigu senoji bus paleista. Todėl aš tiesiai paklausiau, ar nereikėtų per susitikimą su Respublikos Prezidentu pasiūlyti išlaikyti senosios delegacijos politinį branduolį. Niekas neprieštaravo, tik Č. Stankevičius suabejojo, ar reikia kalbėti apie jo asmenį, nes Respublikos Prezidentas gali tai suprasti kaip asmeninį interesą. [...] Susitikimas su Respublikos Prezidentu paliko sunkų įspūdį. Jis kelis kartus

padėkojo už padarytą darbą, atrodo, klausėsi, ką sakė delegacijos nariai, užsirašinėjo, tačiau, kai baigiantis pokalbiui pamėgino apibendrinti tai, ką norėjome jam išdėstyti, į ką atkreipti dėmesį, pasirodė, kad jis nesuvokė, jog be senosios delegacijos politinio branduolio naujoji delegacija bus daug silpnesnė. Kalbėjau bene paskutinis iš delegacijos narių. Atvirai pasakiau, kad numatant naujosios delegacijos sudėtį nepavyko išsaugoti politinio tęstinumo, kad be reikalo atsisakoma pasinaudoti ankstesnės delegacijos narių sukaupta politine patirtimi, kad ta patirtis buvo kaupiama ilgai, ji tiesiog iškentėta, kad naujoji delegacija turės sėsti prie derybų stalo nedelsiant, bet ji neturės tiek patirties, kiek jos reikia norint derėtis su Rusija... Žodžiu, norėjau atkreipti dėmesį į tai, kas man tada atrodė svarbiausia: kodėl derybų delegacija daroma silpnesnė, ar to reikia, ar tai nepakenks Lietuvai. Nežinau, ar Respublikos Prezidentas suprato, ką norėjau pasakyti, tačiau išeinant delegacijai Respublikos Prezidentas paprašė likti kelioms minutėms. Paklausė, kas iš senosios delegacijos narių, mano manymu, turėtų būti įrašytas į naująją delegaciją. Tiesiai pasakiau, kad turi likti Č. Stankevičius, E. Jarašiūnas ir R. Ozolas, galbūt ir kiti asmenys. Respublikos Prezidentas atsakė, kad dėl R. Ozolo ir E. Jarašiūno dar galima pagalvoti, bet Č. Stankevičius esąs „sunkus žmogus, rusai jo labai nemėgsta“... 12 val. susirinko naujoji delegacija. Respublikos Prezidentas papasakojo apie pokalbį su senąja delegacija, užsiminė, kad aš kalbėjau apie politinį perimamumą. Žodžio paprašė N. Medvedevas, pasiūlė pagalvoti, ar delegacijos nereikėtų papildyti G. Šerkšniu, kuris, pasak jo, turi gerą sisteminių mąstymą. Respublikos Prezidentas atsakė, kad ir anksčiau nebuvo proporcingo partinio atstovavimo, kam jis reikalingas dabar. Paprašiau žodžio ir dar kartą pasiūliau padiskutuoti dėl delegacijos sudėties papildymo. Atvirai pasakiau, kad delegacija atnaujinta per daug, kad ankstesnės delegacijos sukaupą patyrimą galima panaudoti geriau, kad į delegaciją būtina įrašyti Č. Stankevičių, R. Ozolą ir E. Jarašiūną, kad tai duos daug daugiau naudos, kad nežinia kuo grindžiamos abejonės dėl šių žmonių dalyvavimo naujojoje delegacijoje yra visiškai neįtikinamos. N. Medvedevas suabejojo dėl Č. Stankevičiaus ir pasakė, kad „jo kalbėjimas kiekvienam rusui yra visiškai nepriimtinas ir tik atstumia“! Įdomu, iš kur tokia informacija? Ar tik ne iš E. Bičkausko, nes tai labai panašu į jo žodžius, pasakytus Maskvoje. Įsiterpiau dar kartą: argi čia svarbu politinis proporcingumas; argi nereikia kritiško žvilgsnio iš šalies, kad galima būtų tinkamai išnagrinėti įvairius derybinius pasiūlymus; argi nereikalinga politinė derybų patirtis? Kas galės sėstis ir toliau derėtis su Rusija nežinodamas, kodėl anksčiau buvo įrašytas šis, o ne kitas žodis? Naujoji delegacija akivaizdžiai suklušo. Pirmas sureagavo Virgilijus Bulovas, naujosios delegacijos vadovas. Jis kreipėsi į Respublikos Prezidentą sakydamas, kad yra linkęs atsižvelgti į tai, ką aš sakau, ir netgi neprieštarautų, jeigu į delegaciją būtų įtrauktas Č. Stankevičius. Respublikos Prezidentas lyg ir nustebo: paklausė, ar tikrai Č. Stankevičius galėtų būti delegacijoje? V. Bulovas atsakė, kad galėtų. Tuo metu įėjo kažkas iš Respublikos Prezidento padėjėjų ir pranešė, kad jau laukia žurnalistai. Respublikos Prezidentas paklausė lyg pasitikslindamas: ką gi, pasiūlysiu opozicijai, tegul pasiūlo savo atstovus. Per spaudos konferenciją jis tą pakartojo viešai. Taigi dar yra vilčių. Tuoju pat susiradau Č. Stankevičių ir R. Ozolą, pranešiau apie principinį Respublikos Prezidento sutikimą, kad Č. Stankevičiui, E. Jarašiūnui ir R. Ozolui galbūt bus pasiūlyta įeiti į delegaciją. Atrodo, kad toks ankstesnės delegacijos narių grupės asmenų, o ne atskiro asmens dalyvavimas naujojoje delegacijoje R. Ozolui visiškai priimtinas. Jis sako, kad dar pasitars, tačiau svarbiausia, kad tai įmanoma. Įdomu, ar jiems tikrai bus pasiūlyta tapti naujosios delegacijos nariais ir ar jie sutiks? Jeigu jie atsisakys, galvoju, kad taip pat trauksiuos iš delegacijos. Nors prieš tai Č. Stankevičius man sakė, kad aš turėčiau likti delegacijoje, nes ten galiu būti naudingas, o atsistatydinti visada suspėsiu... [...]

1993 m. balandžio 10 d.

Įvyko keli naujosios derybų delegacijos posėdžiai. R. Ozolas, E. Jarašiūnas ir Č. Stankevičius į delegaciją dar nepaskirti, tačiau aktyviai dalyvauja jos darbe. Atrodo, kad V. Bulovas jau įsitikino, kad be jų paramos ir patirties būtų sunku. Žinau, kad Č. Stankevičius nesutiko būti naujosios delegacijos nariu, nes pradžioje nebuvo į ją įrašytas. Kad ir kaip būtų, gerai, kad senosios delegacijos politinis branduolys vėl sutelktas ir galės tiesiogiai dalyvauti priimant sprendimus. Pokalbiai naujojoje delegacijoje rodo, kad kai kuriems naujiems nariams bus sunku nepasiduoti Rusijos „gundymams“. Jų vartojamos sąvokos, terminija patvirtina, kad tai, jog jie pastaraisiais metais nedalyvavo politikoje, buvo nutolę nuo Lietuvos ir Rusijos santykių problemų, dabar gali gana skaudžiai atsiliiepti. Svarbiausias dalykas, ko nauji delegacijos nariai dažnai iki galo nesuvokia, yra tai, kad Lietuva yra tokia pati valstybė, kaip ir Rusija, kad tarp Lietuvos ir Rusijos gali būti tik tarpvalstybiniai santykiai ir kad Lietuvos pozicijos turi būti formuluojamos ir išreiškiamos tik per įgaliotas valstybės institucijas, o ne per atskiras žinybas, nes žinybiniai interesai ne visada gali sutapti su visos valstybės interesais. Į Lietuvą buvo atvykęs Rusijos Aukščiausiosios Tarybos gynybos ir nacionalinio saugumo komiteto pirmininkas S. Stepašinas. Pokalbyje su delegacijos nariais jis viešai patvirtino, kad Rusijos kariuomenė iš Lietuvos bus išvesta iki rugpjūčio 31 d. ir kad Rusija nekelia jokių naujų kariuomenės išvedimo sąlygų. Tai gera naujiena, tuo labiau, kad prieš kelias dienas Rusijos gynybos ministras P. Gračiovas pareiškė, jog kariuomenės išvedimas iš Baltijos valstybių yra stabdomas. S. Stepašinas paaiškino, kad Lietuvai tai netaikoma, nes čia civilizuotai sprendžiami tautinių mažumų, žmogaus teisių ir kiti reikalai, be to, yra pasirašytas Rusijos kariuomenės išvedimo grafikas. Tačiau kai kas jo kalboje verčia nerimauti: S. Stepašinas pradėjo kalbėti apie kažkokius „abipusius atsiskaitymus“. Ar tai reiškia, kad Rusija kels Lietuvai turtines pretenzijas, kad žalos atlyginimo klausimas bus siejamas su nežinia iš kur kildintina Lietuvos pareiga Rusijai? Atrodo, kad delegacijų laukia karštas susitikimas. Jis turėtų įvykti balandžio pabaigoje Vilniuje. [...]

1993 m. balandžio 29 d. (*Lietuvos delegacijos pasitarimas dėl derybų su Rusija, URM*)

VIRGILIJUS BULOVAS. Gautas V. Isakovo laiškas. Kaltina, kad mes vilkiname derybas, nenorime tartis. Grasina, kad jeigu derybos nevyks, kariuomenės išvedimas gali sutrikti. Sako, kad atsakomybė teks Lietuvai. Anksčiau siūlė: 1) aptarti visų reikalų būklę ir atskirų susitarimų rengimo eigą; 2) toliau derinti su kariuomenės išvedimu susijusius dokumentus; 3) nagrinėti Lietuvoje liekančių Rusijos pensininkų ir kitų asmenų pensijų klausimus; 4) toliau dirbti su tekstais dokumentų, numatančių asmenų „persikėlimą“. V. Bulovas prašo derybų delegacijos narių pareikšti nuomonę. [...]

Č. STANKEVIČIUS. Išanalizavau Estijos ir Latvijos derybų su Rusija dokumentus. Rusijos taktika yra labai aiški: nori įteisinti Rusijos kariuomenės buvimą, įrašydama nuostatas apie kariuomenės turtą, kariškių socialines garantijas ir kt. Tai būtų netiesioginis pripažinimas, kad Rusijos kariuomenė Lietuvoje buvo teisėtai. Mums tai labai pavojinga. Tuomet galime palaidoti mintį apie žalos atlyginimą. Jeigu jie mus „užlauš“, tai Estiją ir Latviją galės „sutvarkyti“ labai paprastai. Turime atsilaikyti dar tris mėnesius, iki rugpjūčio 31 d. Vėliau bus lengviau.

V. VADAPALAS. Galvoju, kad į V. Isakovo klausimus galima neatsakinėti, reikia iškelti savo klausimus.

R. OZOLAS. Reikia „užtempti“, pamėginkime susirašinėti, mes turime laimėti laiko.

Č. STANKEVIČIUS. Pritariu tam, ką sakė V. Sinkevičius. Jie nori rasti pretekstą arba atidėti kariuomenės išvedimą, arba kaip nors įteisinti (nors ir laikiną) savo kariuomenės buvimą Lietuvoje, įteisinti kariuomenės statusą, pasiekti, kad kariuomenė būtų išvedama sutarties pagrindu.

Taip jie mėgins paneigti prievolę atlyginti Lietuvai padarytą žalą. Blogai, kad Estija pradėjo kalbėti su Rusija apie kariuomenės laikiną statusą Estijoje ir kt. Jie nejaučia, koks didelis pavojus už viso to slypi. Siūlau parašyti V. Isakovui, kad derybų delegacijos dar nepasiruošusios susitikti, kad turi dirbti ekspertų grupės ir pan. Būtinai turime kelti ir svarstyti žalos atlyginimo klausimą. V. Isakovas prie politinės sutarties nori grįžti ne todėl, kad norėtų ją pasirašyti, o todėl, kad nori išbraukti svarbiausius dalykus, kuriuos mums tada pavyko įrašyti į sutartį, o būtent: Rusija pripažįsta savo tarptautinius įsipareigojimus ir Lietuvai padarytą žalą. Aišku, mes labai aukštai iškėlėme kartelę, bet mums pavyko pasiekti, kad Rusija su tuo sutiktų, nors vėliau sutarties nepasirašė; dabar neturėtume trauktis. Turime laimėti laiko [...].

41. 1997 m. spalio 24 d. Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis dėl Lietuvos ir Rusijos valstybės sienos

<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalact/lt/tad/tais.90743>

Lietuvos Respublika ir Rusijos Federacija, toliau vadinamos Šalimis, laikydamosi visuotinai pripažintų tarptautinės teisės principų ir normų, vadovaudamosi Jungtinių Tautų Organizacijos Įstatuose įtvirtintais tikslais ir principais bei būdamos ištikimos įsipareigojimams, prisiimtiems Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijoje,

remdamosi 1991 metų liepos 29 dienos Sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų bei 1991 metų liepos 29 dienos Susitarimo tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje nuostatomis,

norėdamos konkrečiai nuspręsti, kur turi eiti visa Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos valstybės sienos linija,

s u s i t a r ė:

1 straipsnis

Šioje Sutartyje terminas „valstybės siena“ reiškia liniją ir šia linija einančią vertikalią plokštumą, kurios skiria Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos teritorijas – sausumą, vandenį, žemės gelmes ir oro erdves.

2 straipsnis

Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos valstybės siena prasideda nuo Lietuvos Respublikos, Rusijos Federacijos ir Lenkijos Respublikos sienų sankirtos taško ir eina iki Šalių teritorinių jūrų išorinių ribų sankirtos Baltijos jūroje taško pagal Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos valstybės sienos linijos aprašymą (toliau – Aprašymas).

Šalys susitarė, kad minėto sankirtos taško tiksli padėtis bus nustatyta atitinkamu dokumentu.

Aprašymas, 1:50000 mastelio topografiniai žemėlapiai ir 1:200000 mastelio jūrlapis lietuvių bei rusų kalbomis su juose pažymėta valstybės sienos linija yra pridedami prie šios Sutarties ir yra neatskiriama jos dalis.

Atsiradus skirtumams tarp minėtų Aprašymo ir žemėlapių, demarkavimo metu Šalys vado-vausis Aprašymu.

3 straipsnis

Bet kokie natūralūs pasienio upių ir upelių vagų, vandens telkinių kranto linijos pasikeitimai nekeičia šia Sutartimi nustatytos valstybės sienos linijos padėties, jeigu Šalys nesusitars kitaip.

4 straipsnis

Tam, kad pagal šią Sutartį valstybės siena būtų nustatyta ir pažymėta vietovėje bei būtų sudaryti atitinkami demarkavimo dokumentai, Šalys kaip galima greičiau pariteto pagrindais sudarys Lietuvos ir Rusijos bendrą demarkavimo komisiją.

5 straipsnis

Valstybės sienos režimas nustatomas atskiru Šalių susitarimu.

6 straipsnis

Per tiltus, užtvankas ir kitus įrengimus, pastatytus ant upių, upelių, ežerų ir kitų vandens telkinių, valstybės siena eina šių įrengimų viduriu arba jų technologine ašimi nepriklausomai nuo to, kur valstybės siena eina vandeniu.

7 straipsnis

Klausimai, susiję su inžinerinių įrengimų, komunikacijų ir kitų infrastruktūros objektų, kuriuos kerta valstybės siena arba kurie yra ant jos, eksploatavimu, yra sprendžiami atskirais susitarimais.

8 straipsnis

Klausimai, susiję su Šalių bendradarbiavimu sausumos pasienio ruožų, Vištyčio (Vištyneckoje) ežero, Kuršių marių, upių ir kitų pasienio vandens telkinių aplinkos apsaugos bei šių telkinių žuvų išteklų išsaugojimo ir panaudojimo srityse, yra sprendžiami atskirais susitarimais.

9 straipsnis

Ši Sutartis bus ratifikuota ir įsigalios pasikeitimo ratifikaciniais raštais dieną.

Sudaryta Maskvoje 1997 metų spalio 24 dieną dviem egzemplioriais, kiekvienas lietuvių ir rusų kalbomis, abu tekstai turi vienodą galią.

Lietuvos Respublikos vardu

Rusijos Federacijos vardu

LIETUVOS RESPUBLIKOS IR RUSIJOS FEDERACIJOS VALSTYBĖS SIENOS LINIJOS APRAŠYMAS

Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos valstybės siena prasideda nuo Lietuvos Respublikos, Rusijos Federacijos ir Lenkijos Respublikos sienų sankirtos (valstybės sienos ženklo Nr. 1987).

Nuo sankirtos taško Lietuvos ir Rusijos valstybės sienos linija 0,6 km atstumu eina tiesiai, šiaurės–šiaurės vakarų kryptimi iki taško Nr. 1, kurio koordinatės yra X – 6028563; Y – 4616421.

Nuo taško Nr. 1 valstybės sienos linija 1,5 km atstumu eina tiesiai šiaurės vakarų kryptimi iki taško Nr. 2, kurio koordinatės yra X – 6029669; Y – 4615418. Šis taškas yra griovio viduryje, pamiškėje.

Nuo taško Nr. 2 valstybės sienos linija eina griovio viduriu šiaurės vakarų kryptimi iki taško Nr. 3, kuris yra ant Vištyčio (Vištyneckoje) ežero kranto, ten, kur griovys išeina į ežero krantą,

0,9 km atstumu į rytus nuo aukštumos su žyma „210,7“ ir 0,8 km atstumu į šiaurės vakarus nuo aukštumos su žyma „230,1“, kurios yra Rusijos Federacijos teritorijoje.

Nuo taško Nr. 3 valstybės sienos linija 6,5 km atstumu eina tiesiai šiaurės–šiaurės vakarų kryptimi per Vištyčio (Vištyneckoje) ežerą iki taško Nr. 4, kuris yra 1,3 km atstumu į pietus nuo kelių Vištytis–Virbalis ir Vištytis–Marivilė (Marivil) sankryžos ir kurio koordinatės yra X – 6036738; Y – 4612776.

Nuo taško Nr. 4 valstybės sienos linija 2,5 km atstumu eina tiesiai šiaurės vakarų kryptimi iki taško Nr. 5, kuris yra ant Vištyčio (Vištyneckoje) ežero kranto, 0,15 km atstumu į šiaurės rytus nuo tilto per Pisos upę ir 0,1 km atstumu į pietvakarius nuo artimiausios Vištyčio miesto gatvių sankryžos.

Nuo taško Nr. 5 valstybės sienos linija 0,08 km atstumu eina tiesiai šiaurės vakarų kryptimi, toliau – šiaurės–šiaurės rytų kryptimi tiesiai 0,28 km atstumu iki griovio, toliau – griovio viduriu šiaurės kryptimi išilgai rytinio miško pakraščio, šalia geodezinių ženklų su žymomis „208,2“ ir „143,0“ iki griovio ir Lieponos upės sankirtos – taško Nr. 6.

Nuo taško Nr. 6 valstybės sienos linija eina Lieponos upės viduriu pasroviui, toliau – per tvenkinį (jo siauroje dalyje – pagal liniją, lygiai nutolusią nuo krantų, toliau jam išplatėjus – tiesiai iki užtvankos nuolydžio), toliau – vėl Lieponos upės viduriu tarp Černyševskoje ir Kybartų gyvenviečių iki taško Nr. 7, kuris yra 0,5 km atstumu į rytus nuo geodezinio ženklo su žyma „48,1“, ten, kur prataka atsišakoja nuo Lieponos upės.

Nuo taško Nr. 7 valstybės sienos linija eina Lieponos upės viduriu iki taško Nr. 8, kuris yra ten, kur Lieponos upė įteka į Širvintos (Šėrvinta) upę.

Nuo taško Nr. 8 valstybės sienos linija eina Širvintos (Šėrvinta) upės viduriu pasroviui, toliau – Širvintos senvage (Staroje Ruslo) iki taško Nr. 9, kuris yra Širvintos senvagės (Staroje Ruslo) viduryje, 0,2 km atstumu į pietryčius nuo vietos, kur Širvintos senvagė (Staroje Ruslo) įteka į Širvintos (Šėrvinta) upę.

Nuo taško Nr. 9 valstybės sienos linija 0,8 km atstumu eina grioviu šiaurės rytų kryptimi iki melioracinio kanalo, toliau – šio kanalo viduriu iki Širvintos (Šėrvinta) upės, toliau – Širvintos (Šėrvinta) upės viduriu iki taško Nr. 10, kuris yra ten, kur Širvintos (Šėrvinta) upė įteka į Šešupės upę.

Nuo taško Nr. 10 valstybės sienos linija eina šiaurės vakarų kryptimi, Šešupės upės viduriu (ten, kur yra salų, – upės pagrindinės vagos viduriu), pasroviui iki taško Nr. 11, kuris yra Šešupės upės ir sauso griovio sankirtoje, 0,1 km atstumu pasroviui nuo vietos, kur Jotijos upė įteka į Šešupės upę.

Nuo taško Nr. 11 valstybės sienos linija šiaurės vakarų kryptimi eina sausu grioviu per geodezinį ženklą su žyma „30,6“, toliau – šiuo grioviu, po to – melioraciniu grioviu iki taško Nr. 12, kuris yra pamiškėje, sauso ir melioracinio griovių sankirtoje.

Nuo taško Nr. 12 valstybės sienos linija 0,2 km atstumu eina šiaurės kryptimi, toliau – vakarų kryptimi pietine griovio puse iki kelio Krasnoznamensk–Pograničnyj, toliau – rytine šio kelio puse šiaurės–šiaurės vakarų kryptimi iki taško Nr. 13, kuris yra 0,5 km atstumu į šiaurės vakarus nuo Keršiškių kaimo, plento ir gruntkelio sankryžoje.

Nuo taško Nr. 13 valstybės sienos linija eina griovio viduriu šiaurės kryptimi išilgai vakarinio miško pakraščio, kerta melioracinį griovį, upelius, pagerintą gruntkelį tarp Pograničnyj ir Sudargo gyvenviečių, toliau eina damba iki taško Nr. 14, kuris yra Nemuno (Nėman) upės vagoje, ten, kur susikerta dambos linijos ir upės farvaterio vidurio kryptys.

Nuo taško Nr. 14 valstybės sienos linija eina Nemuno (Nėman) upės pagrindinio farvaterio viduriu, pasroviui vakarų kryptimi iki Skirvytės (Severnaja) upės atsišakojimo, toliau – Skirvy-

tės (Severnaja) ir Tiesiosios (Južnaja Protoka) upių farvaterio viduriu iki taško Nr. 15, kuris yra Tiesiosios (Južnaja Protoka) upės žiotyse. Šis taškas yra šalia kranto vedlinės ženklų, ten, kur statmuo, išvestas iš pratakos, esančios tarp bevardės salos ir Briedžių–Elenos gurgždo (Bolšoj) salos, pradžios vidurio, kerta Tiesiosios (Južnaja Protoka) upės farvaterio vidurio liniją.

Nuo taško Nr. 15 valstybės sienos linija eina pratakos viduriu tarp bevardės salos ir Briedžių–Elenos gurgždo (Bolšoj) salos šiaurės vakarų kryptimi, toliau – pratakos viduriu tarp dviejų bevardžių salų vakarų kryptimi iki taško Nr. 16, kuris yra pratakos žiotyse ir kurio koordinatės yra X – 6124746; Y – 4516870.

Nuo taško Nr. 16 valstybės sienos linija eina Kuršių mariomis tiesiai vakarų kryptimi iki taško Nr. 17, kurio koordinatės yra X – 6125910; Y – 4506380.

Nuo taško Nr. 17 valstybės sienos linija eina Kuršių mariomis tiesiai iki taško Nr. 18, kuris yra ant Kuršių nerijos kranto, 0,9 km atstumu į rytus nuo geodezinio ženklo „Siena Ryt.“, pratęsus geodezinius ženklus „Siena Vak.“ ir „Siena Ryt.“ jungiančią tiesiąją.

Nuo taško Nr. 18 valstybės sienos linija eina tiesiai iki taško Nr. 19, kuris yra ant Kuršių nerijos kranto prie Baltijos jūros, 0,1 km atstumu į vakarus nuo geodezinio ženklo „Siena Vak.“, pratęsus geodezinius ženklus „Siena Vak.“ ir „Siena Ryt.“ jungiančią tiesiąją.

Nuo taško Nr. 19 valstybės sienos linija eina tiesiai per Baltijos jūrą iki taško Nr. 20, kuris yra Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos teritorinių jūrų išorinių ribų sankirtos taškas ir kurio koordinatės yra 55°23'053" šiaurės platumos, 20°39'343" rytų ilgumos.

Šis Aprašymas yra sudarytas pagal 1:50000 mastelio topografinius žemėlapius ir 1:200000 mastelio jūrlapį lietuvių ir rusų kalbomis, esančius Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutarties dėl Lietuvos ir Rusijos valstybės sienos priedu. Skliaustuose yra nurodyti geografiniai pavadinimai, pažymėti Rusijos Federacijos išleistuose žemėlapiuose.

Visos Aprašyme paminėtos kryptys, atstumai ir koordinatės yra nustatytos pagal minėtus žemėlapius ir patikslintos pagal 1:10000 mastelio žemėlapius, pagal 1942 m. koordinacijų sistemą.

42. 2022 m. gegužės 10 d. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija Nr. XIV-1070 „Dėl Rusijos Federacijos veiksmų Ukrainoje pripažinimo genocidu ir specialiojo tarptautinio baudžiamojo tribunolo įsteigimo Rusijos agresijos nusikaltimui ištirti“

<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/4152d-c40d03b11ecb1b39d276e924a5d?jfwid=199cfef6bi>

Lietuvos Respublikos Seimas,

remdamasis Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. vasario 24 d. rezoliucijos Nr. XIV-930 „Dėl Rusijos ir Baltarusijos agresijos prieš Ukrainą“, 2022 m. balandžio 12 d. rezoliucijos Nr. XIV-1010 „Dėl Rusijos Federacijos vykdomos agresijos ir karo nusikaltimų Ukrainoje pasmerkimo“ ir Ukrainos Aukščiausiosios Rados 2022 m. balandžio 14 d. pareiškimo „Dėl Rusijos Federacijos vykdomo genocido Ukrainoje“ nuostatomis;

primindamas Lietuvos Respublikos Seimo 2005 m. lapkričio 24 d. pareiškimą „Dėl politinių represijų ir badmečio aukų Ukrainoje 1932–1933 m. paminėjimo“, kuriuo pripažįstama, kad 1932–1933 m. Stalino totalitarinio komunizmo režimas vykdė sąmoningą, kruopščiai suplanuotą ukrainiečių tautos genocidą;

sveikindamas Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 2022 m. balandžio 28 d. rezoliuciją „Rusijos Federacijos agresija prieš Ukrainą: atsakomybės už rimtus tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus ir kitus tarptautinius nusikaltimus užtikrinimas“ ir joje išdėstytą raginimą steigti tarptautinį baudžiamąjį tribunolą Rusijos Federacijos įvykdytam agresijos

nusikaltimui bei kitiems karo nusikaltimams ištirti ir įvertinti;

vadovaudamasis Konvencijos dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį bei Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statuto nuostatomis;

pabrėždamas tarptautinį teisinį valstybių įsipareigojimą bendradarbiauti siekiant nutraukti visuotinai pripažintų tarptautinės teisės normų, įskaitant genocido draudimą, pažeidimus, nusikaltimus žmoniškumui ir karo nusikaltimus;

būdamas įsitikinęs, kad Rusijos Federacijos pradėto karo pagrindinis tikslas yra Ukrainos tautos ir jos tapatybės naikinimas bei jos teisės į nepriklausomą vystymąsi paneigimas;

atsižvelgdamas į viešus Rusijos Federacijos prezidento ir kitų pareigūnų pareiškimus bei raginimus valstybės valdomose visuomenės informavimo priemonėse naikinti Ukrainos tautą;

smerkdamas Rusijos Federacijos politiką, iškreipiančią Ukrainos tautos tapatybę ir nepriklausomybės troškimą, skleidžiant melagingas ideologemas, grįstas sąmoningai klaidingu ir manipuliaciniu Ukrainos patriotizmo tapatinimu su nacizmu;

atsižvelgdamas į Rusijos Federacijos politikos, nukreiptos į masinį Ukrainos gyventojų naikinimą, Ukrainos suvereniteto ir teritorijos vientisumo pažeidimą bei pastangų likviduoti Ukrainos valstybingumą nuoseklumą ir sistemiškumą;

pabrėždamas, kad baudžiamosios veikos pagal tarptautinę teisę, ypač Konvencijos dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį nuostatas, apima genocidą, susitarimą vykdyti genocidą, tiesioginį ir viešą kurstymą vykdyti genocidą, pasikėsinimą vykdyti genocidą, bendrininkavimą vykdant genocidą;

matydamas, kad yra aiškių ir pakankamų įrodymų, kad Rusijos Federacijos ginkluotosios pajėgos, vadovaujamos prezidento Vladimiro Putino, vykdo sistemingus, sunkius karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui prieš Ukrainos žmones;

remdamasis tuo, kad Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų įvykdyti nusikaltimai apima:

1) masinius Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų ir samdinių vykdomus karo nusikaltimus Ukrainos teritorijoje (ypač Bučos, Irpinės, Mariupolio, Borodiankos, Gostomelio miestuose ir daugelyje kitų Ukrainos gyvenviečių), siekiant visiškai ar iš dalies sunaikinti ukrainiečių tautą, palaužiant jos dvasią, žudant ištisas šeimas, įskaitant vaikus, grobiant juos, kankinant, prievartaujant, žaginant, tyčiojantis iš nužudytųjų ir nukankintųjų kūnų; išlaisvinus Rusijos Federacijos okupuotas teritorijas, tokių siaubingų, nežmoniškų ir ciniškų faktų vis daugėja ir dar daugiau gali būti fiksuojama ateityje;

2) Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų sistemingas tyčines civilių gyventojų žudynes, sąmoningai taikantis į juos, civilinius objektus, ypač saugomus objektus (ligonines, gimdymo namus, mokyklas, vaikų darželius), taip pat tyčinį kūrimą gyvenimo sąlygų, sukeliančių išskirtines kančias Ukrainos žmonėms, įskaitant gyvenviečių blokadą, humanitarinės pagalbos ir civilių gyventojų evakuacijos trukdymą, pagrindiniams žmonių poreikiams tenkinti būtinų infrastruktūros objektų užgrobimą ir tyčinį naikinimą;

3) masinį moterų ir vaikų seksualinį išnaudojimą; prievartavimų, išžaginimų aukomis tapusios moterys ir mergaitės sužalojamos fiziškai, o išgyvenusios kenčia dėl neatitaisomų psichologinių traumų;

4) prievartinį ukrainiečių vaikų perkėlimą į Rusijos Federacijos teritoriją ar laikinai jos kontroliuojamas teritorijas, siekiant sunaikinti jų ukrainietišką tapatybę, taip pat tūkstančių civilių Ukrainos gyventojų išvaramą iš jų namų ir deportavimą į Rusijos Federacijos teritoriją;

5) plačiai paplitusius sistemingus fizinio ir psichologinio smurto atvejus prieš Ukrainos gyventojus, Ukrainos valdžios ir vietos valdžios, visuomeninių organizacijų atstovus, kitus vietos

aktyvistus, žurnalistus, dvasininkus ir Ukrainos visuomenėje autoritetą turinčius asmenis;

6) sistemingus Rusijos Federacijos veiksmus, kuriais siekiama sudaryti sąlygas laipsniškam Ukrainos valstybės sunaikinimui, pažeidžiant jos saugumą ir naikinant šalies ekonominį potencialą, griauinant ekonominę infrastruktūrą (darant žalą grūdų saugykloms, trikdant sėją, blokuojant prekybinius jūrų kelius, naikinant elektros ir dujų infrastruktūrą ir kt.);

7) Ukrainos muziejų, istorinių paminklų, kulto vietų, knygų ukrainiečių kalba naikinimą, ukrainiečių kalbos vartojimo draudimą ir prorusiškos orientacijos švietimo rusų kalba įvedimą okupantų kontroliuojamose teritorijose, taip tikintis ištrinti kultūrinius, istorinius ir kalbinius bruožus, vienijančius Ukrainos tautą;

8) Holokausto atminimo įamžinimo naikinimą, įskaitant Babin Jaro Holokausto memorialo apgadinimą,

pripažįsta Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų ir jos politinės bei karinės vadovybės vykdomą ginkluotą plataus masto agresiją – karą – prieš Ukrainą, prasidėjusią 2022 m. vasario 24 d., Ukrainos tautos genocidu;

ragina Jungtines Tautas, Europos Parlamentą, Europos Tarybos Parlamentinę Asamblėją, Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos Parlamentinę Asamblėją, NATO Parlamentinę Asamblėją, užsienio šalių parlamentus ir vyriausybes pripažinti Rusijos Federacijos vykdomą Ukrainos tautos genocidą, karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui bei siekti atsakomybės už šiuos nusikaltimus;

pasisako už tai, kad suvienytomis tarptautinės bendruomenės pastangomis ir remiantis istorijoje žinomais precedenta (Niurnbergo, Tokijo, Siera Leonės ir kitų specialiųjų tribunolų pavyzdžiu) būtų įsteigtas Specialusis Tarptautinis Baudžiamasis Tribunolas (toliau – Specialusis Tribunolas) Rusijos agresijos nusikaltimui prieš suverenią Ukrainą ištirti ir įvertinti bei kaltiesiems patraukti atsakomybėn;

pareiškia, kad Lietuvos Respublika neapsiribos 2022 m. vasario 28 d. pateiktu ieškiniu Tarptautiniam baudžiamajam teismui ir aktyviai dalyvaus steigiant Specialųjį Tribunolą, remdama Ukrainos pastangas kartu su tarptautinėmis organizacijomis ir kitomis valstybėmis įsteigti legitiminį aukščiausio lygio politinį pritarimą turintį tribunolą;

laikosi nuomonės, kad teisingumas bus įvykdytas tik tada, kai atsakomybėn bus patraukti Rusijos valstybės vadovai, kiti aukščiausiojo rango nusikaltimų vykdytojai ir tiesioginiai vykdytojai;

pritaria tam, kad Specialusis Tribunolas turėtų galią išduoti tarptautinius arešto orderius ir nebūtų apribotas valstybės imuniteto arba valstybių ir vyriausybių vadovų bei kitų valstybės pareigūnų imuniteto;

kreipiasi į kitas valstybes, kad jos pasinaudotų universaliosios jurisdikcijos principu tiriant ir patraukiant baudžiamojon atsakomybėn už nusikaltimus žmoniškumui, genocido ar karo nusikaltimus, padarytus už jų teritorijos ribų;

konstatuoja, kad Rusijos Federacija, kurios karinės pajėgos bombardavimo taikiniais sąmoningai ir sistemingai renkasi civilinius objektus, yra terorizmą remianti ir vykdoma valstybė.

Seimo Pirmininkė

Viktorija Čmilytė-Nielsen